

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
В ПОШУКАХ ВІДПОВІДЕЙ
НА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ:
СВІТОГЛЯДНИЙ РІВЕНЬ ОСМИСЛЕННЯ

МАТЕРІАЛИ
Всеукраїнської науково-теоретичної конференції
18–19 червня 2020 року

Одеса
Фенікс
2020

УДК 1:37.017.92:379.4
У 45

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії – С. В. Ківалов, д.ю.н., професор;

Відповідальний редактор: М. Р. Аракелян, д.ю.н., професор;

Члени редакційної колегії: О. М. Єременко, д.філос.н., професор; **Д. В. Яковлев**, д.політ.н., професор; **О. В. Соловійов**, д.психол.н., доцент; **І. В.Шамша**, к.філос.н., доцент; **І. І. Матюшина**, к.філос.н.; **Л. В.Токар**, асистент.

Укладачі: О. М. Єременко, Л. М. Сумарокова, І. В. Шамша.

Українське суспільство в пошуках відповідей на виклики сучасності: світоглядний рівень осмислення : матер. Всеукр. наук.-теоретич. конф. (м. Одеса, 18–19 червня 2020 р.) / за заг. ред. академіка С. В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2020. – 126 с.

ISBN 978-966-928-533-1

Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українське суспільство в пошуках відповідей на актуальні виклики сучасності: світоглядний рівень осмислення» відображають результати досліджень вчених з багатьох куточків України. Учасники конференції публікують власні дослідження з філософської антропології, гносеології, філософії історії, логіки та теорії аргументації, філософії права тощо. Окрема увага приділяється філософському осмисленню шляхів подолання кризи сучасної України та перспектив її подальшого розвитку.

Видання може зацікавити як професійних науковців, так і широке коло читачів, які цікавляться філософією і які небайдужі до осмислення шляхів розвитку нашого суспільства.

УДК 1:37.017.92:379.4

ISBN 978-966-928-533-1

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2020

ПРИВІТАННЯ

учасників Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українське суспільство в пошуках відповідей на виклики сучасності: світоглядний рівень осмислення»

Шановні учасники конференції!

Як сучасна Україна, так і сучасне людство в цілому відчувають доленосні виклики історії. На перший погляд, можна сказати, що така ситуація існувала в будь-яку епоху. Але деякі із сучасних викликів, без перебільшення, мають ознаки безпрецедентності.

Виклик передбачає подвійну дію: слухати і відповідати.

В людському світі спостерігаємо багатоманітність викликів. Може бути виклик на допомогу, може – на спілкування, може – на двобій. У філософії історії А. Дж. Тойнбі, з якої і увійшла у філософсько-науковий дискурс метафора «виклику-відповіді», виклик – це насамперед перепона для суспільного прогресу, нагальна проблема, яка вимагає вирішення. Якщо ми чуємо виклик про допомогу – треба допомогти, якщо про комунікацію – треба спілкуватися, якщо про двобій – битися. Якщо ми чуємо фундаментальний виклик-проблему, який волає до нас з непередбачуваних глибин світової історії – то чого вимагає він від нас? Він вимагає інтелектуально-творчих зусиль.

Але виклик будь-якого різновиду вимагає від нас мужності, чесності та відкритості. З мужністю повинні розуміти ми його смисл. Чесно ми повинні зважити свої сили. А бути відкритими означає не ховатись перед викликом, не робити вигляд, буцім-то ми його не чуємо.

Зовсім не випадково, що конференція, присвячена викликам сьогодення, відбувається в Одесі. Нашому місту завжди була притаманна відкритість: і в торговому, і в культурно-психологічному, і в певному метафізичному сенсі. І Одеса завжди була ширим і мужнім містом. Вона з честю відповідала на численні виклики непро-

стої історичної долі, вистояла і розквітла, даючи влучну відповідь на будь-який виклик.

Я бажаю учасникам конференції поєднати в своїй комунікації якості відкритості, щирості і мужності. Але оскільки це філософська конференція, насамперед побажаю її учасникам мудрості.

Нехай геній нашого життєстверджувального міста надасть вашій мудрості імпульс оптимізму!

Сергій КИВАЛОВ

Президент
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік НАПН України

МЕТАФІЗИКА АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ. ОСОБИСТІСТЬ В СИТУАЦІЇ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

Гарькавець С.О.

*Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля (Україна, м. Сєвєродонецьк),
професор кафедри психології та соціології,
доктор психологічних наук, професор,*

КРИЗА СОЦІАЛЬНОЇ НОРМАТИВНОСТІ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

Соціально-нормативна регуляція, як відомо, виникає з необхідності надати людині певні дозволи, зробити впорядкованими й обмеженими наявні індивідуальні прояви її активності, які спочатку іноді, а потім усе частіше вступають у суперечку з інтересами спільноти. Центральним елементом таких упорядкувань та обмежень виступають норми або загальні приписи бажаної соціальної поведінки індивідуумів.

Натепер ми спостерігаємо значні поліваріації соціально-нормативної регуляції та постійні спроби зневолювати існуючі норми, замінити їх новими. Проте, в якому напрямку відбуваються такі зміни та чи не призведуть такі «соціально-нормативні інновації» до повного заперечення існуючих цивілізаційних правил існування, до визначеного Ф. Фукуямою [3] «кінця історії» – ми тільки можемо здогадатися.

Існує значне різноманіття наукових підходів до того, що таке «норма» або «нормативне». Іноді виявляється значно зручнішим дати визначення патологічному, ненормативному, девіантному, злочинному, ніж здоровому, нормативному або правовому. Проте, наш аналіз засвідчив, що на теперішній час існує кілька основних підходів до розгляду поняття «норма» у теоретичному сенсі [1]. Так, норма розглядається у якості феномену, який змістовно визначається як відбиття *ідеалу (зразку), середньостатистичного прояву, функціонального оптимуму, ефективної форми пристосування до умов навколишнього*

середовища, виступає проявом певної дії та є ефективним алгоритмом функціонування.

Кожна норма має свій спектр відтворення та у різних галузях знання має своє значення, що не може задовольняти широкому контексту її використання. Наприклад, моральна, резидуальна та правова норми беруть свій початок в особливостях культури суспільства, у його історії, цінностях, звичаях, традиціях, ремеслах і технологіях. З часом ці норми змінюються і те, що, наприклад, сто років тому вважалося нормою та бажаним, сьогодні може стати навпаки антинормою та небажаним.

Проте, як слушно зазначає Ю. Харарі [4], у майбутньому алгоритми можуть стати володарями корпорацій, перестати підкорятися нормативним бажанням людських істот і безапеляційно підкорити їх собі. Отже, все нормативне може звестись до певної алгоритмічної послідовності, а «норма» може бути розглянута у якості оптимального алгоритму, у відповідності до якого, індивід, соціальна система або кремнієві (неорганічні) прилади не переходять на патологічний або руйнівний рівень власного функціонування.

Натепер світ стикається з новими викликами, що зачіпають всі сфери життєдіяльності людей та змушують їх із підвищеною активністю адаптуватися до нових умов існування. Епоха постправди захопила світ, а інформаційні потоки стають настільки потужними, що стає дуже складним вирішити, де правда, а де брехня. Як слушно зазначає Г. Почепцов [2], інформація стає на перше місце, а реальність – на друге. Світ перейшов від індустрії факту до індустрії фейку.

Це стосується й норм, що втрачають свою фактичність, а набувають змісту інтерпретації. Інформаційні потоки впливають на процес утворення певної нормативної моделі, але під конкретним кутом зору, що може розбігатися з раніше побудованими моделями, їх заперечувати або спростовувати, та надавати можливість людям робити власні інтерпретації того, що можна, а чого не варто робити.

Соціальні норми виступають й одним із засобів соціалізації індивідумів, соціокультурними конструктами, які пропонують їм загальноприйнятні сценарії соціальної активності. Проте, в інформаційному суспільстві постійно збільшується нормативна поляризація, що була значно вужче в індустріальному соціумі. Це пояснюється тим, що норми виявляються ще й настановленнями того, що слід робити, а чого треба уникати. Коли інформації дуже забагато та вона стає супе-

речливою, то люди починають сприймати ту думку, що ґрунтується на їх симпатіях та очікуваннях. Тобто, з точки зору конкретної особистості норми виступають критеріями орієнтації та цілепокладання. Це соціально регламентовані та схвалювані «інваріанти поведінки», у межах яких індивідуум шукає альтернативи шляхів і засобів досягнення власних цілей, а зміст норм визначається об'єктивними характеристиками соціальної дійсності.

Соціальні норми виступають функціональним алгоритмом, під яким розуміється добродесна, бажана, соціально-схвальна поведінка індивідуумів, а соціально-нормативне існування особистості є продуктом узгодження дії соціальних норм та її внутрішніх інтенцій. Але соціальні норми є не тільки проявом суспільного або групового консенсусу. Дія соціальних норм також залежить від впливу певних соціальних ситуацій, у яких вони виявляють свою дієвість. Кожна соціальна ситуація відрізняється за екологічними, географічними, архітектурними, правовими, психосоціальними та іншими змінними середовища та його атрибутів. Тобто, соціальна ситуація – це комплекс певних умов, зовнішніх сил і стимулів, що здійснюють вплив на людину.

У соціальній ситуації проявляються об'єктивна та суб'єктивна сторони, прояви яких залежать від дії зовнішніх чинників та психології самої особистості. Наприклад, в умовах збройного конфлікту відсутня загроза суспільного та державного осуду за вчинення крадіжки або інших аморальних і протиправних дій відносно ворога або його союзника. Тобто, у такій соціальній ситуації соціальна норма, що релевантна у мирному житті, повинна бути проігнорована, оскільки цього вимагає збереження життя військового та його товаришів по зброї. Інший приклад, коли відбувалася криза соціальної нормативності, це коли норми радянського суспільства увійшли у протиріччя з нормами пострадянської соціальної турбулентності, коли багато громадян залишилися у соціально-нормативній невизначеності або виявилися у стані соціальної аномії. У 90-х рр. ХХ ст. це збільшило питому вагу «вільних соціальних радикалів», що призвело до значного зростання «соціальних пухлин» – антисоціальних проявів громадян.

Натепер криза соціальної нормативності полягає у тому, що соціальні норми втрачають силу свого фактичного впливу, оскільки інформаційні потоки нівелюють можливість прогнозування та очікування соціальних дій партнерів по взаємодії на підставі їхньої по-

передньої соціально-нормативної визначеності. Потoki різноманітної інформації, навпаки, збільшують рівень невизначеності та соціальної турбулентності за рахунок того, що інформація надходить безперервним потоком, індивідууми не поспівають її обробляти, а реальність далеко не завжди відповідає інформаційному контексту. Це призводить й до того, що все більше людей відриваються від реальності та занурюються у віртуальний світ. Якщо у минулому відрив від реальності був небезпечним для людини, оскільки навколишній світ таїв загрози її життю, то натеper для людини, здебільшого, не робота, а дозвілля стає її пріоритетом (навіть пандемія COVID-19 це певним чином артикулювала). Відтак, люди можуть значний час проводити у віртуальній реальності, а окремі індивідууми із неї вже навіть і не виходять. Але це стає й чинником унеможливлення індивідуумом усвідомлювати цінність соціальної норми реального світу, оскільки норми з віртуальної реальності вже не вимагають від нього алгоритму добросочесності, бажаності та соціальної схвальності. Більше того, анонімність, що розповсюджена у соціальних мережах, навпаки, створює умови для екстраполяції всіх негативних інтенцій особистості.

Також, останнього часу, у світі спостерігаються активні спроби деяких суб'єктів політики переписати правила міжнародних відносин, норми міжнародної взаємодії, чому ми всі стаємо свідками. Існуючі норми цивілізованого життя заперечуються, а на зміну ним з'являються норми архаїчного часу. Відбувається певний регрес нормативної регуляції суспільних відносин, що нагадує нібито про приреченість людей нести у собі психо-біологічні механізми агресії та страху, що генерують насилля на всіх рівнях. Руйнівна сила політичних, міжнаціональних, релігійних конфліктів і війн зухвало демонструє зворотній бік цивілізованої свідомості людей, де не має місця людяності, гідності та іншим людським чеснотам. Коли зворотній бік так званої цивілізованої свідомості стає наявним, то вчорашній «добродій» береться за цеглину, вила або автомат, щоб убивати собі подібних. Тобто, ніякі норми не утримують індивідуума від жорстоких, нелюдських дій, а він сам перетворюється на жалюгідний симулякр пращурів-дикунів.

Отже, натеper ми спостерігаємо, як хвилі інформаційних потоків розмивають існуючі соціально-нормативні підвалини життєдіяльності індивідуумів і не завжди з благодатною метою. Нормативні

трансформації відбуваються на всіх рівнях суспільного життя, що може негативно позначитися на соціальній активності людей в майбутньому, які ще й власноруч посилюють негативні тенденції за рахунок уникання справжньої реальності та занурення в ірраціональний світ віртуального.

Література:

1. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: [монографія] / С. О. Гарькавець. – Луганськ : вид-во «Ноулідж», 2010. – 343 с.
2. Почепцов Г. Інформація без зв'язи з реальністю. [Електронний ресурс] / Георгій Почепцов. – Режим доступу к ресурсу : https://zn.ua/socium/informaciya-bez-svyazi-s-realnostyu-293877_.html
3. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма; [пер. с англ. М. Б. Левин]. – М. : Изд-во АСТ, 2010. – 588 с.
4. Харари Ю. Н. Homo Deus. Краткая история будущего / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. А. Андреева]. – М. : Синдбад, 2016. – 496 с.

Мартинюк Е.І.

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
(Україна, м.Одеса),*

доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук, доцент

Никитченко О.Е.

*Одеський національний політехнічний університет
(Україна, м. Одеса),*

*доцент кафедри культурології, мистецтвознавства
та філософії культури, кандидат філософських наук*

СМІХОВА КУЛЬТУРА ЗА ЧАСІВ ПАНДЕМІЇ «COVID-19»

Актуальність проблеми, що розглядається, обумовлена саме тим, що зараз людство перебуває перед антропологічним викликом у вирі подій, пов'язаних саме з розширенням цього коронавірусу.

Як відомо з історії, сміх поряд із страхом, панікою, раціональним осмисленням і таке інше, завжди був іманентною характеристикою ставлення суспільства в цілому, та поодинокі людини зокрема, до усякого лиха, що вони потерпали.

Метою даного дослідження є характеристика особливостей сміхової культури, що вже склалася і продовжує своє відтворення в період пандемії «COVID-19» [1].

Методологією дослідження є використання герменевтичного, конкретно-історичного та компаративістського аналізу оприлюднених текстів, що містять у собі усі види гумору щодо пандемії коронавірусу та спроб його осмислення, що надало можливість зробити деякі висновки, які надаються нижче.

I. Гумор за часів пандемії – складне явище, яке можна розглядати у багатьох площинах:

- об'єкта та суб'єкта висміювання, їх поєднання, співглядача, свідка та наукового аналітика, філософської рефлексії, дискурсу;

- з точки зору жанрової характеристики фіксуються усі форми виявлення від жартів, анекдотів до сатири, іронії та сарказму.

II. З антропологічного та демографічного виміру, культурологічної, політичної, психологічної та релігійної точки зору. в поєднанні з географією країн, де цей гумор набуває поширення, та стадією розвитку пандемії:

- йому властиві ознаки гумору взагалі та усі його адаптивні функції (звільнююча, захисна, критична, оцінювальна, інтегративна, демократизуюча, та інші), втілення яких може викликати протилежні гумору реакції;

- в умовах сучасних інформаційних технологій, найбільш актуальними стають тексти, що оприлюднені в соціальних мережах (слогани, піріжки, «фотожаби», відео сюжети, комікси, демотиватори, анекдоти, гіфки, і т. ін.);

- II. До особливостей сміхової культури за часів пандемії «COVID-19» можна віднести:

1. Сам об'єкт висміювання. Схожість цієї пандемії з попередніми не виключає її унікальності. Ще ніколи карантинні заходи в історії людства не мали такої тотальності в глобальному вимірі і такого масового їх дотримання. Звісно, уперше з'явився гумор і з приводу обов'язковості виконання таких вимог як самоізоляція, носіння масок та рукавичок тощо.

2. Інформаційна хвиля, що вплинула на усі сторони відновлення суспільства у період пандемії захлиснула і сферу сміхової культури, бо майже усі тексти мають відношення до неї, оприлюднені в соціальних мережах. Ніякого порівняння з карнавальною культурою Середньовіччя у Європі, чи з естрадною сатирою пізнього СРСР.
3. Як констатує Мішель В'євйорка: «Довкола COVID-19 спостерігається протистояння двох таборів: здорового глузду і дрімучості. Перший звертається до розуму, науки, знань, аргументації та послідовного демонстрування фактажу. Натомість, другий апелює до віри, переконань, містичних знаків, теорії змови й сил темряви» [1].

Відома антрополог Олександра Архипова, яка збирає колекцію фейків про коронавірус, розповідає про явні дурощі щодо коронавірусної пандемії, які породжує, перш за все невігластво, що вже саме по собі може викликати усмішку у більш обізнаних людей [2].

Мабуть ще однією рисою сміхової культури сучасної пандемії є його гумористичне ставлення до конспірологічних теорій поширення коронавірусу, та різних фейків щодо лікування, загроз пандемії [3].

III. Гумор рекомендовано вживати як засіб проти паніки, що може викликати посмішку залежно від форми подання цієї рекомендації і, наприклад, серед порад психологів, яких варто дотримуватися під час пандемії громадянам України, знаходимо і таку: «Використовуйте гумор при небезпеці виникнення й на ранній стадії розвитку паніки, який сприяє зняттю панічної напруги» [4].

IV. Філософи почали висловлюватися про пандемію «COVID-19» майже з самого її початку. В їх виступах йшлося не стільки про самі карантинні вимоги та ставлення до них у суспільстві, скільки о можливих наслідках втручання держави у сфери прав людини [5], не без іронії та сарказму деякі дослідники фіксували, що на тлі баналізації анекдоту у попередні роки «Сфера гумору – переживає дійсний ренесанс» [6].

Інші нагадують що: «Ціннісний світ вельми порушено постмодерністською критикою, котра іронію призвела в універсалії» [7].

Але, треба зауважити, як казав Саймон Крічлі: «тексти, що написані філософами о коронавірусі либонь скучно прогнозуєми, марні переживання, скандально-опортуністичні, либонь безглузді [8], а за

думкою Даниїла Жайворонка, взагалі можуть сприйматися як фарс» [Там само].

Не можемо втриматися від того, щоб навести хоча б одну більш-менш повну цитату щодо коронавірусу з українських філософів «Ми ще живемо в цій ситуації, проживаємо й переживаємо її, тому навряд чи здатні повно й адекватно її осмислити.

Тим часом коронавірус виявляється стимулом для філософських рефлексій, мабуть, не меншою мірою, ніж для формування імунітету.

Пандемія ставить руба філософські питання і оголює філософські проблеми.

Певен, справжні філософи ще скажуть (і вже кажуть) із цього приводу своє мудре слово. Багато слів. І дуже мудрих. А я хочу небагато. І дуже простих. Якщо хочете, навіть банальних. Бо, попри всю ексклюзивність і безпрецедентність (ха-ха!) нашого теперішнього штибу життя (історія іронічно посміхається в куточку!), ми таки потребуємо ясного (пере)усвідомлення деяких не конче самоочевидних філософічних банальностей» [9].

З погляду на сутички між громадянами та поліцією в багатьох країнах світу за часів пандемії, можна дійти дуже невтішного висновку – почуття гумору серед усіх верств населення ще досі не панує над іншими формами соціальної адаптації, і хоч воно є вагомим антропологічним внеском у виживання людства, все ж можна згадати, що з погляду відомої притчі: «якщо всі жителі пограбованого міста сміються, то втрачати вже їм не має чого».

Література:

1. В'єйорка М. Тест на здоровий глузд / Режим доступу:- <https://tyzhden.ua/Columns/50/242693>

2. Никитинский Л. Новое невежество. Как создаются фейки о коронавирусе: технологию раскрывает фольклорист Александра Архипова/ Режим доступа:- <https://novayagazeta.ru/articles/2020/05/09/85307-novoe-nevezhestvo>

3. Бодэ В.Смеяться, когда страшно. Юмор и конспирология во время пандемии/ Режим доступа:- <https://www.svoboda.org/a/30631419.html>

4. Поради психологів, яких варто дотримуватися під час пандемії/ Режим доступу:- <http://chas-z.com.ua/news/82477>

5. Матвійчук М. У світі точиться дискусія про наслідки коронавірусу між інтелектуалами. Ми записали найцікавіше/ Режим доступу:- <https://hmarochos.kiev.ua/2020/04/22/u-sviti-tochytysya-dyskusiya-pro-naslidky-koronavirusu-mizh-intelektualamy-my-zapysaly-najtsikavishe/>

6. Давыдов И. Юмор висельников. Смех в эпоху пандемии / Режим доступа:- <https://snob.ru/entry/190722/>

7. Разумов П. Юмор во время пандемии/ Режим доступа:- <https://stenogramе.ru/b/metaphysics/umor-vo-vremya-pandemii.html>

8. Жайворонок Д.Туалетная бумага как симптом: почему трагедия COVID-19 превращается в философский фарс/ Режим доступу:- <https://knife.media/philosophical-farce/>

9. Тихолоз Б. 12 трюїзмів карантинної філософії/ Режим доступу:- <https://forpost.lviv.ua/replika/26933-12-triuzmiv-karantynnoi-filosofii>

Мельніков А.С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

(Україна, м.Одеса),

професор кафедри соціології та психології,

доктор соціологічних наук, доцент

НЕГАТИВНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ДОСВІД: ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА

На сучасному етапі розвитку соціологічної теорії поняття кризи, турбулентності, ризику, травми увійшли до професійного лексикону і використовуються для опису втрати глобальною соціальною системою тих фундаментальних властивостей, що виникли разом із становленням логіко-раціональної конституції суспільств епохи модерну. З урахуванням тенденції акцентування кризової проблематики, важливим для соціології стає аналіз не стільки її онтичних, скільки онтологічних, екзистенційних характеристик, які визначають спрямованість широкомасштабних соціальних змін.

Категорія негативного досвіду стала ключовою для екзистенціальної соціології та екзистенціалізму в його міждисциплінарному вимірі. Згідно із поглядами представників цієї течії, саме через трагічне усвідомлення своєї термінальності, неминучості страждань та

відчаю індивіди здатні прийти до автентичного існування, «пробудитися» і звільнитися від рутини повсякденності та стану відчуження¹. У зв'язку із поняттям смерті С. К'єркегор описує феномен екзистенційного страху (*angst*), М. Гайдеггер вказує на модуси фактичної «закинутості» та «буття-до-смерті», а К. Ясперс підкреслює проблему граничних ситуацій.

На відміну від філософії, екзистенціальна соціологія спрямована на відображення страждання, страху та буття-до-смерті на рівні колективного існування і конкретних соціальних груп або контекстів взаємодії. У розгляді термінальності як головного чинника негативного досвіду виникає певна диференціація, пов'язана із тим, що граничний тип ситуацій погрожує повним припиненням індивідуального існування, тоді як для соціальної групи будь-якого масштабу він може завершитися тільки її розпадом. І лише за крайніх глобальних або соціетальних ризиків граничні ситуації стають термінальними одночасно на усіх рівнях соціальної реальності, включно з індивідуальним. Аналогічно, у зворотному значенні, відмінність соціального та індивідуального існування полягає у можливості продовження функціонування групи після ексклюзії або смерті її членів. Звідси, суспільство здатне набувати сакральної цінності як надіндивідуальний феномен, що втілює фундаментальне прагнення людини до продовження існування. Так, за Гайдеггером, «громадськість» у своїй основі нескінченна, «...хоча вмирає кожен із людей, що становлять цю громадськість» [3, с. 122]. У свою чергу І. Ялом відмічає, що «подолання смерті — фундаментальний мотив людських переживань, починаючи від глибоко особистісних внутрішніх подій і ...до наймасовіших макросоціальних феноменів... Ядерні людські групи, молекули соціуму, склалися під дією страху смерті. Ми увічнюємо групу, бажаючи увічнити себе; історіографічна діяльність групи — це символічний пошук опосередкованого безсмертя» [4]. Формами «подолання» смерті є продовження роду, релігійні вірування, наукові дослідження, творчість як соціальна трансляція артефактів і ідей, відчуття приналежності до вічної реальності та надособовий, трансцендентний досвід.

---

¹ Теза про позитивні аспекти прийняття факту смерті отримує підтвердження у сучасних емпіричних дослідженнях [1]. Емпіричні дані також свідчать на користь ідеї екзистенціалістів про фундаментальну позитивну трансформацію свідомості та світогляду внаслідок «близькосмертного досвіду» [2].

Із метою глибокого розуміння негативного досвіду представники екзистенціально-соціологічної парадигми підкреслюють необхідність детального аналізу конкретних переживань близькосмертного досвіду. У цій перспективі домінує розгляд проблеми смерті з позиції тих, хто безпосередньо переживає граничні стани, а також включені у критичну ситуацію як актори або спостерігачі (*first-person perspective*). У методологічному відношенні це означає виведення на перший план принципу емпатії, який не може бути заміщений абстрактно-кількісним підходом. Такий гуманістичний принцип одночасно характерний для екзистенціального аналізу та для загальнішої соціології смерті, що привертає увагу все більшої кількості дослідників [5]. Специфічною рисою соціологічної танатології стає розгляд смерті не лише як біопсихічного, але і як соціального феномену, що знаходить вираження у понятті соціальної смерті, яке розкриває результат вільного або примусового розриву суб'єктом соціальних зв'язків [6]. Екзистенціальну соціологію смерті та загальну теорію соціологічної танатології об'єднує базове положення про те, що уся діяльність людини значною мірою, часто підсвідомо, спрямована на усунення страху смерті². Звідси, сутність соціального життя не може бути виявлена без вивчення глибинного суб'єктивного відношення до смерті та його взаємозв'язку з макроструктурними, інституціональними і культурними аспектами.

Аналіз філософського опису граничних ситуацій приводить до питання щодо соціологічної значущості цього феномену та можливості його подальших емпіричних досліджень. Передусім, як фундаментальна форма негативного досвіду, сутність якого полягає у будь-якому виді страждання, граничну ситуацію слід розуміти не просто як певні критичні обставини для особистості та соціальної групи, але і як глибинний онтологічний механізм індивідуального і колективного переходу до автентичних, рефлексивних, деавтоматизованих станів, або ж як зворотний процес відчуження, одновимірної реїфікації та об'єктивації³. З цієї позиції, відношення до граничної ситуації

---

² Це положення розвинуто в екзистенціальній антропології Е. Беккера. Близьких поглядів дотримувався М. де Унамуно, який вважав, що продовження роду, дружба, любов, діяльність та творчість є своєрідними формами подолання кінцевості існування.

³ Детальний розгляд проблеми негативної природи суспільного життя представлений у монографічному дослідженні Д. Гаспарян «Соціальність як негативність» (2007).

є критерієм рівня розвитку індивідуальної або групової свідомості. На макрорівні гранична ситуація підлягає кількісному та компаративному вивченню як колективний, соціетальний досвід. На мікрорівні кількісна стратегія поступається якісному аналізу міжособистісних взаємодій у граничних ситуаціях, фіксації та документуванню соціально-психічного досвіду від першої особи. У контексті теорій середнього рівня необхідним є розвиток категорій, що відбивають такі форми негативного досвіду, як смерть, страждання, насильство, криза, конфлікти та катастрофи. Звідси, в умовах багатовимірності соціологічного знання, однією з найважливіших функцій загальної теорії негативного соціального досвіду стає систематизація відповідної області досліджень.

Окремої уваги заслуговує зв'язок теорії граничних ситуацій та соціології емоцій. Разом з аналізом соціальних параметрів конкретних негативних почуттів і емоцій, предметом вивчення тут стають загальніші форми чуттєвого досвіду, зокрема стани соціальної депресії, що не зводяться до суто медичного або психологічного значення. У такій інтерпретації депресія відбиває деструктивність та негативність соціокультурного, ціннісного виміру суб'єктивної реальності, що М. де Унамуно назвав «трагічним почуттям життя у людей та народів». Якщо класичне поняття аномії підкреслює руйнування колективних уявлень як відносно об'єктивованих нормативно-ціннісних підстав суспільства, то соціальна депресія вказує на глибинні чуттєво-емоційні та сенсорні шари досвіду ціннісної кризи, що характеризується ангедонічними, демотивуючими рисами. У більш сталому ж сенсі поняття депресії, зразком її розгляду є дослідження американського соціолога Д. Карпа, що здійснені у стилі каліфорнійської школи та розкривають соціальну специфіку депресивного досвіду клінічного типу [7].

За подальшої розробки проблематики граничних ситуацій виникає можливість генералізації їх інтенсивних (термінальних) і екстенсивних типів. Перший з них, окрім конкретних подій, що безпосередньо загрожують існуванню, дозволяє на підставі чинника кінцевості охарактеризувати увесь життєвий шлях суб'єкта як граничний стан. До екстенсивних, менш значних ситуацій належать ті різноманітні види повсякденної діяльності, в яких має місце будь-яка форма подолання фізичних і психічних труднощів або перешкод. Цей аспект вказує на широкий діапазон потенційних зв'язків дослідження негативного до-

свіду з теорією дії, соціологіями праці та конфлікту, проблематикою громадянського суспільства, вивченням соціального та особистісного розвитку. У основі подібних концептуалізацій закладений той базовий феномен напруженості або опору, який супроводжує активність як таку в усіх її проявах.

Опис діяльності у вигляді процесу перманентного подолання «малих» граничних ситуацій, на тлі абсолютної граничної ситуації та термінальної експектації як очікування неминучої смерті, вказує на зв'язки проблематики негативного досвіду і культури, де особливий інтерес викликають механізми руйнування та зміни ціннісних структур свідомості. Нарешті, укорінені у світогляді ціннісні ієрархії входять до предметної сфери соціології релігії через співвідношення автентичних модусів соціальної екзистенції та сакрального або трансцендентного досвіду. Ключовою, у даному аспекті, залишається теза про те, що суб'єктам властиві різні по глибині рівні переживання реальності та відповідні стани свідомості, які закріплені у культурних патернах і формують певну конфігурацію соціальних процесів, інститутів, структур та систем.

Література:

1. Cozzolino P. Self-Related Consequences of Death Fear and Death Denial / P. Cozzolino, L. Blackie, L. Meyers // *Death Studies*. – 2014. – Vol. 38 (6). – P. 418-422.
2. Noyes R. Attitude Change Following Near-Death Experiences / R. Noyes // *Psychiatry. Interpersonal and Biological Processes*. – 1980. – Vol. 43 (3). – P. 234-242.
3. Габитова Р. Человек и общество в немецком экзистенциализме / Р. М. Габитова. – М. : Наука, 1972.
4. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия [Электронный ресурс] / Ирвин Ялом. – М. : Класс, 1999. – Режим доступа: <http://www.psylib.org.ua/books/yalom01/index.htm>
5. *Handbook of the Sociology of Death, Grief, and Bereavement* / N. Thompson, G. Cox, eds. – New York: Routledge, 2017.
6. Левченко И. Феномен социальной смерти / И. Е. Левченко // *Социологические исследования*. – 2001. – № 6. – С. 22-31.
7. Karp D. *Speaking of Sadness: Depression, Disconnection, and the Meanings of Illness* / D. Karp. – New York : Oxford University Press, 1995.

Палий О.Н.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»
(Украина, г.Одесса),
доцент кафедры философии,
кандидат юридических наук*

ЦЕЛОСТНАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК ОСНОВА ГАРМОНИИ ЧЕЛОВЕКА С МИРОМ

Говоря о взаимодействии человека с природой, так или иначе, выходим на вопрос, касающийся сущности человека, природы и Бытия в целом.

Познать Бытие мы можем с помощью категорий философии. Ведь возможно с уверенностью сказать о мире только то, что запечатлевается в этих универсалиях, которые объединяют собой Бытие и Сознание. Поэтому в них мудрость.

Категории являются принципами, законами мышления и деятельности, с помощью которых предмет постигается и мыслится. Они являются объективными формами, которые одновременно выступают формами и законами субъективной деятельности, то есть практики и познания. Категории являются универсальными понятиями, дающими человеку возможность идеально двигаться по форме вещей, постигать способ формирования, реального функционирования предметов и явлений.

Спиноза именует субстанцию Природой или Богом, то есть и телесностью, и духовностью, так как основой и началом мира не может быть ни бездуховная телесность, ни бестелесная мысль. Человек, соответственно, как часть Бытия, также имеет физическое и духовное (идеальное) начала и существует по его законам. Таким образом, не находясь в единении, отходя от законов Бытия, человек тем самым отходит и от собственной сущности.

Раскрытие сущности человека вызывает необходимость применения гегелевского понятия «действительный человек».

Понятие «действительный человек», в свою очередь, опирается на такие фундаментальные философские категории как «реальность» и «действительность».

Действительность в конкретном смысле – это разумно осуществленная, разумно организованная возможность, при этом «разумно» означает эффективно, в совершенстве, согласно сущности осуществляемого.

В каждый момент объективная действительность в виде своих бесчисленных модусов имеет разные формы и уровни проявления и осуществления. Одни предметы действительности полностью «входят», «вписываются» в нее, другие в определенное время принадлежат к ней лишь формально. Это объясняется тем, что не только при зарождении, но и в своем развитии каждый предмет, хотя и обладает актуально имеющимся существованием, наделен одновременно возможностью совершенствования. Действительным он становится тогда, когда по способу жизнедеятельности, функционирования оказывается не просто причастным к своему роду, а достигает подлинного единства с ним [1, с. 304].

Следует отметить, что «... проблема действительности и ее критерия есть проблема, прежде всего человеческая и социально-практическая» [1, с. 313]. Она в той или иной мере встает перед каждым индивидом и требует соотнесения реального человеческого бытия с идеалом человека и его мира.

Эта философская категория применима как для самооценки человека любой профессии, так и для оценки ее профессиональным сообществом, и, главное, – обществом.

Итак, исходя из сказанного, можно предположить, что действительный человек – это человек, который обладает признаками человеческой сущности; чем больше этих признаков, тем действительнее, совершеннее человек; проявление степени действительности – в действиях человека, реализующих человеческую сущность, их последствия, а также его отношения с другими людьми.

Такой человек обладает развитым, целостным мировоззрением, которое является не просто системой взглядов, ценностей, установок человека, определяющих его видение мира, но и действительным регулятивом его поведения, образа жизни, профессиональной деятельности. Мировоззрение должно сопровождаться и адекватным воззрением человека на себя самого.

На сегодняшний день вещные отношения, господствующие в обществе, порождают соответствующее, вещное же отношение к человеку. Иными словами, человек предстает лишь как средство достиже-

ния каких-либо вне его лежащих целей. Это нетворческий, а значит, половинчатый человек, ибо его родовая сущность, состоящая в творческой универсальной деятельности, заглушевается, подавляется неадекватным ей, ограниченным и рутинным способом существования [1, с. 313].

Будучи беспомощной или безразличной в сфере нравственных, эстетических отношений, в области общения, быта или даже речевой практики, подобная личность представляет собой частичного человека и, значит, является частичной личностью [1, с. 314].

Человек проходит определенные этапы на пути своего развития. А.А. Хамидов, в частности, отмечает, что каждый человек должен пройти следующие стадии развития: стадию индивида, стадию индивидуальности и стадию личности, отмечая при этом, что на стадии личности завершается конечное развитие и начинается бесконечное совершенствование. И далее: «Как и всякое развитие, названное развитие подчиняется ритму отрицания отрицания: индивидуальность отрицает индивида, так как сущей определенностью индивида является абстрактная общность, а сущей определенностью индивидуальности, напротив, является столь же абстрактная единичность, уникальность. Личность же есть отрицание отрицания: она есть конкретный синтез всеобщности и единичности, универсальности и уникальности» [3, с. 109].

«Человек как личность ответственен и самоответствен. Он постоянно осуществляет перед своей совестью мировоззренчески-мироотношенческий отчет» [2, с. 155].

Итак, под действительным человеком понимается единство и полнота всех проявлений его человеческой сущности во всех сферах его бытия – духовной, практической, поведенческой и т.д. «Действительный человек, следовательно, живет и действует в точном соответствии со своей родовой сущностью как универсальная личность» [1, с. 316].

Действительность человека предполагает нравственную, интеллектуальную и общекультурную развитость, небезразличие в сфере всей полноты человеческих отношений.

Таким образом, личность в истинном ее понимании должна быть целостной и включать в себя вышеназванные признаки действительного человека.

Действительный человек с необходимостью живет в соответствии со своей сущностью и Бытием как таковым.

Нарушение человеком физических законов приводит к тому, что он и сам может погибнуть физически, так как разрушает свою же основу. Нарушение духовных законов приводит к тому, что может погибнуть человеческое в человеке, его сущность.

Литература:

1. Диалектическая логика: Категории сферы сущности и целостности. Под ред. Ж.М. Абдильдина. Алма-Ата: Наука, 1987. 544 с.
2. Хамидов А.А. Гуманизм как дискурс: монография. Алмата, 2012. 218 с.
3. Философия в современном мире: стратегии развития: Материалы I Казахстанского философского Конгресса (Алмата, 27–28 сентября 2013 г.) / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. Алмата: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2013. 818 с.

Сабадуха В.О.

*Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу (Україна, м.Івано-Франківськ),
доцент кафедри суспільних наук,
кандидат філософських наук, доцент*

МЕТАФІЗИЧНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ АНТРОПОЛОГО-ГЛОБАЛЬНОЇ КАТАСТРОФИ

Людство опинилося перед викликом антрополого-глобальної катастрофи, що є закономірним результатом стихійного розвитку, але філософи досі не запропонували належної відповіді. Філософську причину антрополого-глобального Апокаліпсису вбачаю в ігноруванні метафізики як науки про первоначала суспільного буття. Отже, мета розвідки: сформулювати метафізичні засади суспільного буття і визначити механізми подолання людського самознищення.

Початок кризи європейського життя й філософії – епоха Просвітництва, яка закреслила середньовічну філософську традицію щодо людської сутності. Від Конфуція, Платона, Аристотеля, стоїків, неоплатоніків, Отців християнської Церкви, німецьких містиків про-

ходить ідея ступенів духовного розвитку людини. Перший ступінь: ница людина (Конфуцій), раб власних нерозвинутих потреб (Платон), тварне існування (Аристотель), нерозумні створіння (Сенека), тілесна (християнська традиція). Другий ступінь: посередня людина (Конфуцій, Платон), діяльна людина (Аристотель), зовнішня, душевна людина (християнська традиція), посередності, які бридкі для себе і для інших (Сенека). Третій ступінь: людина обов'язку (Конфуцій), шляхетна людина (Платон), споглядальна людина (Аристотель), досконала добродійна людина (Сенека), внутрішня, духовна людина (християнство). Християнство у релігійній формі підсумувало цю традицію і проголосило закон: «Особистість – принцип буття». Втіленням ідеї особистості як досконалої людини в Середньовіччі були священики, хоча в дійсності певна їх частина не сягала рівня особистості. Незважаючи на це, метафізика та ідея онтологічних ступенів буття все-таки спонукала людину до вдосконалення. Невідповідність між дійсними якостями священиків та їхніми претензіями викликала протести щодо Церкви під час Великої французької революції. Релігійне трактування ступенів духовного розвитку людини мало було б переосмислено, але його закреслили ідеями гуманізму й людиноцентризму: всі без будь-яких зусиль і відразу стали особистостями. Під впливом колективного несвідомого в епоху Просвітництва сформувалося ціннісне судження: «Кожна людина – особистість». Перехід від світоглядного закону «особистість – принцип буття» до ціннісного судження «кожна людина – особистість» був світоглядною контрреволюцією й призвів до панування посередньої людини, що відбувалося під гаслами гуманізму й людиноцентризму.

Узагальнюючи й розвиваючи досягнення концепції онтологічних ступенів буття людини, автором, на основі ідей Олександра Феногеновича Гречаного (1934–2002) [1], розроблена метафізична теорія особистості. Виходячи з того, що людина одночасно живе у двох світах – реальному й ідеальному, природному й духовному, сущому й належному, цілісна теорія особистості має охоплювати обидві сторони її життя. Це можливо, якщо аналізувати людину в екзистенційно-есенційно-динамічній (егалітарно-елітарно-динамічній) системі координат. Синтезуємо напрацьовані знання щодо людської сутності в метафізичній теорії особистості з урахуванням трьох вимірів людського буття.

Перший. У контексті існування (existencia) мусить діяти принцип: «кожна людина – особистість», тобто до кожного треба ставитися як до особистості – усі люди єдиносущні в контексті людських взаємовідносин. Якщо хтось дозволить собі ставитися до Іншого не як до особистості, то відразу деградує на нижчий ступінь розвитку, тобто в інтересах духовного самозбереження людина не має дозволити собі знеособлено ставитися до Іншого. Люди рівні у своїй гідності. Кожна людина має потенціал до вдосконалення, але він може бути нерозвинутий. Принцип «кожна людина – особистість» означає, що людина є особистістю у відношенні до інших, а не щодо онтологічної людської сутності. Щодо власної сутності вона залишається або залежною, або посередньою людиною. Принцип «кожна людина – особистість» є соціально обумовлений, з одного боку, залученістю великої кількості людей до соціально-економічної й політичної діяльності, з іншого, – зростанням їхньої свідомості й розвитком внутрішнього світу. Суб'єктивні уявлення, «помножені» на велику кількість людей, надають твердженню «кожна людина – особистість» статусу об'єктивності. Це об'єктивна потреба суспільного буття. Додатково цей вимір людського буття можна називати як феноменальний, екзистенційний, демократичний. Здається, що такий підхід надає можливість кожному бути повноцінним суб'єктом буття, але це поверхові уявлення. Таке розуміння особистості не відповідає потребам ані окремої людини, ані суспільства.

Другий. У контексті сутності (essentia) має діяти метафізичний закон: «Особистість – принцип буття». В ієрархічній системі координат людину слід цінувати за її здібності, здатність бути суб'єктом моральних відносин та цілісної діяльності. Людина як істота, що наділена розумом, у своїй самореалізації проходить кілька ступенів розвитку: залежна людина, посередня й особистість. Кожен ступінь – це необхідна форма буття, стадія реалізації власної сутності, яка досягається завдяки самосвідомості, а, головне, завдяки спонуканням до діяльності. За допомогою тієї ж самосвідомості людина спроможна подолати наявний спосіб життя й перейти на вищий. Отож особистість знімає негативи безпосереднього існування залежної й посередньої людини і в процесі власних зусиль перетворює свої потенційні можливості на актуальні. Особистість робить себе суб'єктом, протиставляючи належне природному існуванню. Належне як ідеальне буття стає для особистості дійсністю. Особистість відкриває істину в собі, а не в об'єкті,

що вперше зробило християнство, замінивши питання «що є істина»? питанням «хто є істина»? Перехід до істинного буття здійснюється як у внутрішньому, так і в зовнішньому житті. У внутрішньому світі людина рухається від актуального до потенційного, а в зовнішньому творить світ за ознаками розуму. Закон «особистість – принцип буття» доводить, що людина є особистістю не за її природою, а за духовними зусиллями, отже, особистість – це перемога духу над природою. Другий вимір можна назвати ноуменальним, ієрархічним, або елітарним.

Третій вимір – динамічний, що ґрунтується на принципі доповнюваності. Демократична та ієрархічна концепції особистості є протилежними, але, виходячи з філософії М. Кузанського, протилежності мають об'єднуватися, тому їх слід синтезувати. Демократичний та ієрархічний принципи мають не заперечувати, а доповнювати один одного, однак пріоритет має належати ієрархічному принципу. На якому б ступені духовного розвитку не перебувала людина, вона сама себе сприймає як особистість. Такі її суб'єктивні уявлення, і людина, як правило, не прагне виходити за їх межі і приймає їх за реальність. Суспільству не залишається нічого іншого як визнати ці уявлення за об'єктивну реальність і сприймати людину як особистість. Проте, з позиції принципу духовної ієрархії людина залишатиметься залежною чи посередньою. Принцип доповнюваності вимагає відмовитися від того, щоб людину однозначно вважати залежною чи посередньою, бо у кожного є особистісне начало, але воно, як правило, перебуває у нерозвинутому стані. З огляду на теорію особистості К. Роджерса [2], кожна людина вважає себе особистістю, тобто потенційно кожен має у собі особистісне начало. Тому людину слід називати «залежна особистість» чи «посередня особистість». Зазначені поняття дозволяють не порушувати ані гуманістичний принцип, ані принцип духовної ієрархії. Залежна та посередня особистість постають як незавершені особистості, які потребують для свого розвитку як внутрішньої активності, так і зовнішніх умов. Отож залежна й посередня людина є особистістю в можливості. На ступені особистості людина сягає довершеності у тому сенсі, що вона сама для себе здобуває здатність, з одного боку, керувати своїми тілесними потребами й емоціями, а з іншого, – не лише відокремлює себе від колективного несвідомого, соціально-політичних умов буття, але й активно впливає на них з метою вдосконалення.

Буття людини на кожному зі ступенів має доволі усталений характер, тому кожен тип людини займається таким видом діяльності, який відповідає його спонуканням і здібностям. Сутність кожного типу людини доволі усталена, проявляється в способі її життя і вийти за його межі надзвичайно важко, але можливо. Залежна й посередня особистість не рефлексує щодо власної сутності, отож не знають себе. Людина здатна досягти рівня зрілої особистості, проте може не втриматися на ньому й деградувати до ступеня посередньої людини чи навіть до залежної. Індивіди, що належать до одного структурного рівня, подібні за своєю суттю, але можуть мати безліч несуттєвих соціально-психологічних та інтелектуальних відмінностей. Ступінь від ступеня якісно відрізняється, а тому перехід можливий лише за певних умов і матиме характер духовної революції.

Тривимірний зміст метафізичної теорії особистості дозволяє синтезувати принцип субординації і координації в єдине ціле, бо суспільне життя є поєднанням цих принципів. Якщо абсолютизувати закон «особистість – принцип буття», то це призводитиме до жорсткої соціально-економічної субординації (кастового, феодального суспільства), спотворюватиме дійсність й призведе до порушення принципів гуманізму. Якщо абсолютизувати принцип «кожна людина – особистість», то це вестиме до примітивізації людини, суспільного буття й панування мас та хаосу. Метафізична теорія особистості надає людині свободу вибору: залишатися на тому рівні, який є (і людина має на це повне право), чи власними зусиллями створити із себе особистість. На рівні людських відносин мусить діяти демократичний принцип: до кожної людини слід ставитися як до особистості. На рівні сутності має діяти принцип ієрархії: людину слід сприймати з позиції інтелектуально-психологічної та духовної досконалості. Отож для цілісного й об'єктивного розуміння людської сутності їх треба поєднати.

Завдяки тому, що особистісне начало наявне у свідомості будь-якої людини, вона має критерій для відповіді на вічні запитання: «Хто Я? Хто є хто? Що є що?», – а Істину знаходить у собі. Особистість стає критерієм людського буття не лише в плані суцього, але й у плані можливого й належного, а тому є субстанцією буття, оскільки не потребує додаткових умов свого існування, а, навпаки, створює їх для інших. Знімаючи недоліки залежної й посередньої людини, особистість постає живим синтезом свободи й необхідності, самосвідомості, волі, рівності й справедливості. Вона реалізує буття на рівні належного, а

тому її життєдіяльність є єдністю свідомості й буття. Про себе особистість може з повним правом сказати: «Я є»!

В ідеї особистості як первоначала метафізика знаходить своє логічне завершення. Особистість – це така остання реальність, яку людина свідомо чи несвідомо прагне досягнути в процесі подолання свого природного існування й пошуку істини, а тому в суспільстві вона є *першою* реальністю, оскільки утворює підстави буття. Особистість – це максимально мислима людська сутність, яка від епохи до епохи змінює свої соціально-психологічні ознаки, але за суттю залишається незмінною. (Докладніше див. [3]).

Метафізична теорія особистості відкриває можливості до теоретичного й практичного розв'язання таких проблем: започатковує відродження метафізики і доводить, що зріла особистість є первоначалом суспільного буття; обґрунтовує, що світоглядною умовою подолання антрополого-глобальної катастрофи є визнання пріоритету духовного над матеріальним; дозволяє суттєво уточнити уявлення про філософію історії, яка постає як боротьба знеособленого начала з особистісним; пояснити соціально-політичні події, що відбуваються в Європі й Україні зокрема, а саме: посередня людина демонструє свою абсолютну нездатність до розв'язання проблем, блокуючи зусилля особистостей в усіх сферах суспільного життя; Україні, Європі й світові потрібна не демократизація, а відродження духовного аристократизму; знеособлені комунікації себе вичерпали. Особистісне спілкування як найвища екзистенційна цінність й потреба людини можлива лише за умов впровадження у життя метафізичної теорії особистості, яка дозволяє переосмислити зміст навчально-виховного процесу й трансформувати знеособлену модель навчально-виховного процесу в альтернативно-варіативну.

Література:

1. Гречаний О. Ф., Сабадуха В. О. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015. 211 с.
2. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / пер. с англ., ред. и предисл. Е. И. Исениной. М.: Прогресс, Универс, 1994. 480 с.
3. Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2019. 647

Смазнова І.С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

(Україна, м.Одеса),

доцент кафедри філософії,

кандидат юридичних наук, доцент

ФЕНОМЕН НАСИЛЬСТВА У РЕЛІГІЙНІЙ ТРАДИЦІЇ

Незважаючи на переважно негативне ставлення більшості світових релігій до насильства та агресії, зведення всього до простого заперечення насильства у будь-який спосіб було б необґрунтованим спрощенням.

Дійсно, будь-яка з авраамічних релігій (християнство, іслам, іудаїзм), що є найпоширенішими у сучасному світі, стоїть на позиціях протидії насильству та засудження агресії, але ступінь такої протидії, як і межі припустимості насильства для кожної з цих релігій та їх відгалужень є різними.

В першу чергу, звернемо увагу, що згадані монотеїстичні релігії сходяться в одному – ідеальним порядком є світ без насильства і агресії, де людські індивідууми об'єднані спільною любов'ю до Бога. Таким ідеалом для іудеїв є Едемський сад, в якому людина ще не була грішною (нагадує античні уявлення про минулий «золотий вік»), для християн та мусульман – Рай, в якому не залишається місця для насильства.

Цими мріями про мир ненасильства релігійний світогляд сутнісно відрізняється від міфологічного.

Так, найславніші та найхоробріші германські та скандинавські воїни, що потрапили до Вальхалли (небесного чертогу Асгарду) щодня продовжують битися у кривавих битвах, гинути в них, а після – воскресають та бенкетують за столом Одіна. Більше того, воїни у Вальгаллі спочивають до часу останньої битви – Рагнарьоку, яка є логічним завершенням розвитку людства та символізує кінець світу. А. Я. Гуревич пояснює це бачення тим, що «світ, в уяві варвара, очевидно, рівнозначний бенкету ... герої, що загинули в битві та взяті Одіном до свого чертогу – Вальхалли, поділяють свій час між боями ... та мирними бенкетами» [1, с. 245].

Схожими є давньоєгипетські та давньогрецькі міфи з їх війнами між богами (Гор проти Сета, грецька Титаномахія тощо), де насильство та груба сила нерідко виступають в якості зразка до наслідування, хоча на відміну від скандинавської міфології, тут має місце насильство, спрямоване на досягнення певних благородних цілей.

Старозавітне бачення насильства та агресії є певним чином спорідненим із міфологічним, але воно є більш яскраво вираженим та зрозумілим. Сформульовані у Декалозі заповіді, які знаходять подальшого розвитку та деталізації у П'ятикнижжі, є одним з найперших текстів, де містяться заборони свавільного насильства та агресії.

Зокрема, найперше засудження насильства та агресії – це історія про вбивство Авеля, вчинене його братом Каїном. Тут є очевидним засудження агресії Каїна, що проявляється, зокрема, у таких словах Господа: «Що ти зробив? Голос крові твого брата волає до Мене із землі. І тепер проклятий ти від землі, яка відкрила свої уста, щоби прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли оброблятимеш землю, вона не прикладе своєї сили, щоб дати тобі. Будеш стогнати і тремтіти на землі» (Буття 4:10-12). Втім, найбільш цікавим та показовим у цьому зв'язку є не стільки засудження вбивства, скільки заборона вбивати вбивцю, адже на побоювання Каїна щодо власної участі, Бог каже йому: «Кожному, хто вб'є Каїна, відомститься в сім разів. І поклав Господь Бог знак на Каїнові, щоб не вбив його всякий, хто його зустрине» (Буття 4: 15). Безсумнівно, що цей текст є однією з найдавніших спроб зупинити процеси нарощування насильства у відповідь на інше насильство: заборона вбивати вбивцю має на меті розірвати замкнене коло агресії, породжуваної агресією.

Втім, залишення Каїна фактично безкарним мало результатом те, що «зло людей розмножилося на землі і кожний пильно роздумує у своїм серці всі дні про зло» (Буття 6:5), наслідком чого стало рішення Господнє знищити рід людський за винятком Ноя та його родини: «Вік кожної людини прийшов перед мене, бо наповнилася земля неправедністю від них, і ось я знищу їх і землю» (Буття 6:13).

Але вже через декілька років після потопу спотворення людської природи знов проявляється у вчинку Хама (Буття 9:20-25), який мав наслідком батьківське прокляття. Причому, реакція Ноя на вчинок молодшого сина, хоча і цілком зрозуміла з позицій патріархального суспільства, є достатньо агресивною, адже є неспівмірною вчинку: за

насміхання над батьком, син та все його потомство передаються у рабство старшим братам (Буття 9:25, 27).

Ще один з біблійних сюжетів – це жертвоприношення Авраамом свого сина Ісаака, коли Бог відводить ніж Авраама від сина, якого він намагається принести в жертву (Буття 22: 1-19). Незважаючи на традиційні тлумачення цього сюжету як символу любові до Бога та пророцтва про прихід Месії, є й інший посил – заборона вчиняти насильство.

Заповідь «не вбивай» є однією з найвідоміших і неодмінно асоціюється з Законом Мойсея (Вихід 20:15; Повторення 5:17). Втім, на відміну від заборони свавільного, «несанкціонованого Богом» насильства, Закон Мойсея прямо встановлює і випадки застосування смертної кари.

У багатьох випадках біблійний текст після вказівки про смертну кару містить додавання «і не буде беззаконня у вас», що свідчить про мету покарання смертю – очищення суспільства від злочинців.

Зазначимо, що у цьому зв'язку посил Декалога відрізняється від посилу розповіді про перший злочин у біблійній історії: якщо спочатку Бог намагається зупинити ескалацію насильства, заборонивши мститися злочинцеві, то вже пізніше він сам карає смертю рід людський, насилаючи Потоп, а пізніше наділяє і суддів народу Ізраїлева правом карати смертю злочинців.

Такий перехід є цілком логічним з огляду на біблійну історію, адже по суті, Богом зроблені дві безрезультатні спроби вилікувати спотворену людську природу: перша – заборона помсти Каїну; друга – спроба почати історію людства з чистого аркушу, який мав бути написаний Ноем та його дітьми, але вже вчинок Хама свідчить, що ця спроба також потерпіла крах.

Третя спроба – це встановлення Закону, який повинен бути адекватним вчинку і, головне, спрямований на очищення суспільства від злочинців, що вчинили найбільш тяжкі з тогочасної точки зору злочини.

Ця спроба мала наслідком формування вельми детальної та розгалуженої системи правових приписів, яка у подальшому мала досить потужний вплив на розвиток практично всіх правових систем західного типу.

Окремо звернемо увагу, що в одній з Приповістей Соломона міститься пряма вказівка щодо застосування насильства при вихованні

дитини: «Хто щадить патику, ненавидить свого сина. Хто ж любить, ревно напоумляє» (Приповісті 13:24).

Цей текст не має інших паралелей у Старому Завіті, але він може трактуватися як заклик до «превентивного» покарання дитини з профілактичною метою. У цьому випадку, звернемо увагу, що вищенаведений переклад цього тексту о. Рафаїлом (Турконяком) є більш точним, ніж переклад митр. Іларіона (Огієнка), який звучав дещо інакше: «Хто стримує різку свою, той ненавидить сина свого, хто ж кохає його, той шукає для нього картання». Це впливає перш за все з того, що покарання (картання) не може передувати вчиненню проступку, в той час як «ревне напоумлення» якраз і має на меті попередити вчинення сином проступків у майбутньому.

Отже, таке насильство, не може сприйматися як агресивне, оскільки сама побудова фрази відсилає нас до благої мети – «Хто ж любить, ревно напоумляє».

З християнських позицій така превенція вже розглядається як варварська, хоча, заради справедливості зазначимо, що старозавітна традиція профілактичних тілесних покарань дітей (у сім'ї, школі, бурсі, семінарії тощо) залишалася досить популярною і поширеною протягом всього середньовіччя і значної частини Нового часу.

При зіставленні норм Старого та Нового Завітів вкидається до ока жорстокість та категоричність старозавітних приписів з одного боку, та дух любові і милосердя новозавітних правил з іншого боку. Антропологічно це пояснюється природним ходом історичного розвитку та тенденцією до пом'якшення характерів, а відповідно і покарань. Зокрема, цілями покарання замість помсти стають виправлення, перевиховання та власне кара. Теологічне пояснення виходить практично з того ж самого: «твердошийний» народ Ізраїля потребував у жорсткій регламентації тілесного життя, втім з приходом Ісуса Христа центр уваги перемикається на Заповіді блаженства, що не заперечують Декалога, але розкривають його у новому ракурсі.

Аналіз старозавітних текстів дає змогу зробити такі висновки:

- має місце заперечення агресивного насильства, що проявляється у забороні і засудженню вбивства, тілесних ушкоджень, розбою тощо;
- закріплюється право батьків застосовувати неагресивне насильство при вихованні дітей;

- закріплюється право громади (а пізніше – держави) вживати заходів карального впливу аж до смертної кари, яка в жодному разі не отожднюється із помстою, а має на меті очищення суспільства від беззаконня та порушників Закону.

З усього вищезазначеного випливає, що давньоєврейський закон розрізняє два види насильства: перший – агресивне, злочинне насильство; другий – неагресивне насильство з боку батьків, громади, держави або Бога, спрямоване на подолання беззаконня.

Література:

1. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры: монография. Москва : Искусство, 1984. – 350 с.

Соловьев О.В.

Кременчугский национальный университет имени М.Остроградского

(Украина, г. Кременчуг),

профессор кафедры психологии, философии и педагогики

доктор психологических наук, доцент

СВОБОДА ВЫБОРА В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕРАБОТКИ ИНФОРМАЦИИ В НЕЙРОННЫХ СЕТЯХ МОЗГА ПОСРЕДСТВОМ ПСИХИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ

Свобода выбора – это, разумеется, не только «жгучая» личная и социальная ценность. Это, в первую очередь, формируемый в нейронных сетях мозга посредством реализуемой в них психической активности феномен, без которого человек не может накапливать и интегрировать опыт (информацию) для того, чтобы противостоять неопределенности окружающего его мира. Если выбрать иную точку отсчета, т.е. рассматривать свободу выбора как внутрилличностную ценность, то ее можно интерпретировать еще и как феномен, функционирующий внутри нас «ради» изменения окружающей нас реальности в желаемом нами направлении. Все остальные проявления свободы (правовые, политические, моральные, этические, свободы вероисповедания и даже свободы выбирать цели и достигать их посредством моторных актов) вторичны по отношению к указанному

выше проявлению свободы как аспекту и одновременно условию переработки информации в мозге.

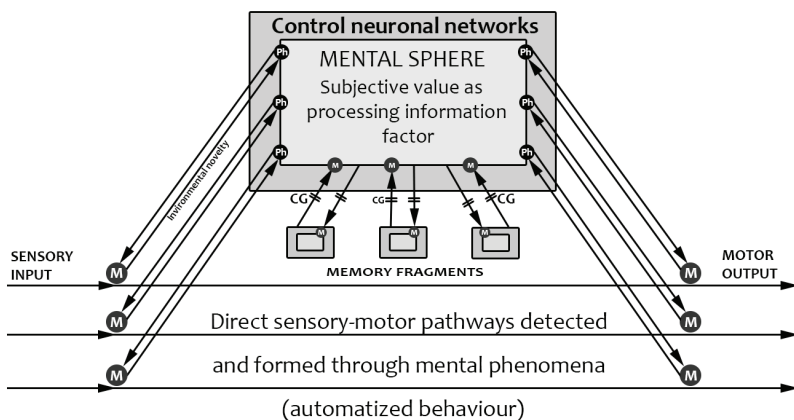
Мы, люди, являемся «тотально» субъективными существами. Хотя и существуем в «тотально» физическом мире. Мы постоянно и настойчиво чего-то хотим, к чему-то постоянно предвзяты, к чему-то «привязаны». Эти два факта «тотальности» нашего существования и являются фундаментальным условием нашей обреченности на свободу (Ж.-П. Сартр). Даже если мы заточены в карцер, мы можем по собственному произволу думать и мечтать о чем угодно. Кроме этого, даже если мы заточены в карцер, и мы максимально обездвижены, мы можем по собственному произволу пошевелить, например, своим мизинцем. Скептик может возразить: что же это за свобода посредством шевеления мизинцем в карцере или шевеления мыслями в голове? Мое возражение таково: здесь мы должны говорить еще и об уровнях свободы (двигательной и целевой свободой обладают даже достаточно примитивные существа, а этической – только человек). Здесь же речь идет о фундаментальной способности живого делать то, что соответствует его субъективным ценностям в рамках возможностей (о них речь еще впереди).

Итак, два аргумента в пользу наличия у нас свободы (вопреки множеству мнений (в том числе и авторитетных), имплицитно апеллирующих к принципу классического физического детерминизма, но не ознакомленных с фундаментальными свойствами «работающей» в нашем мозге психики). *Аргумент 1* мы назвали аргументом «*необходимой структуры нейронных сетей мозга человека*». Иными словами, свобода человека может разворачиваться только в рамках психической процессуальности. Однако сама психическая процессуальность может реализовываться только на определенной онтогенетически сформированной структуре нейронных сетей мозга. В человеческом мозге функционально обнаруживаются различные нейронные сети. Нас же в первую очередь интересуют два вида таких сетей. Первые из них, – это сети лимбической области мозга. Они интересны нам тем, что они реализуют возможность субъективно (качественно) оценивать что-либо [1], т.е. реализовывать мотивированность к чему-либо. Проще говоря, чего-либо хотеть, или чего-либо хотеть избежать. Кроме этого, в нашем мозге существуют и нейронные сети, которые фиксируют в своей структуре континуумы разномодальной информации, на которых эта наша способность что-либо желать «может выбирать» (и даже

комбинировать) что «ей хочется». («Человеческое Я» является такой психической управляющей в нейронных сетях инстанцией, реализованной преимущественно во фронтальной коре мозга, которая формируется из разных субъективных приоритетов – вспомните «пирамиду А. Маслоу»). То есть, большинство корковых полей мозга устроены как «нейронные носители» континуумов информации о мире, на которых можно виртуально (мысленно) выбирать желаемое (поскольку информация отображает в мозге и реальные, и вероятно желаемые, объекты и явления [2]). Что позволяет затем воплощать это желаемое в физический мир посредством мышечных актов. Именно поэтому моторная и целевая свободы являются базовыми формами свободы всех живых существ с соответствующе развитым мозгом (даже крокодил, не говоря уже о Вашей кошке, ходит туда, куда ему хочется).

Аргумент 2 мы назвали аргументом «реализации и функционирования в мозге сферы психики, в которой только и может разворачиваться акт свободного выбора». Нейронные сети являются физически существующими сущностями – а физическая причинность «запрещает» свободу выбора. Поэтому необходимо предположить, что эволюция структуры естественных нейронных сетей (см. аргумент 1), очевидно, была направлена на реализацию психических процессов. В сфере нашей личной психики мы и осуществляем наш личный свободный выбор. Этот выбор позволяет нам формировать на основе нашего прошлого опыта желаемые нами психические модели нашего будущего взаимодействия с окружающим нас физическим миром [2]. Загляните «сами в себя» – разве Вы не мечтаете, не планируете все важные для вас дела «внутри себя», чтобы они изменили Ваш мир в желаемую Вами сторону.

Теперь я буду более предметным, интерпретируя последнее утверждение с помощью схемы, изображенной на рис.1. Предварительно уточню значение термина «произвольность». Под произвольностью я буду здесь понимать способность живого существа делать то, что ему хочется (в значении наличия желания как мотивационного фактора). Определив произвольность таким образом, мы теперь готовы приступить к анализу содержания рис.1. Начнем мы его со следующего. Мозг человека можно представить в форме сверхсложной нейронной сети, распространяющейся от сенсорного входа (рис.1 «Sensory Input») через головной мозг (рис.1 см. «Control Neuronal Networks», «Memory Fragments») к моторному (мышечному) выходу (рис.1 «Motor Output»).

Fig.1. Схема активности нейронных сетей мозга, реализующих интеграцию информации посредством психических феноменов в ходе формирования биологически и/или социально целесообразных, базирующихся на прошлом опыте субъекта, моторных актов.

Обозначения и символы: – Каждый серый прямоугольник, который включает в себя меньший серый прямоугольник, символизирует нейронные сети, реализующие психический феномен, соответствующие структуре данных нейронных сетей. – Каждый меньший серый прямоугольник, включенный в больший темный прямоугольник, символизирует психический феномен, который реализуется нейронной сетью, символизируемой большим темным прямоугольником. – Стрелки указывают на направленность каузального влияния одних нейронных сетей на другие. – Черные кружки *M* означают локализацию в мозге синапсов, в которых одни нейронные сети посредством реализуемых ими психических феноменов системно детерминируют нейроэлектрическую (физически осуществляемую) активность других нейронных сетей. – Черные кружки *Ph* обозначают локализацию в мозге синапсов, в которых нейронные сети одних нейронных сетей физически (нейроэлектрически) детерминируют активность других нейронных сетей. – Обозначение *CG* (Causal Gap) символизирует присутствие в нейронных сетях каузальных разрывов (невозможности физиологического (физического) влияния одних нейронных сетей на другие нейронные сети) в синапсах. Такая каузальная специфика синапсов в купе с их пластичностью является потенциальной возможностью посредством интегрированной информации, фиксированной в психических содержаниях (образах, например), усилить потенциально формируемые синапсы, способные фиксировать новую информацию в структуре сетей мозга.

При этом считается, что эта нейронная сеть накапливает, хранит и интегрирует информацию (объединяет «разведенные» во времени фрагменты прошлого опыта) для того, чтобы реализовывать «наполненные личным прошлым опытом» («умные») мышечные акты. При этом также принято, по умолчанию, считать, что все физиологические (нейроэлектрические, нейрохимические, нейромолекулярные, нейроионные и проч.), а, по существу описываемые как физические, процессы в нейронных сетях мозга как раз и реализуют накопление и интеграцию информации в мозге. Однако, как известно, физическая каузальность, сама по себе, не может быть причастной к реализации биологически и/или социально целесообразной активности нейронных сетей мозга (физика «безразлична» к бытийным ценностям человека).

Тогда, обратив внимание на схему, мы задаем себе ключевой для нашего исследования вопрос: каким образом вся эта физиологическая (физическая) нейронная машинерия, будучи «безразличной» к человеческому бытию, тем не менее, обеспечивает именно биологически и/или социально целесообразные операции накопления опыта. Каким образом мы, люди, а вместе с нами и все живые существа с достаточно развитым мозгом, осуществляют информационные операции биологически и/или социально целесообразно. Вот теперь мы должны, для того, чтобы понять сущность феномена свободы, снова вернуться к феноменам субъективности и произвольности. В самом деле, мы произвольно воспринимаем только то, что мы хотим воспринимать (см. рис. 1 «Sensory Input»). Мы произвольно запоминаем только то, что мы желаем запоминать (см. рис. 1 обозначение «Memory Fragments»). Мы думаем преимущественно о том, о чем мы хотим думать. И, наконец, мы «строим» и воплощаем в реальность только такие психические модели нашего будущего, которые мы хотим «строить» и воплощать. А, следовательно, мы осуществляем и моторные акты, соответствующие этим психическим моделям реальности.

Заключение. Переработка информации, протекающая в нашем мозге, не может осуществляться без фактора *свободного выбора*, который, в свою очередь, реализуется фактором *субъективности*, характеризующимся, в частности, нашей способностью оценивать что-либо психически, т.е. качественно, в терминах «желаю – не желаю», «комфортно – больно», «люблю», «ненавижу» и прочее. На что не способен современный компьютер.

Литература:

1. Penfield W.J. Somatic motor and sensory representation in the cerebral cortex of man as studies by electrical stimulation / W.J. Penfield, E. Boldrey // *Brain*. – 1937. – №60. – P. 389–443.

2. Soloviov O., Dyachenko Yu., and Kozak R. Formation of a Precise Behavioral Motor Response to an External Pain Stimulus Is Not Possible without a Subjective Experience of Pain. *Neurophysiology*, Vol. 51, No. 6, November, 2019. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11062-020-09843-8>

ІСТИНА ЛЮДСЬКОГО ТА ХИБНІСТЬ ПОСТЛЮДСЬКОГО – ІСТИНА ПОСТЛЮДСЬКОГО ТА ХИБНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО

Поклад В.І.

*Луганський державний університет внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка (Україна, м.Севєродонецьк),
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
кандидат філософських наук, доцент,*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ПАНДЕМІЯ

Майже дві тисячі років тому був похований один з перших (та мабуть найміцніший для тих часів) проектів глобалізації – Pax Romana. Римська імперія, яка здавалась непорушною, з найвищим рівнем цивілізації, науки, права не витримала натиску варварів і її однополярне домінування трансформувалось у багатополярну феодальну роздробленість. Одним з факторів, які це супроводжували, була пандемія чуми ...

Глобалізація, як єдиний процес, в ході якого світ перетворюється на єдину глобальну систему [1, с. 81], у своєму розвитку проходила кілька основних історичних етапів. Ці етапи співпадають (принаймні, щодо європейської цивілізації) з виділеними в історико-філософському знанні такими типами соціальності, як античність, середньовіччя, Відродження, Новий час, Новітній час та сучасний Постмодерн. На кожному з етапів спостерігались спроби реалізації різних проектів побудови єдиної глобальної системи (хоча б у межах Ойкумени, яка сприймалась як єдино можлива глобальність). В античну епоху глобалізація торила собі шлях через імперські проекти всесвітнього панування. Для Середньовіччя характерним було прагнення до релігійного домінування у всесвітньому масштабі. Новий і Новітній часи – це епоха побудови глобального ринку, пов'язаного із намаганням тих або інших держав мати на цьому ринку монопольне становище.

У суспільних науках використовуються різноманітні теоретичні пояснення причин і факторів переходів суспільства від однієї історичної епохи до іншої: від економічного детермінізму К. Маркса до культурологічної теорії М. Вебера. Та розуміння пандемій як одного з факторів всесвітньо-історичного процесу залишається периферійною темою наукових досліджень, оскільки головна увага науковців приділяється соціально-економічним та культурним детермінантам.

Між тим, усі зміни епох супроводжувались пандеміями: переходи від Античності до Середньовіччя (чума), від Середньовіччя до Нового часу (чума), від Нового часу до Новітнього («іспанка»), від Новітнього часу до Постмодерну (коронавірус).

«Чума Юстиніана» (541-700 роки) охопила територію усього цивілізованого світу того часу. Візантія, найміцніший спадкоємець римського імперського проекту глобалізації, втратила майже половину населення [2, с. 52].

Пандемія «Чорна смерть» (1346-1353) зменшила населення Європи на третину. Можливості реалізації всесвітнього домінування християнської моделі глобалізації поступово зменшувались.

«Іспанський грип» (1918-1920). В світі загинуло від 50 до 100 млн. чоловік. Одні з найвищих рівнів смертності від хвороби спостерігались у країнах, які прагнули довести своє право на глобальну гегемонію під час Першої світової війни (Англія, Франція, Німеччина). В результаті носії класичного «імперіалістичного проекту» глобалізації відходять на другий план.

Не заперечуючи значення економічних, соціальних, культурних та інших факторів переходу від одного етапу глобалізації до іншого, вважаю доречним розглядати пандемії як певну детермінант-інспірацію, такий собі триггер цих процесів. Будь-яка пандемія, по-перше, сприяла гальмуванню історично застарілих проектів глобалізації. По-друге, одним з наслідків пандемії завжди була активізація паростків (ескізів) нових проектів.

Пандемія завжди сприймалась населенням як «кінець світу». І це дійсно було так: старий, звичний світ закінчувався. Пандемія посилює значення страху смерті у масовій свідомості, що мало подвійне значення. З одної сторони, більшість населення переживає стрес. Результатом зростання невизначеності стає підвищення чутливості до альтернативних, несистемних факторів [3]. А з іншої сторони, страх

смерті мобілізує ресурси «пасіонаріїв» на пошуки виходу. Творча меншість активізує реалізацію того, що раніше блокувалось соціальним контролем і досить часто було навіть небезпечним для дисидентів. В результаті кожна пандемія стимулює індивідуалізм, звільнення особистості від різних форм влади спільноти над нею. Згадаймо хоча б епоху Відродження з її антропоцентризмом.

Пандемія екзистенціально та онтологічно є граничною ситуацією, яка потребує максимального напруження сил людства. Але, як і будь-яка криза, вона не тільки смертельна небезпека, а й нова можливість [4, с. 75]. Розгубленість більшості населення, втрата довіри до звичних стереотипів життя робить масову свідомість під час пандемії більш пластичною [3], що збільшує можливості представників творчої меншості для трансляції і поширення нових ідей.

Ще одним наслідком пандемії можна вважати її вплив на перехід від екстенсивної глобалізації до інтенсивної. Якщо перші її варіанти реалізовувались через захоплення територій, людей, ресурсів, то кожен наступний етап посилював пошуки більш раціональних способів використання наявного. Так, після чуми XIV століття через те, що стало менше робочих рук, наймані працівники домоглися підвищення заробітної плати, зросла роль міст і почався розвиток буржуазії [5]. Сучасна пандемія коронавірусу здатна пригальмувати ідеологію конс'юмеризму, споживання майже без культурних обмежень, характерну для попереднього періоду нашої історії. Під впливом карантинних заходів відбувається також раціоналізація використання матеріально-технічних ресурсів, міжособистісних стосунків, робочого часу тощо.

Карантинна раціоналізація посилює процеси децентралізації (життєво важливі рішення приймаються на місцях), дезурбанізації (пандемія загострює проблему вразливості мегаполісів) та деглобалізації економіки («ідеологія розподілу виробництва проміжної продукції по всьому світу пов'язана з дуже високими ризиками» [6, с. 7]).

Пандемія коронавірусу стала триггером віртуалізації глобалізації. Старі держави та «глобальні імперії» змінюють формат на цифровий. «Попереду бачиться тотальна цифровізація суспільних відносин і перехід до кіберкомунікативних регуляторів, «хмарної економіки» платформного капіталізму, – вважає В. Щербина, – вбудовування у «гіперглобальність» в уже новій історичній якості» [3].

Як пише французький філософ Ален Де Бенуа, коронакриза – це не кінець світу *взагалі*, це кінець *певного* світу, на зміну якому приходить новий спосіб побудови єдиної глобальної системи [7]. Жодна пандемія не змогла зупинити глобалізацію. Та, незважаючи на жакливі наслідки усіх пандемій, кожна з них певною мірою сприяла відмові від застарілих проектів глобалізації, підвищенню ступеня свободи особистості та посиленню процесів інтенсифікації розвитку. І теза про те, що пандемія – це платня за глобалізацію [8], потребує уточнення: платня за попередній її етап та ціна перепустки до етапу наступного.

Література:

1. Аберкромби Н. Социологический словарь. Пер. с англ. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2004.
2. Даниэл М. Тайные тропы носителей смерти. — М., Прогресс, 1990.
3. Щербина В. Пандемия коронавируса – первое историческое событие в жизни «малой Украины» // Украина и карантин: оценки и перспективы. Сборник тематических докладов от Strategic Group Sofia – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sg-sofia.com.ua/ukraina-i-karantin-ozenki-i-perspektivi?fbclid=IwAR1n8QHzgKDG6fH_JLlJpGz4uTQCw06f_idgJ3GID-heDrq7HoL3hv1VV18.
4. Луканова В. В. Феномен пандемії з точки зору системного підходу: до постановки питання / В. В. Луканова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7.
5. Черноsvитов Е.В. Социальная медицина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/echernosvitov/sm>.
6. Гришин В.И. и др. Жизнь после пандемии: экономические и социальные последствия // Вестник РЭУ им. Г.В. Плеханова. – 2020. – Том 17. – № 3 (111).
7. Ален Де Бенуа. Коронакризис – это не конец света, это конец целого мира // Perevodika.ru. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://perevodika.ru/articles/1209078.html?fbclid=IwAR2pQGixux69W2TR_Q5EcQjzO6aEooqU_30WNkz2nFfA2uhRSUT9o57x6E.
8. Auzan AA (2020) The economy under the pandemic and afterwards. Population and Economics 4(2): 4–12. <https://doi.org/10.3897/popcon.4.e53403>.

Саранов С.В.

*Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(Україна, м.Сєвєродонецьк),
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
кандидат історичних наук, доцент*

**ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ
ПОТЕНЦІЙНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ГІПЕРРЕАЛЬНОСТІ
В ТЕКСТІ «ПОЛІТИЧНОГО ЗАПОВІТУ»
КАРДИНАЛА РІШЕЛЬЄ**

Питання про співвідношення між історією і «постісторією» в постмодерністському сенсі є доволі провокаційним, спонукаючи до дискусії. Ми не погоджуємось з загальною тезою про «кінець ідей», що надає підстави Жану Бодрійяру констатувати можливість інтерпретативної плюральності наративної історії. Поняття «гіперреальності», вживане Бодрійяром, доволі перспективне за змістом продовження маркситського поняття «надбудова», тим не менш, воно кидає виклик центральній ідеї сенсу, започаткованою позитивізмом. Сенс, перш за все, політичний сенс, опиняється роздрібненим на численні шматки. Спроби Бодрійяра «відхреститись» від належності до постмодерну в історіографічному плані не дуже впевнені, хоч і заслуговують на увагу. Досвід та витоки історії ідей, зокрема досвід політичної історії, дозволяє побачити подібні ж структурні лінії навіть декілька століть до цього. Професійний історик починає ретельно обмірковувати пропонування йому варіант інтелектуальної площини, вимірюючи її пружинистим кроком, зважуючи всі *pro et contra*. Французький історичний досвід дозволяє задіяти необхідні логічні аргументи при участі в такій дискусії. Політична діяльність кардинала Рішельє є вдалою конкретизацією наявних методологічних координат, оскільки співвідношення між історією і «постісторією» («постправдою») було важливою складовою політичної спадщини Рішельє ще до початку епохи «цифрових диктатур». Здатність формувати власний політичний образ для нащадків належить до числа найбільш часто обговорюваних рис на сторінках історичних досліджень. Французький історичний досвід містить багато пізнавальних аспектів, часто доволі дискусійних, що,

немов би, надає підстави до повторного звернення до відкинутої нами тези Жана Бодрійяра.

Принципи історизму, об'єктивності та послідовності аналізу історичних процесів та фактів покликані допомогти досліднику побачити історичну істину в її чистому, не скаламученому вигляді. Однак не все так просто. Проблема інтерпретацій, впираючись в інтелектуальні зусилля та послідовність логічних процесів та дій, відображає особистість історика, його впевнення та погляди. Майстерність формування власного політичного образу (в душі Макса Вебера) починає змагатись з майстерністю історика, мистецтво оповідання опиняється в «заручниках» наявних фактів, в «заручниках» у «соціального замовлення».

Окрім цього, справа також в розвитку історіографічної традиції. «Від страти Людовика XVI до перемоги Народного фронту, серпневих днів 1792 року до травня 1968 року, тріумфально проходячи наполеонівськими арміями Аустерліц в 1805 році та Парижську Комуну, історія Франції надає приклади всього для всіх» [1]. «Фальсифікація історії є більш часто результатом ігнорування ніж недоброзичливості» [1]. «Для тих протестантів, що не приєдналися до Празького миру (Празький мир 30 травня 1635 року, укладений в ході Тридцятирічної війни 1618-1648 рр. в Празі – С. С.), залишався після загибелі шведської могутності лише один вихід: більш тісне зближення з Францією, котра під геніальним керівництвом Рішельє прагнула до того, щоб витіснити обидві лінії дому Габсбургів з їх переважаючого положення в Західній Європі» [3, с. 317].

Кардинал Рішельє, володіючи при житті усіма можливостями для створення власного образу для історії, займався цим в повному обсязі, добре усвідомлюючи, що іноді більш важливе не те, як є насправді, а те, що про це думають люди. Політична істина не завжди співпадає з істиною повсякденною, вона може мати довгостроковий характер, та, що не менш важливе, може наразитись на серйозну критику з боку сучасників. Вперше використавши державну пропаганду в дійсно глобальному ракурсі, він досяг видатних політичних результатів, забезпечивши власній країні блискучі політичні перспективи. Зворотною стороною медалі стали бідність і злидні населення, невдоволення дворянства, величезні податки. Політичний досвід Рішельє є яскравим аргументом проти спрощення історичної реальності відповідно до традицій осмислення реальності постмодерну з боку Жана Бодрійяра. Найважливішою проблемою і завданням для кардинала становилося

питання його особистого перебування при владі, адже він в будь який час міг бути відсторонений від своєї посади королем Людовиком XIII. На останнє звертає увагу французький історик Франсуа Блюш в біографії-есе Рішельє. Аналіз «Політичного заповіту» Рішельє дозволяє, з одного боку, виявити нові або додаткові аспекти застосування методологічного інструментарію щодо тлумачення дискусійних аспектів між поняттями «історії» і «постісторії» в якості бінарних під час осмислення реалій французького XVII століття. Це, з іншого боку, сприятиме поживленню загального тону дебатів щодо осмислення ключових аспектів «постісторії», заявлених в одній з тематичних секцій нашої конференції.

Магістр історії Лео Головін в передмові до російського видання «Політичного заповіту» констатує наявність чіткої картини станового суспільства в тексті цієї вражаючої праці. Він звертає увагу на прагнення Рішельє збільшити кількість осіб, що вивчають військову справу, точні науки, ремесла, торгівлю та «лишити заняття словесністю, витонченими мистецтвами, а також класичну освіту» вузькому колу дворян [5, с. 43]. Мова йде про доволі замкнуте, «напівтоталітарне» суспільство, котре, звісно ж, не потрібно виривати з історичного контексту, але політичні уподобання кардинала є доволі очевидними. На нашу думку, очевидним є також найбільш загальний зв'язок «Політичного заповіту» з «Державою» Платона, так само як і з іншими роботами такого роду, в тому числі, «Левіафаном» Гоббса.

Пропонуємо проаналізувати главу другу частини другої «Політичного заповіту», в якій говориться про необхідність керівної ролі розуму в управлінні державою. Кардинал стверджує, що «розум повинен бути факелом, який висвітлює шлях государям в їх власній поведінці і управлінні державами», а також, що «не має на світі нічого менш несумісного з розумом, ніж пристрасть» [5, с. 208]. «В минулому більшість великих задумів у Франції розсипалися під прах, так як перше ж утруднення, що виникало при їх здійсненні, відразу зупиняло тих, хто за велінням розуму повинен був би, навпаки, рухатись далі» [5, с. 209]. Далі кардинал висуває вельми сумнівний висновок щодо малопридатності, у зв'язку з цим, жінок «для участі в управлінні державою» [4, с. 209]. Втім, поблажливо додає Рішельє, це не означає, що «серед них не може знайтись одна», яка настільки відповідає державній діяльності, «що її можна буде допустити до подібного роду діяльності» [5, с. 210].

В главі третій «Політичного заповіту» говориться про першорядне значення державних інтересів. Вони повинні бути «єдиною метою» для госуларів і їх радників [5, с. 211]. «Істинна філософія, християнський закон і політика настільки ясно вчать цій правді», слід ретельно стежити і навіть «досить строго карати» радників госуларя, що не керуються державними інтересами. Звертаємо увагу, в даному уривку кардинал оперує декількома категоріями для підкреслення важливості проблеми: категорія істинної філософії, категорія християнського закону, категорія політики. Кардинал пояснює успішність історичного розвитку Іспанії саме ефективною діяльністю іспанської державної Ради. «Смерть або заміщення міністрів ніколи не викликали суттєвих змін в іспанській Раді» [5, с. 213].

Проведений аналіз наведених уривків з «Політичного заповіту» ясно показує, що Рішельє виходив з пріоритету державних інтересів над приватними інтересами, обстоював в своїй політиці ці інтереси. Тим більший подив викликає глава перша частини другої «Політичного заповіту», в якій сказано, що «першоосною державного благополуччя» є ствердження Царства Божого [5, с. 205]. «Царство Боже – це першооснова управління державою і насправді річ настільки необхідна, що без даного принципу жоден з госуларів не зможе благополучно царювати, а жодна держава – жити в щасті й достатку» [5, с. 205]. Цікаво, що глава перша частини другої передує проаналізованій нами вище главі другій, в якій сказано, що «політикою держави повинен управляти розум». Поняття «розуму» в «Політичному заповіті» зустрічається неодноразово, але апеляція кардинала до Царства Божого залишає подвійне логічне враження. Я вже вказував в одній зі статей на існування розходжень в оцінках представників американської і французької історіографії окремих аспектів політичної діяльності Рішельє [6]. Так, Франсуаза Льдесаймер виступає проти «модернізації» Рішельє, відмічає необхідність врахування фактору його «церковної свідомості». Генрі Кіссинджер, навпаки, розглядає кардинала в якості єдиного державного діяча, який зумів переступити через моральні обмеження середньовічної епохи. Льдесаймер пише про турботу кардинала саме про «духовну легітимність» власної політичної діяльності, і це, як ми бачимо, немов би підтверджується аналізом глави першої частини другої «Політичного заповіту», де констатується першочергове значення Царства Божого. Однак інші проаналізовані нами уривки з «Політичного заповіту» дозволяють

додати, що політична філософія Рішельє на практиці була сумішшю макіавеллізму і політичного реалізму. Ще більш точним буде припустити, що кардинал «грає» з різними варіаціями політичного сенсу, навмисно залишаючи для читача свого тексту можливість сформулювати належні висновки. Мова йде, певним чином, про навмисне подрібнення з боку кардинала можливого сприйняття політичної реальності читачем «Політичного заповіту», створення певних елементів гіперреальності в межах теоретичного викладення політичної практики французького XVII століття!

В контексті цього, а також в контексті співвідношення історії і «постісторії» (постправди), як бінарних явищ, простим, але глибоким є висновок представників німецької історіографії початку XX століття щодо історичних наслідків Тридцятирічної війни, в тому числі, політики Рішельє. «Як видно, картина стану внутрішніх справ у Франції під час великої війни не представляється особливо втішною. Не зважаючи на це, вирішальний вплив при укладенні Вестфальського миру мала французька політика» [3, с. 323]. І все ж, «не можна випускати з виду», що «тільки шляхом настільки тяжких страждань» німці, одна з найбільш потерпілих сторін в ході Тридцятирічної війни, змогли відродити власну державність в XIX столітті [3, с.325].

Література:

1. Chevallier A. Eloge des historiens. – Le Point. – 06.06. 2020
2. Бодрияр Ж. Симулякры и симуляция, пер. фр. – М.: Постум. – 2016. – 240 с.
3. История человечества /под ред. Г. Гельмольтца, пер. с нем. А. И. Брандо и А. А. Вейнберга. Седьмой томъ. Западная Европа. Первая часть., С.-Петербургъ, Типо-литографія Книгоиздательскаго Т-ва «Просвещение», 1904 г., 575 с.
4. Киссинджер Г. Дипломатия, пер. с англ. В. В. Львова. – М.: Ладомир. – 1997 г. – 847 с.
5. Ришельє А.-Ж. дю Плесси. Политическое завещание, или Принципы управления государством /Перев. с фр. Л. А. Сифуровой; предисл., общ. ред. Л. Л. Головина. – М.: Ладомир, 2008. – 496 с.
6. Саранов С. В. Деякі аспекти зовнішньополітичної стратегії Франції часів кардинала Рішельє в сучасній американській і французькій історіографії /Гілея. Науковий вісник. – Випуск 155 (№ 4). – 2020. – с.98–100.

Сосєдко Г.С.

*Східноукраїнський національний університет
ім. В. Даля (Україна, м.Сєвєродонецьк),
аспірантка кафедри філософії,
культурології та інформаційної діяльності*

УЯВА В ІСТОРИЧНОМУ ПІЗНАННІ: НОВАТОРСЬКИЙ ПІДХІД Х. УАЙТА

До відносно недавнього часу питанню про роль уяви в історичному пізнанні, – як, втім, і питанню про роль уяви в науковому пізнанні взагалі, – належної уваги в філософії науки не приділялося.

Уява, як про це говорить і безліч значень відповідного слова, являє собою складний та далеко ще не прояснений в деталях психічний процес, який призводить до появи у свідомості нових образів на основі переробки матеріалу минулих «сприйняття». Так, наприклад, образ того чи іншого героя оповідання, суто літературного або наукового, історичного, є результатом з'єднання багатьох рис різних людей або ж рис однієї і тієї ж людини, представленої в різних описах, в єдиний образ [2].

Уява присутня у будь-якій людській діяльності, оскільки вона завжди передусє поданням мети, яка повинна бути за допомогою її досягнута.

Кінцевим джерелом образів уяви завжди є образи сприйняття предметів та явищ дійсності. Однак, говорячи про дійсність, слід відразу ж підкреслити, що суб'єкт сприйняття і уяви сам є частиною цієї дійсності. Уява завжди означає певний відліт думки від того, що було сприйнято; саме так і з'являються кентаври, русалки, лісовики, барабашки, непізнані літаючі об'єкти (НЛО) і т.п.

З теоретико-пізнавальної і логіко-методологічної точки зору в переробці уявлень в уяві можна розрізнити дві сторони:

- 1) аналіз – виділення в цілісному образі сприйняття окремих елементів, ознак або властивостей предметів або явищ та окремих відносин (сторін відносин та взаємозв'язків) між предметами або явищами;
- 2) синтез – об'єднання якихось із виділених раніше елементів, ознак або властивостей предметів або явищ і відносин між предметами і / або явищами.

Активність уяви проявляється в розсуді істотної подібності між предметами або явищами, які більш-менш істотно відрізняються один від одного. При цьому уява, очевидно, спирається на вже наявні знання.

Разом з тим, всі притаманні тій чи іншій людині біологічні і психічні, так само як і соціокультурні, особливості, як позитивні, так і негативні, з точки зору продуктивності образів і їх адекватності дійсності, теж беруть участь в уяві. Уява – необхідна частина мислення, але воно, очевидно, вимагає критичної перевірки з боку логічного компонента мислення, а в кінцевому рахунку, разом з результатами позитивного мислення, воно перевіряється практикою [2].

З одного боку, значимість ролі уяви в пізнанні, мабуть, більшості філософів науки представлялася настільки само собою зрозумілою, що про це нібито й не варто було міркувати і багато говорити. З іншого боку, поняття «уява» в рамках сформованої в середині ХХ століття парадигми виявлялося дуже багатозначним і ніби створювало деяку множину омонімів, кожен з яких мав власне сімейство споріднених понять.

Взагалі кажучи, в сучасній зарубіжній (західній) філософії поняттю «уява» і питанню ролі уяви в пізнанні пощастило більше. Починаючи з книг Ж.-П. Сартра «Уява: психологічний аналіз» (1936 г.) і «Психологія уяви» (1940 г.) і по теперішній час вийшла велика кількість робіт психологічного і філософського характеру [3].

Однак вперше питання про роль уяви в історичному пізнанні, розглянутому, перш за все, з поетико-лінгвістичної сторони, було ретельно досліджено тільки в останній третині ХХ століття в роботах Х. Уайта. Найбільш повно його концепція викладена ним у книзі «Метаісторія: історична уява в Європі дев'ятнадцятого століття» (1973 г.). Основна ідея концепції Уайта полягає в тому, що робота історика та філософа, їх концептуальний аналіз та процедури пояснення та розповіді, а також подальша робота філософа, роздуми над проблемами історичної науки, – всьому цьому передують образи та припущення, що стосуються змісту та сенсу досліджуваних та описуваних історичних подій, що отримуються за допомогою свого роду поетичного прозріння або уяви [5, с. 14].

В концепції Уайта розроблена система понять, що відносяться до наступних тем філософсько-історичного пізнання: до структури історичного мислення з глибинною структурою історичної уяви, до процесу осмислення істотного зв'язку подій з точки зору єдиної історії,

до процесу подання структури розповіді та формування з її допомогою історичного оповідання як «оповідання особливого роду» [5].

На основі запропонованої системи понять Х. Уайтом розроблений історіографічний метод, який відрізняється від класичного. Такий метод успішно їм застосований для аналізу праць істориків та філософів історії XIX століття. Підкреслимо, що запропонована концепція обґрунтована Уайтом теоретичним та історіографічним дослідженням концептуальних (понятійних) та доконцептуальних дій рівня роботи історика по осмисленню та зв'язуванню подій в історії, здійснюваних, згідно Уайту, на основі глибинних поетико-лінгвістичних механізмів «квасітропів» історичної уяви як метаоснови понятійного рівня роботи історика [5].

Уайт дотримується, в основному, теорії канадського теоретика літератури Н. Фрая [4, с. 232-263], який виділяє чотири основні типи (форми) в стратегії осмислення та зв'язування подій в історію за допомогою сюжетного вибудовування:

- 1) лицарсько-романтичного;
- 2) трагедійного;
- 3) комедійного;
- 4) сатиричного.

Згідно концепції «світових гіпотез» [5], Уайт визначає чотири методи в стратегії осмислення і зв'язування подій в історію за допомогою формальної аргументації [5]:

1) «формізм» – деякого роду ідеалізм платоністичного типу, згідно з яким події представляються як конкретні втілення певних (ідеальних) форм та норм;

2) «механіцизм» – пошук причинних законів, які детермінують процеси, що виявляються в історичному полі;

3) «органіцизм» – апелювання до образу історичного процесу як деякого органічного цілого;

4) «контекстуалізм», тобто спосіб пояснення, при якому передбачається, що події можна зрозуміти та пояснити, помістивши їх в «контекст» нагоди.

Виходячи з деякого навмисного спрощення типології ідеологічних концепцій К. Мангейма [1, с. 7-276], Х. Уайт визначає чотири способи в стратегії осмислення та зв'язування подій в історію за допомогою ідеологічного підґрунтя [5]:

- 1) анархізм;
- 2) радикалізм;
- 3) консерватизм;
- 4) лібералізм.

Демонстрована в тексті комбінація (поєднання) одного з типів пояснення за допомогою сюжетного вибудовування подій в історії з одним з методів пояснення за допомогою формальної аргументації подій в історії і з одним з типів ідеологічного підґрунтя, визначається Уайтом як стиль історика-філософа [5].

А одним з найважливіших факторів, що впливають на можливість реалізації стилю як вищезгаданої комбінації типів та методів осмислення та зв'язування подій в історію, є вплив на концептуальний рівень історичного мислення його доконцептуального рівня. Він втілює схильність даного історика, дослідника та оповідача до того чи іншого стилю. Цей рівень, очевидно, в своїй основі багато в чому психофізіологічної властивості, описується Х. Уайтом [5] на феноменологічному рівні, за зразком поетичних тропів. Чотирма основними «квзітропами» є:

- 1) метафора;
- 2) метонімія;
- 3) синекдоха;
- 4) іронія.

Це види специфічних «глибинних структур» мислення, які визначають те, як даний вчений буде діяти на доконцептуальному та концептуальному рівнях. У них представлені психофізіологічні та соціокультурні особливості його творчої уяви.

Таким чином, Уайту вдалося значно просунути у вивченні питання про роль уяви в історичному пізнанні, в тому числі щодо ролі уяви в поясненні. Проблема пояснення, як відомо, є однією з центральних проблем, якщо тільки не «самою центральною проблемою» філософії науки [5].

В даний час, коли з часу надрукування книги Х. Уайта пройшло майже тридцять років, багато фахівців в галузі філософії історичної науки, історіографи та деякі історики, оцінюють концепцію Уайта та запропоновану ним методику аналізу історичних та історіографічних текстів як значні досягнення, аж до затвердження, що їм було зроблено суттєве переосмислення філософських засад історії як науки.

Література:

1. Мангейм К. Идеология и утопия // Мангейм К. Диагноз нашего времени. М.: Юристъ, 1994. С. 7-276.
2. Метлицкая З.Ю. Историческая наука и «лингвистический поворот». «Возможна ли объективность в истории?» (Обзор рецензий) // XX век: Методологические проблемы исторического познания: Сб. обзоров и рефератов: В 2 ч. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. отеч. и зарубеж. истории; Редкол.: А.Л. Ястребицкая (отв. ред.) и др. (Сер.: Социальные и гуманитарные науки в XX веке). Ч. 2. — М., 2001.
3. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / Пер. с фр. М. Бекетовой. СПб.: Наука, 2001.— 320 с.
4. Фрай Н. Анатомия критики. Очерк первый // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX -XX веков. М.: Изд-во МГУ, 1987.С. 232-263.
5. Уайт Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века / Пер. Е.Г. Трубиной, В.В. Харитоновы. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002.

Токар Л.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

(Україна, м.Одеса),

асистент кафедри філософії

СУДДЯ VS ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ

Останнім часом в світі спостерігається тенденція захопленого ставлення щодо можливостей штучного інтелекту. І не дивно, коли суспільство досягло такого рівня розвитку в цьому напрямку: логічні структури у вигляді фреймів, семантичні мережі, – наука отримала нові можливості в моделюванні права. На науковому обрії з'явився «вогник надії» – за допомогою формалізації впорядкувати соціальні інститути. На заході почали інтенсивно обговорювати питання застосування штучного інтелекту в юридичній практиці.

Треба зазначити, що автор не є прихильником неолуддизму та не має негативного відношення до дослідження і впровадження штучного інтелекту в якості ще одного надпотужного засобу досягнення

людських цілей, але є сфери людської діяльності, які не піддаються чіткій формалізації. Недарма, саме в цих галузях існують кодекси професійної етики, адже для цих професій одним з головних критеріїв виступають людські якості професіонала. Професія судді відноситься саме до такого виду діяльності.

Прибічники заміщення суддів штучним інтелектом виходять з того, що останньому не потрібні ані відпочинок, ані заробітна плата, натомість отримаємо неупередженого, непідкупного суддю, який з великою швидкістю (що дорівнює продуктивності) вирішує справи по суті. При цьому, роль судді примітивізується до аналізатора даних, які йому надають сторони по справі. Врешті, ми отримуємо «ідеальне рішення», яке базується на чітких алгоритмах. Такий редукціонізм системи правосуддя призводить до підміни її сутності. Суддя, втілюючи право на практиці, бореться з проявом несправедливості, відновлює гармонію існуючого порядку, порушеного людиною, шляхом прийняття **справедливого рішення**. Було проведено дослідження, в ході якого, штучний інтелект передбачив рішення суддів Європейського суду з прав людини з точністю 79% [1]. Уявімо ситуацію, що всі ці 79 відсотків рішень суддів є справедливими. Ті ж самі рішення, але прийняті штучним інтелектом назвати справедливими неможливо і ось чому.

Діяльність судді відноситься до правозастосовної. Суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права. Розуміння феномену верховенства права і втілення його в професійній діяльності без позитивної правосвідомості неможливе. Так «...правосвідомість знає свій предмет; вона є ... волею до права, яка визнає його в його об'єктивному значенні і обов'язковості ... перш за все, це воля до мети права, ... воля до права; а звідси виникає ... життєва необхідність здійснювати його, тобто боротися за право» [2, Ст. 22].

Ст. 6 Кодексу суддівської етики (надалі Кодекс) вказує на необхідність власної оцінки доказів [3]. На перший погляд, дуже легко формалізувати цю процедуру: отримав дані, проаналізував і прийняв рішення, але на стадії аналізу можливості штучного інтелекту та судді змістовно відрізняються. Так, саме на цьому етапі найбільше проявляється заангажованість, упередженість суддів, виникають судові помилки. І не дивно, адже саме на цьому етапі власні переконання можуть стати в нагоді в прийнятті справедливого рішення чи перетворитися на упередженість. Межа надто вузька і все залежить від про-

фесійного рівня судді. На відміну від штучного інтелекту, для людини будь-який зовнішній вплив «...перестає бути мертвим вантажем причинності і стає живим спонуканням, потягом, мотивом... До самої суті людського духу належить цей дар: сприйняти, переломити, перетворити...» [2, Ст. 16].

Справедливе рішення має бути вмотивованим. Одним із завдань вмотивованого рішення – продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Штучний інтелект не може, ані почути людину, ані почути право. Для нього будь-яка інформація постає в якості символів, внутрішнє значення яких залишається недосяжним. В зовнішньому відношенні людини до людини є якась єдина і об'єктивна правота, яку можна пізнати тільки через внутрішній досвід, через справжнє, предметне випробування. Нажаль, не всі судді здатні «почути», чи то за відсутністю волі, чи то за недостатнім рівнем професіоналізму. Штучному інтелекту не може бути притаманна воля. Її заміняє програмна заданість.

Стаття 10 Кодексу вказує на необхідність виконувати обов'язки судді безсторонньо і неупереджено [3]. Штучний інтелект опрацьовує надвелику кількість рішень суддів, які були раніше прийняті по аналогічним справам. Він не має власних переконань, отже рішення машини буде опосередковане думками суддів. Не можна ототожнювати формальне зіставлення подібного із власним рішенням.

Нарешті, суддя приймає рішення від імені України. Рішення є актом індивідуальної нормотворчості і має обов'язковий характер для сторін по справі. Тобто, машина фактично встановлює правила для людини. А якщо мова йде про рішення в кримінальних справах, то і долю людини. Машина не може вирішувати долю людини. Штучний інтелект – чужорідний в людському соціумі. Він індиферентний до людської природи і проблем. У нього відсутнє розуміння «зв'язаності» людей в соціум, як певної взаємопроникуючої єдності. У своїй неупередженості він перевершує суддю, але неупередженість не тотожна відсутності переконань як таких. Прагнучи будь-яким способом подолати малодушність і упередженість окремих непрофесіоналів, можна знецінити сам інститут права, бо суддя, як суб'єкт правозастосування робить його живим і безпосереднім.

Суспільство крок за кроком створює іншу реальність, в якій штучний інтелект поступово перетворюється з засобу досягнення цілей, які обирає людина до повноправного партнера. Все частіше в науко-

вих дискусіях для характеристики відношення людини до штучного інтелекту використовуються слово «співпраця». Невдовзі, суспільство може стикнутися з новою релігією, яка базуватиметься на наділенні машин неприродними для них можливостями: відчувати, міркувати, робити моральні вчинки (а це не можливо без визнання свободи вибору дії). Враховуючи розчарування суспільства в образі людини, втілений в реальність, який дуже контрастує з ідеальним образом Людини, створеним різними філософськими концепціями, «чуйна», невідкупна машина з «високорозвиненим емоційним інтелектом», постає ідеальним претендентом на роль надлюдини. Такі процеси ще на початку 20 століття описував Еріх Фромм в своїй праці «Втеча від свободи», і свідчать вони про небажання людини брати на себе відповідальність і самостійно вирішувати людські проблеми. Зараз роздуми експертів, які обґрунтовують необхідність застосування штучного інтелекту в якості судді, зводяться до того, що він буде вирішувати справи як людина, тільки швидко, послідовно, невідкупно, неупереджено. Це ілюзія. Штучний інтелект і судочинство в тій парадигмі, в якій воно наразі існує не сумісні. Але, з часом, можна очікувати, що штучний інтелект буде запроваджено і в судовій системі також. Цей момент, загалом, стане точкою біфуркації для системи правосуддя. Але ж будуть прийматися рішення, швидко вирішуватися справи по суті, то чого ще нам бажати від неї? Ідучи за цією логікою, наступним висновком має бути те, що закони для людей має встановлювати «ідеальний» штучний інтелект. Цим порушується принцип, за яким право створюється свідомими людьми для свідомих людей, мислячими для мислячих. Зміни в майбутньому неминучі, але від людства залежить яке місце в ньому буде займати людина: зміна парадигми наблизить людство до ноосфери чи технологічної сингулярності.

Література:

1. Aletras N, Tsarapatsanis D, Preoŕiuc-Pietro D, Lampos V. 2016. Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: a Natural Language Processing perspective. *PeerJ Computer Science* 2:e93 <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.93>

2. Ильин И.А. О сущности правосознания./ Подготовка текста и вступительная статья И.Н. Смирнова. – М.: «Парогъ», 1993. -235 с.

3. Кодекс суддівської етики, затверджений Рішенням XI (чергового) з'їзду суддів України 22 лютого 2013 року Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>

Шамша И.В.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия» (Украина,
г.Одесса),*

*доцент кафедры философии,
кандидат философских наук, доцент*

КРАСОТА (МИРА) КАК ИСКОМОЕ В ФИЛОСОФСКОМ ПОИСКЕ

Понимание философии как знания о красивом мышлении может привести к появлению ошибочного представления о том, что философия учит красиво говорить. Так сказать, «лить воду», красноречиво забалтывать собеседника ... Попробуем развеять это заблуждение, попутно положив красоту в качестве искомого в философском поиске.

Красота является главной категорией не только в эстетическом дискурсе, но и в философии в целом. При этом, эстетика не является чем-то *отдельным* от философии, а философия – от эстетики. Эстетика – это есть философия, а философия – эстетика. Это одно и то же, только рассмотренное под другим углом зрения. Для понимания этого очень важным является осознание того, что ключевые категории, пребывающие в центре внимания разных структурных элементов философского знания – бытие, истина, красота, добро, справедливость – это одна и та же реальность. То, что в онтологии именуется «бытием», в гносеологии именуется «истиной», в этике – «добром», в эстетике – «красотой», а в философии права – «справедливостью». Это одна и та же реальность, рассмотренная в разных ракурсах. Как в герменевтическом примере Боэция, стремящегося проиллюстрировать триединство Бога – «клинок», «кинжал», «нож»: слова три, а предмет – один [1, с. 149].

Красота – онтологична. Именно поэтому для философии исконна идея единства красоты и истины – их связь очевидна для философа. Замечательной в этом смысле является мысль Гердера о том, что красота – чувственная форма истины. Анализируя эту мысль, А. А. Ивакин пишет: «Выше мы приводили выражение Гердера о том, что красота – это чувственная форма истины. Эта мысль идет от Платона, который в диалоге «Федр», стараясь понять и объяснить сущность любви, обращается к мифологии, называя исступленность,

которым наделяется любящий, даром бога Эроса. В результате такого божественного дара, творения неистовых затмевают творения здравомыслящих: данная исступленность позволяет человеку в красоте видеть истину. Ценность красоты, таким образом, чрезвычайно велика: среди всех других добродетелей она одна доступна чувственному усмотрению, для остальных же добродетелей необходимо внутреннее видение, осуществляемое разумом. Поэтому из всех видов исступленности наилучшая, по Платону, та, которая при взгляде на здешнюю, земную красоту, припоминает красоту истинную, красоту мира идей ...» [3, с. 300, 301]. Творческая деятельность представителей немецкого романтизма XVIII века в лице не только И. Г. Гердера, но и Ф. Шлеермахера, Ф. Шиллера и др., сделала единство красоты и истины «программным пунктом» этого направления философской мысли.

Если руководствоваться примечательным аристотелевским определением философии, утверждающем, что философия – это удивление миром, то красота будет исчерпывающим ответом на вопрос: «Чему удивляется философ?». То есть, философ удивляется тому, каким красивым может быть мир. И тут речь идет не о «красивости», не о «живописности» этого мира, которая открыта видению художника и понимание которой стало уже хрестоматийным. При этом существует эта живописность относительно независимо от человека, погруженного в непосредственный поток сознания, в свою обыденную повседневность. Речь идет о красоте, которая поражает душу человека, которая попадает в самый центр этого непосредственного потока сознания, заставляя остановить этот поток, устремив зрение ума (умозрение) к вечному, а не временному.

Являясь теоретической формой *миро-воззрения* (попросту – воззрения, взгляда на мир), философия строит (а может быть рисует, пишет?) *картину мира*. Только философ (в отличие от художника) пишет картину не красками, а категориями (или теми логическими инструментами, которые эквивалентны им). В качестве инструментов могут быть использованы категории (Аристотель, И. Кант, Ф. В. Й. Шеллинг, Г. В. Ф. Гегель), экзистенциалы (М. Хайдеггер), концепты (Ж. Делез). Не важно, какими именно инструментами пользуется философ для написания картины (мира) – эту картину невозможно написать без инструментов вообще. Это важно понимать тем иссле-

дователям, которые, будучи увлеченными хайдеггеровской или делезовской критикой категорий (как универсальных инструментов бытия и мышления), полагают, что картину мира можно создать *без* инструментов. Любой философ, критикуя нечто, предлагает более адекватную (на его взгляд) замену, но не отсутствие, не пустоту.

И вот философ пишет картину мира ... Он «пишет на холсте» то, что он *видит*. И тут целесообразной оказывается не теория живописи Р.Декарта, противопоставляющая субъект объекту, а теория *видения* М.Мерло-Понти. В соответствии с этой теорией, художник не просто пытается изобразить некий объект, а творчески преобразовывает его с помощью своего видения [4, с. 19]. Не просто, так сказать, имея под рукой фотоаппарата (в XVII веке, когда философствовал Р.Декарт, не так легко было приобрести это устройство, как сейчас – нужно было подождать еще несколько столетий ...), художник пытается обходиться тем, что у него есть: рукой, кистью и красками. На самом деле художник сообщает свое видение увиденному, преобразовывая его.

Это же происходит и с философской картиной мира, в создании которой категории и методы выступают инструментами осуществления видения философа.

Сказанное позволяет увидеть несостоятельность компаративистского сопоставления философии и искусства – сравнительной характеристики, в ходе которой становятся «видны» их сходства и различия. Философия и искусство – это одно и то же, философия и есть искусство: искусство мышления. А красота – это тоже самое, что и бытие, и истина.

Как и на полотне художника, в философской картине мира объективная действительность предстает в снятом, окультуренном (с помощью видения) виде. Х.-Г.Гадамер в «Истине и методе» пишет, что «... так называемая действительность определяется как непреображенное, а искусство – как снятие этой действительности в ее истине» [2, с. 159]. Непреображенная действительность обретает свою истинность в философской картине мира, превращаясь в бытие. В этом ответ на вопрос о соответствии мышления познаваемому объекту. И на самом деле – а что если мир безобразен? Как его мыслить? – Красивым мышлением? Может быть, просто не замечать безобразного? – Нет, к нему нужно относиться как к непреображенному – то есть,

преображать (с помощью видения). В попытке такого преобразования искусство XX века предложило человечеству *эстетику безобразного*, показав, что даже безобразное, в принципе, эстетизируемо.

И это преобразование действительности – не досужая выдумка странного человека, оторванная от «объективного мира»: «Преобразование – это преобразование в истинное, а не очаровывание в смысле колдовства, ожидающее слова, освобождающего от чар; оно само – освобождение, возвращение в истинное бытие» [2, с. 159]. В результате: «Мир произведения искусства, в котором игра, таким образом, полностью выражается в единстве своего процесса, на деле представляет целиком и полностью преобразенный мир, по отношению к которому всякий может узнать, «как на самом деле» [2, с. 159]. То, как «на самом деле» – это не голый «объективный» каркас мира, не обезчеловеченная пустыня – именно так зачастую рисуется мир представителями естественных наук: как до- и вне-человеческий. В научных картинах мира часто оказывается, что действительность преобразенного мира принимается исследователем за истинную объективность, а роль человека сводится к роли существа, которое кроме недостатков, ничем не обладает. То есть, единство субъекта и объекта познания (которое и приводит к появлению любой картины мира) подменяется пафосом стремления к объективности, для которой субъект уже не нужен. Интересно, кто же тогда создаст эту картину мира, если не будет субъекта? И вот получается, что осознание человеком собственной ничтожности – и есть единственно возможная цель познания. «На самом деле» – это мир в его истине, другой мир не интересует философа (вернее интересует, но исключительно в аспекте сопричастности истине). У философского знания нет той объективности, которая есть у физики, но в то же время, философское знание обладает объективностью другого порядка. Объективность философии – это мир в его истине, а не просто мир.

Возвращаясь к мысли о том, что философия учит красиво говорить, скажем, что не нужно быть гегельянцем для того, чтобы рассмотреть красоту гегелевской логики. Красота философских построений сродни красоте построений математических, только (в отличие от математики) связана с жизнью мышления живого человека. Мышления человека, который живет, любит, страдает, осуществляет мучительный

поиск истины, пытается не упустить за временным вечного, позволив душе приподняться над обыденностью.

Литература:

1.Бозций. Каким образом троица есть единый Бог, а не три божества // Бозций. «Утешение философией» и другие трактаты. – М.: Наука, 1990. – С. 145 – 158.

2.Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г.Гадамер / Пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.

3.Ивакин А.А. Диалектическая философия: Монография / Алексей Аркадиевич Ивакин; Издание 2-е, перераб. и доп. – Одесса: Феникс; Сумы: Университетская книга; М.: ТрансЛит, 2007. – 440 с.

4.Мерло-Понти М. Око и дух / Морис Мерло-Понти; Пер. с франц., предисл. и коммент. А.В.Густыря – М.: Искусство, 1992. – 63 с.

УКРАЇНА В ЛЕЩАТАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

Боринштейн Е.Р.

*Государственное учреждение «Педагогический Национальный университет
имени К. Д. Ушинского» (Украина, г.Одесса),
заведующий кафедрой философии, социологии и менеджмента социокуль-
турной деятельности,
доктор философских наук, профессор*

МОРАЛЬНИЙ НИГІЛІЗМ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ВВЕРХ ПО ЛЕСТНИЦЕ, ВЕДУЩЕЙ ВНИЗ

Актуальность темы исследования обусловлена, с точки зрения автора, своеобразным искривлением реальности, возникшим в современном украинском обществе в последнее время, с одной стороны – в силу значительного пренебрежения значением общечеловеческих ценностей (Истина, Добро, Красота, Справедливость, Свобода, Права Человека и тому подобные), с другой стороны – усиленное психозом глобальной пандемии, когда значительная часть людей свое минимальное благополучие сегодня, здесь и сейчас (пример продажи масок за границу в разгар пандемии очень характерен) стала ставить выше общего блага, не отдавая себе отчет в том, что именно Всеобщее Благо как общечеловеческий Идеал способно увеличить и благополучие каждого причем не только в краткосрочной, но и в долгосрочной перспективе. В результате мы стали свидетелями возрастания как морального, так и правового нигилизма, причем не только со стороны конкретных людей, что, в некотором смысле, – естественно, но и со стороны социальных структур и государства, а это уже критично для нашего сосуществования.

Как мне представляется, анализ заявленной проблемы именно с социально-философской точки зрения крайне необходим для выработки системы преодоления негативных тенденций морального нигилизма в современном украинском обществе.

Прежде всего, обозначим теоретическую смысловую базу нашей работы.

Объектом исследования является моральный нигилизм.

Предмет исследования – характеристики морального нигилизма как отрицания общечеловеческих норм, идеалов и ценностей, а также его проявления в современном украинском обществе.

Цель исследования – выявить причины и сущностные основания морального нигилизма в современном украинском обществе и выработать концепцию его преодоления.

Исходя из заявленной цели, можем предложить следующие **задачи**:

- обозначить теоретическое понимание морального нигилизма;
- определить явный и латентный фундамент морального нигилизма в современном украинском обществе;
- предложить пути преодоления и профилактические меры, направленные на предотвращение морального нигилизма в современной действительности.

Термин «нигилизм» принадлежит перу немецкого философа Фридриха Генриха Якоби, который впервые употребил его в труде «Sendschreiben an Fichte» («Отправка письма к Фихте» или «Восхождение к Фихте» (примерный перевод)) [1]. Не вдаваясь в детали понимания термина его родоначальником, отметим, что исходя из названия нашей работы, мы склоняемся к трактовке нигилизма как отрицания «общепринятых ценностей, идеалов, моральных норм, культуры, форм общественной и государственной жизни» [2, с.202].

Нигилизм в современном обществе проявляет себя в виде своеобразной реакции различных социальных и культурных структур на их негативное отношение к рациональному устройству мира. По разным причинам стабильно-рациональное существование современного общества перестало устраивать значительную его часть, причем эта часть представлена различными слоями, в том числе и средним классом, являющимся еще со времен Аристотеля, опорой и стабилизатором общества. В результате возникла мода на критическое отношение к организации общества и всех его частей. Условно говоря, возник своеобразный «зуд», желание все изменить. Естественно, данные перемены коснулись всех сфер жизни общества, в том числе и моральной. Беда в том, что общечеловеческие ценности, составляющие фундамент морали, потому и называются общечеловеческими, что основаны на комплексе первоочередных интересов Человечества

(Счастье, Свобода, Жизнь, Здоровье, Знание ...). А если мы начинаем отвергать общечеловеческие ценности, то волей-неволей приходим к отрицанию общеполезных идеалов и приоритетов нашего бытия.

Как следствие и возникает **моральный нигилизм**, представляющий собой социокультурное явление, выражающееся в отрицании общечеловеческих ценностей и идеалов, нравственных норм бытия Человека и Человечества, форм организации общества.

Между тем разрушение целерациональности в жизни и поведении, обозначенное как основной приоритет еще в философии Нового времени, вызвало к жизни уже давно забытый ницшеанский вариант понимания действительности, сформулированный им в утверждении, что «высшие ценности теряют свою ценность» [3, с. 74]. При этом уже забылось, что подобное пренебрежение общечеловеческими ценностями вылилось в фашизм и миллионы жертв. Забывается и то, что общечеловеческие ценности выражают общие интересы Человечества как вида и являются свободными от разновекторных национальных, социальных, культурных, психологических, политических, религиозных и иных пристрастий многоликих групп в мировом пространстве, а потому объединяют людей и в заявленном смысловом значении являются категорическим императивом развития человеческой цивилизации.

Данный моральный нигилизм, не имея никакого фундамента логики, разрушает саму суть существования Человечества и грозит всеобщим омнецидом (самоубийством Человечества как вида), учитывая количество накопленного оружия самых различных видов и способов применения.

Генезис и последующее развитие морально-нравственных приоритетов развития общества привело к тому, что в XXI веке уже практически невозможным представляется массовый голод. До недавнего времени такое же представление было и об эпидемиях. В силу объема работы не имею возможности анализировать специфику массового психоза с Covid-19, отмечу лишь, что подобное «веселье» происходило недавно с куриным и свиным гриппом. Очень хотелось бы ради объективности, когда данный вариант так называемой «эпидемии» завершится, ознакомиться с данными по смертности помесечно в развитых странах, где уровень статистики достаточно объективен, и сравнить эти данные этого года и прошлого. Тогда и можно будет говорить о серьезности пандемии.

Сейчас же замечу о проявлениях явных и латентных особенностей морального нигилизма.

К явным я бы отнес: преступления против человечности, геноцид, Холокост, национализм в негативном контексте понимания этого термина, отрицание общечеловеческих норм существования. Что касается латентных особенностей морального нигилизма, то мне представляется возможным выделить: двойственность морали (когда мы в зависимости от выгоды используем разное толкование моральных норм); имморализм как мировоззрение значительной части общества, отрицающей моральные нормы и ценности как таковые; стремление к абсолютному равенству, которое невозможно в принципе и разрушает права человека и принципы справедливости, выработанные еще Джоном Ролзом в XX веке [4].

Если же говорить об Украине, которая, образно говоря, «не вылезает» из кризисных форм существования с 2008 года, переходя из одного кризиса в другой, что подтверждается катастрофическим сокращением населения, то мы можем расширить явные и латентные черты морального нигилизма. К **явным** в украинском обществе я бы отнес: правовой нигилизм (здесь наблюдается своеобразная война всех против всех. Законы зачастую прописаны так, что их невозможно не нарушить. И даже сами законы исключают друг друга. Например, право на бесплатное медицинское обслуживание, зафиксированное в Конституции и новый Закон про медицинскую реформу, где ряд услуг предполагаются платными); культуру общения; категорическое пренебрежение интересами других людей; постоянная смысловая инверсия (замена белого черным и наоборот в самых различных направлениях развития общества). Если же говорить о **латентных** особенностях морального нигилизма в Украине, я бы выделил: скептическое отношение народонаселения к возможности решения морально-нравственных проблем как таковых; отсутствие у значительного количества населения мультикультурализма и толерантности (никак не могу забыть как яркий пример встречу людей, едущих на карантин в Новые Санжары, камнями и проклятиями); массовая адиафоризация (исключение из сферы моральной, а иногда и правовой, оценки ситуаций, которые категорически туда относятся. Сейчас зачастую от разных людей можно услышать утверждение, что в ряде случаев убийство является полезным. Интересно, кто будет определять полезность-неполезность насильственного лишения человека жизни?!).

Можем ли мы исправить ситуацию с прогрессом морального нигилизма в Украине и регрессом общечеловеческих ценностей? Да, безусловно. Что касается путей преодоления морального нигилизма, я бы предложил: категорическое следование принципам справедливости; обязательный приоритет закона (неотвратимость наказания точно улучшит ситуацию); стратегию, направленную на удовлетворение основных потребностей личности. Если же говорить о профилактических мерах, мне видится следующее: введение в систему образования принципов мультикультурализма и толерантности как на законодательном, так и на общепотребительном поле; создание концепции интеллектуально-аксиологического развития личности, основанной на категорическом императиве морали; развитие социокультурных универсалий как основы успешной жизни.

Литература:

1. Sendschreiben an J. C. Lavater und J. G. Fichte über den Glauben an Gott. 2012. 156 p.
2. Социологический энциклопедический словарь / [ред.-координатор Г.В. Осипов]. Москва: ИНФРА М-НОРМА, 1998. 488 с.
3. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей. Москва: Культурная революция, 2005. 880 с.
4. Ролз Джон. Теория справедливости. Новосибирск: НГУ, 1995. 532 с.

Гомілко О.Є.

*Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України
(Україна, м.Київ),
провідний науковий співробітник,
доктор філософських наук, професор*

УРОКИ БРЕКЗИТУ: ЦИФРОВА ЛОГІКА «НЕГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ»

Попри численні застереження стосовно розчинення національних держав у транснаціональній глобальній перспективі – політичний ландшафт сучасної Європи визначають саме вони. Найгучнішим доказом самозбереження національної держави став Брекзит. Попри

неочікуваність та парадоксальність результатів референдуму Брекзит керується певною логікою та постає закономірним проявом культурних змін, котрі несе у собі цифрова доба. Результати президентських та парламентських виборів в Україні 2019 року так само випадають із звичного бачення політичних процесів. Але, якщо Брекзит відбувся завдяки акценту на ідеї національної держави, то українські вибори 2019 року здебільшого всупереч їй. Українці з легкістю «ризикнули» власною державою заради власних мрій про краще життя, тоді як британці заради величі власної держави дозволили полонити себе ілюзією про колишню Велику Британію.

Події 2016 року в Великобританії та 2019 року в Україні знаменують настання нових політичних реалій завдяки перемозі віртуального світу над реальним. Але якщо віртуальний світ складається із мрій та ілюзій, то реальний світ більше схожий на хаос невизначеності та занепаду. Не випадково у фільмі британського режисера Тобі Хейнса «Брекзит: негромадянська війна» (2019), головний політичний стратег кампанії на користь виходу Британії із Євросоюзу Домінік Маккензі Каммінгс говорить про Брекзит як найбільшу сенсацію після падіння Берлінського муру. Суть цієї сенсації полягає у кардинальній зміні пріоритетів західного світу: замість руйнування стін між державами відбувається зведення нових, більш небезпечніших та міцних – стін недовіри та непорозуміння. На жаль, пандемія COVID-19 значно посилила цю тенденцію.

Парадоксальним фактом Брекзиту є те, що згідно соціологічних досліджень (зокрема у фокус-групах), на котрі спиралась кампанія за збереження Британії у Євросоні, реальні настрої британських громадян були на користь останнього. Тобто наукова соціологія помилилась, даючи оптимістичний прогноз стосовно європейської перспективи Британії. Подібна ситуація склалась під час президентських перегонів у США, коли соціологічні дані показували перемогу Хіларі Клінтон, а не нинішнього президента країни Дональда Трампа. То ж постмодерністський скепсис стосовно істинності наукових знань отримав додаткове підтвердження. Складається враження, що наука все частіше почала давати хибний результат, що значно підриває до неї довіру. Насправді ж такий збій у наукових прогнозах відбувається тому, що наука пристосована до дійсної реальності. Вона говорить про реальний стан речей. Тоді як потужне втрачання у неї віртуально-

го світу робить останню гібридною сутністю, що підважує істинність наукового аналізу. То ж проблема не у науці, а у якості реальності, з котрою вона має справу.

Яка ж реальність уможливила Брекзит? Відповідь на це питання звучить у вже згаданому фільмі: «Це повстання проти істеблішменту», «Це тотальна війна. Наш прем'єр – лайно. Він на це заслужив. Вживає хтось один». Отже, йдеться не стільки про референдум, скільки про руйнацію існуючих політичних інститутів та спробу докорінної зміни суспільства. Плідним ґрунтом для виникнення у британському суспільстві став породжений релятивізмом постмодернізму нігілізм та нарцисизм. Замість традиційних політтехнологічних методів проведення компанії натхненники Брекзиту звернулись до новітніх інформаційних технологій. Саме останні дали можливість перетворити категорію розчарованих та пасивних британських громадян у союзників виходу. Тоді як політичні сили, котрі захищали вибір на користь Євросоюзу, у своїй політичній боротьбі покладались на традиційні наукові підходи.

Брекзит використав принципово нові методи ведення виборчих компаній. Тоді як противники Брекзиту спирались на соціологічні опитування та роботу у фокус-групах. Особливістю таких традиційних методів роботи з виборцями є їх якісний характер, котрий занижує точність результату. Тоді як компанії, котрі здійснювали супровід Брекзит (головними чином йдеться про *AggregatIQ*), орієнтувались на кількісні методи. Останні, використовуючи складні алгоритми, забезпечують більш точний результат.

Ключове призначення таких алгоритмів полягає у забезпеченні можливостей *мікротаргетування* користувачів інтернету. Завдяки цій технології людей перетворюють на політичну мішень маніпулювання їх голосом. Виявлення на мікро (індивідуальному) рівні чутливих до певного контенту точок сприйняття уможлиблює більш точний вплив на політичний вибір користувачів. Для цього потрібно, з одного боку, найбільш точно схарактеризувати людину, зібравши про неї максимальну кількість інформації, а з іншого – на підставі цих знань створити повідомлення, завдяки котрому відбудеться маніпулювання її політичною свідомістю. Мікротаргетування використовують не лише у політичних цілях. Це також ефективна маркетингова технологія. Основна бізнес ідея компанії *AggregatIQ* полягає у збиранні

та аналізу персональних даних з тим аби 1) зробити фейкові (недостовірні) політичні тези персоналізованими; 2) персонально розіслати їх користувачам; 3) змусити останніх зробити «потрібний» замовнику певної політичної послуги вибір.

То ж, цифрова епоха технічно забезпечує потужну можливість примусового скерування персонального вибору, що розхитує такі фундаментальні засади європейської цивілізації як індивідуальна свобода та демократія. Перетворення користувача інтернету у мікро-мішень робить його придатним для використання у здійсненні певних цілей. Це можуть бути не лише погані цілі. Подібні технології мають перспективу обмежити насильство та людську агресію. Втім, у будь-якому разі внаслідок мікротаргетування людину позбавляють її фундаментальної онтологічної характеристики – свободи вибору. Таким чином у зону ризику потрапляє буття людини. Втім, важливо означити, що цифрова революція – це не лише ризики, але й нові та продуктивні можливості еволюційного розвитку людства у напрямі подолання постмодерністського релятивізму, нігілізму та нарцисизму. Дана теза суперечить прогресофобській візії майбутнього людства.

Ідейна природа Брекзиту значною мірою визначена позицією лібертаріанського анархізму. Останній ґрунтується на глибокій зневазі до політичних еліт на підставі звинувачень їх у корупції та руйнуванні країни. Варто зазначити, що поняття лібертаріанства є досить популярним у сучасному політичному дискурсі, хоча не досить чітко визначеним. Його значення може простягатись від визнання доцільності існування певних політичних та моральних норм та інституцій до їх тотального заперечення. Ідея індивідуальної свободи та мінімізації втручання держави, котра в zasadничує лібертаріанство, усе більше знаходить своїх прихильників і серед українських політиків. Так, представник президента України у Верховній Раді Руслан Стефанчук у свій час заявляв, що політична партія «Слуга народу» сповідує ідеологію лібертаріанства⁴. Хоча на той час лідер правлячої політичної сили Дмитро Разумков його не підтримав⁵. То ж українські політичні сили мають також визначити своє бачення лібертаріанства. Адже до-

---

⁴ Див. https://lb.ua/file/person/4574_stefanchuk_ruslan_alekseevich.html

⁵ Див. https://lb.ua/news/2019/07/12/432060_sluge_naroda_nametilis.html

вільне його тлумачення приховує небезпеки руйнування державності особливо в умовах її становлення.

Однак лібертаріанство означає не лише спротив державним інституціям та сталому політичному порядку. Той факт, що лауреатом Нобелівської премії з економіки у 2017 році став американський вчений Річард Талер, котрий є автором поняття «лібертаріанський патерналізм», говорить про евристичний потенціал даного поняття [Див. Талер, 2018]. Він отримав премію за внесок у дослідження економічної поведінки, котра спирається на розроблену ним теорію керованого вибору. У цілях спонукання людини до правильного вибору Р. Талером запропоновано стратегію, котра об'єднує, з одного боку, патерналізм, а з іншого – індивідуальну свободу вибору. Вчений вважає, що власний вибір людина має реалізувати на підставі раціональних аргументів, а не під впливом емоційних станів. Прийняти правильне рішення людині мають «допомогти» різного роду інституції. Підштовхуючи до нього, вони захищають людину від проявів слабого самоконтролю, надмірного емоційного реагування, бажання володіння, схильності до переспоживання тощо. Дослідження Р. Талера стосуються економічної сфери життя людини. Втім, поняття «лібертаріанський патерналізм» можна було б застосувати також у дослідженні політичної сфери життя людини у контексті проблеми вдосконалення механізмів демократичного вибору. Тоді уроки Брекзиту, можливо б більше надихали на перспективу, ніж попереджали про ризики.

Література:

1. Талер, Р. (2018) Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення, пер. С. Крикуненко, К.: Наш формат, с. 464.
2. Moore, M. (2019) Democracy Hacked. How Technology is Destabilizing Global Politics, Oneworld, 2019, 320 p.
3. Wilber, K. (2017) Trump and a Post-truth World, SHAMBHALA. BOULDER. 2017, 149 p.

Ерёменко А.М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

(Украина, г. Одесса),

заведующий кафедрой философии

доктор философских наук, профессор

ДОНБАССКИЙ КОНФЛИКТ: ФОРМАЦИОННЫЙ, ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Сущность Донбасского конфликта не только может, но и должна быть осмыслена на разных уровнях детерминации, которые не исключают, а дополняют друг друга.

Наиболее поверхностным является эмпирически-событийный уровень детерминации. Разумеется, имеют место весьма масштабные имперские амбиции кремлёвской власти и лично президента В. В. Путина. Несомненно, значительную роль в разжигании и продолжении конфликта играют манипулятивные практики, эффективные пропагандистские приёмы и т. п. Вне всякого сомнения, так называемое «совковое сознание», присущее значительным слоям населения Донбасса (и не только Донбасса), оказалось плодородной почвой, на которую упали семена российской пропаганды.

Но возникает вопрос: в чём причина устойчивости паттернов советского сознания? Для объяснения указанного феномена целесообразно привлечь некоторые положения формационного и цивилизационного подхода. В. Поклад полагает, что в обществе Постмодерна не только сохраняются анклавы Архаики и Модерна, но и получают некоторые возможности для развития. Одним из анклавов Модерна и даже Архаики оказываются так называемые «ЛНР» и «ДНР». В частности, для «молодых республик» характерны следующие черты архаичного (доиндустриального) общества: 1) доминирование армии как социального института (комендантский час, культ героев прошлого, милитаризация школьного образования); 2) идеологическая гомогенность (жёсткое преследование оппозиции, многочисленные массовые мероприятия, микс из советского и православного фундаментализма); 3) преобладание коллективности над индивидуальностью; 4) идеализация прошлого [1, с. 90].

После распада Советского Союза Луганщина утратила престижный статус, превратившись в один из наиболее депрессивных регионов независимой Украины. Переход к европейским стандартам экономики делает большинство предприятий Донбасса неконкурентоспособными, влечёт массовую безработицу и усиление социальной напряжённости [1, с. 86].

Если посмотреть на ситуацию на Донбассе в более широком контексте, то обнаружатся глобальные истоки донбасской фрустрации. Ф. Фукуяма обращает внимание на существование широких социальных слоёв, которые проигрывают в процессе глобализации. Это те люди, которые являются менее мобильными, которые получили худшее образование, профессии которых уходят в прошлое. Неолиберальный подход в экономике даёт хорошие результаты, но люди более низкого образовательного уровня проигрывают благодаря этому подходу [2].

Возникает вопрос: что делать с этими людьми, которые «проигрывают» в условиях глобализированной экономики? Следует обратить внимание на тот факт, что указанные социальные слои являются довольно многочисленными. В некоторых регионах они представляют собой большинство населения. Либерализм начинает противоречить демократии, их казавшийся нерушимым тандем распадается.

Для понимания сущности событий, происходящих на Донбассе, не менее, если не более плодотворным, чем формационный, является цивилизационный подход. Классик цивилизационного подхода С. Хантингтон различает расколотые и разорванные страны. Расколотыми являются страны, большие группы населения которых принадлежат к различным цивилизациям. Разорванными являются страны, стремящиеся изменить свою цивилизационную идентичность. Разорванная страна принадлежит к одной цивилизации, но её лидеры стремятся переместить страну в лоно другой цивилизации [4, с. 312].

Украину Хантингтон относит к расколотым странам, а Россию считает разорванной страной [4, с. 313-314], что, на наш взгляд, довольно странно. По нашему мнению, начиная с петровских времён, Россия обнаруживает явные признаки и расколотой, и разорванной страны. Если анализировать второй срок путинского правления, то мы увидим, что российский лидер стремится сгладить и даже устранить не только черты разорванности России, но и черты расколотости. Он не только даёт недвусмысленный идеологический посыл, направленный на консолидацию власти и народа, но и настойчиво подчёркивает ци-

визационную целостность, даже уникальность России как особого государства-цивилизации.

Можно сказать, что события на Донбассе – это конфликт расколото-разорванной Украины с Россией, которая не только стремится преодолеть свою расколото-разорванную цивилизационную природу, но и утвердиться в качестве монолитной стержневой страны православной цивилизации.

В контексте концепта расколотости/разорванности возникает вопрос, который в своё время поставил в тупик автора этих строк. Предположим, некая страна, находясь в границах одной цивилизации, стремится перейти в другую. Но возможно ли это в принципе? Что если переход из одной цивилизации в другую является в принципе невозможным?

При формальном подходе здесь возможны два варианта ответа: 1) в принципе возможно; 2) в принципе невозможно. Но если исходить из сложной и неоднозначной диалектики всемирно-исторического процесса, то намечается столь же неоднозначный ответ. Такой ответ просматривается в работе И. Пиляева [6]. Для анализа многоуровневых аспектов ситуации Пиляев использует фрактальный подход. В математике фрактальность понимается как самоподобие частей целому. То есть, фракталом является объект, состоящий из частей, каждая из которых воспроизводит структуру целого.

Социально-политические и культурные разделительные линии украинского социума отнюдь не сводятся к «днепровской» линии – они являются фрактальными на всех уровнях. При этом суть расхождений не в формальных идентичностях, а в ментальных ценностях, и различие этих ценностей пронизывает всё украинское общество, вплоть до каждой общины и каждого гражданина [6]. В силу этого «конфликт на Донбассе происходит одновременно в геополитическом, международном, транснациональном и региональном масштабах, фрактально разбившись на многие локальные, межличностные и даже внутрличностные конфликты» [6].

Вообще-то говоря, для демонстрации фрактальной природы украинского общества требуется более масштабный и пристальный анализ. Если Украина действительно является фракталом, то тогда указанное драматическое самоподобие должно наблюдаться во всех её региональных, ментальных, микро- и макросоциальных структурах. Например, должно быть показано, что, несмотря на то, что боль-

шинство населения Донбасса исповедует ценности «русского мира» и ориентировано на тесный союз с Россией и даже на интеграцию, но присутствует страга, исповедующая европейские (западные) ценности, и ориентированная на интеграцию в Европу. В то же время, следует показать, что, несмотря на то, что большинство населения Галичины исповедует ценности западного мира и ориентировано на тесный союз с Европой и даже на интеграцию, но присутствует страга, исповедующая российские (евразийские) ценности, и ориентированная на интеграцию в Россию. И следует показать, что буквально в каждом регионе Украины мы имеем подобную ситуацию.

По мнению И. Пиляева, фрактальная природа украинского общества обуславливает невозможность превращения Украины в «чистый Восток» или «чистый Запад» без уничтожения «загрязняющих» параметров дихотомии Восток-Запад [6].

Наиболее глубоким смысловым пластом конфликта на Донбассе является его антропологически-метафизический аспект. В настоящее время в научном и журналистском сообществе широко обсуждается тема перехода человека к трансчеловеку или постчеловеку. За формационно-цивилизационной фрустрацией жителей Донбасса просматривается гораздо более глубокая – онтологически-антропологическая фрустрация. *Человек как таковой не может приспособиться к требованиям современности.* Автоматизация и роботизация производства делает ненужной всю совокупность рабочих профессий. Физический труд становится не нужен: не тот или иной вид физического труда, – все его виды вместе взятые. Умственный труд также под большим вопросом: либо человек должен будет научиться думать как компьютер, либо все виды умственного труда будут осуществлять компьютеры. Ещё один вариант: произойдёт симбиоз человека и компьютера, новое существо будет *человекокомпьютером*.

Ф. Фукуяма прогнозирует, что в ближайшем будущем благодаря успехам геной инженерии возникнет угроза не просто социального – генетического неравенства. Именно эта угроза «способна поднять людей с дивана и бросить на улицы» даже в самодовольных либеральных демократиях [3, с. 225]. Пожалуй, угроза генетического неравенства – это единственное, что способно заставить их схватиться за пистолеты и бомбы [3, с. 225]. Пока граждане благополучных обществ ещё лежат на диванах, граждане неблагополучных уже вывели на улицы своих городов танки и «Буки».

Мы разделяем недоумение Ю. Н. Харари относительно недооценки интеллектуальным сообществом глубины судьбоносного смысла этого вызова. «Если над историей сапиенсов в самом деле вскоре опустится занавес, нам, представителям одного из последних поколений следовало бы заняться главным вопросом: «Кем (или чем) мы хотим стать?» ... В конце концов, противоречия между религиями, идеологиями, нациями и классами исчезнут вместе с Homo sapiens. Если наши преемники будут функционировать на ином уровне сознания или обладать чем-то другим, помимо сознания, чего мы и представить себе не можем, то едва ли их привлечёт христианство или ислам, едва ли их социальная система будет коммунистической или капиталистической, а гендер – мужским или женским». [5, с. 498].

Заглядывая в головокружительную глубину наиболее радикальной пропасти в истории, пропасти, которая грозит навсегда разделить человечество, нам предстоит дать чёткий и недвусмысленный ответ на вопрос: «Кем мы хотим стать?» На наш взгляд, здесь возможны, в конечном счёте, два фундаментальных ответа. 1. *Мы хотим стать Superhomo supersapiens* (киборгами, постлюдьми, Номо деус и т. п.). 2. *Мы хотим остаться людьми.*

Литература:

1. Поклад В. И. Неоархаизация и война: луганский вариант / В. И. Поклад // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. – № 9 (323), грудень 2018. – Старобільськ. – С. 80-94.
2. Фукуяма Ф. Лекція «Корупція і прогрес реформ в Україні». 28.08.2016 р. // Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=9vaXSF1kmvQ> .
3. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма; пер. с англ. М. Б. Левина. – М.: АСТ, 2008. – 349 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2014. – 576 с.
5. Харари Ю. Н. Sapiens. Краткая история человечества. / Юваль Ной Харари; пер. с англ. Л. Сумм. – М.: Синдбад, 2016. – 520 с.
6. Piliaiev Igor. The nature of the armed conflict in the Donbas: a postnonclassical viewpoint // *Ideology and Politics*. 2019. 3(14): 77–105. Режим доступа // <https://www.youtube.com/watch?v=9vaXSF1kmvQ> .

Кононов И.Ф.

*Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко
(Украина, г. Старобельск),
заведующий кафедрой философии и социологии,
доктор социологических наук, профессор*

ХАРАКТЕР ОБЩЕСТВЕННОГО СТРОЯ В УКРАИНЕ

Общественный строй – это интегральная характеристика системы социально-экономических и политико-экономических отношений в стране, определяемая через основной процесс общественного воспроизводства. Хотя это понятие используют для объяснения процессов в тех или иных странах, но сам общественный строй не является результатом их суверенного развития. Он – продукт той или иной мировой системы. В конкретной стране он связан с её местом в мировой системе, в чем легко усмотреть диалектику общего и отдельного.

Характеристика общественного строя в той или иной стране является предпосылкой любого теоретического или эмпирического исследования её конкретных проблем, а также прикладного их решения. В данном тексте ставится задача выявить основные характеристики общественного строя Украины.

Методологической предпосылкой анализа будет мир-системный подход И. Валлерстайна. Он пришел к выводу, что реальной единицей социологического анализа должна быть социальная система. Исторически социальные системы делятся на минисистемы и мир-системы. Первый тип социальных систем существовал только на первобытной стадии развития, когда в рамках этих социальных объектов осуществлялось разделение труда, и они предоставляли для этого единые культурные рамки. В процессе возникновения сложных обществ они прекратили свое существование. С того времени человеческая история была либо историей мир-экономик, либо историей мир-империй. Первые не предполагали политического единства, а опирались только на разделение труда, а вторые знали единый аппарат насилия и связанную с ним культурную гегемонию [1, с. 24].

Подлинно мировой характер с XVIII в. приобрела мировая капиталистическая система. Для неё атрибутивным является гео-пространственное разделение на центр, полупериферию и периферию. Центр в силу ряда исторических обстоятельств сформировался на

северо-западе Европы, а затем в его состав вошла Северная Америка и Япония [2]. Украина в составе Речи Посполитой в процессе становления мировой капиталистической системы изначально занимала периферийные позиции как поставщик зерна [3, с.111 – 112]. Следует отметить, что положение стран в рамках этого исторического образования является устойчивым, если не сказать, застойным. За время существования этой системы лишь одна страна (Япония) поднялась с полупериферии в центр [3, с.22-23].

Современная ситуация в мире – это кризисное состояние капиталистического мира-системы. В экономике и в политике оно проявляется как хаотизация. Скажем, сейчас, по определению Джеймса Рикарда, идет валютная война «доллар – юань», в которой страны наносят удары через девальвации собственной валюты [4, с 126]. Доминирующие позиции в мире заняла транснациональная буржуазия. В первую очередь об этом слое ранее цитированный автор пишет: «Элита ведет себя как паразит на теле общества и начинает аккумулировать богатство, ничего не производя» [4, с 261]. Уровень расслоения в мире в целом и в странах центра мировой капиталистической системы достиг пропорций начала XX века [5]. Тогда это привело к мировой войне и серии революционных потрясений. Дополнительными факторами кризиса можно указать моральное разложение [6] и распространение наркотиков [7].

Понять общественный строй в Украине можно лишь с учетом её интеграции в мировую капиталистическую систему после катастрофы социализма. Эта интеграция уже на начальном этапе приобрела вполне определенные черты, которые хорошо подытожил В. Е. Хмелько: «...Прогресс, который заключался в движении от промышленно-аграрной к промышленно-информационной стадии, имевший место десятилетие назад, сменился в Украине регрессом в сторону аграрно-промышленной стадии, которую Украина миновала уже в середине 50-х годов прошлого века» [8 с. 34]. Н. А. Шульга этот путь страны назвал «дрейфом на обочину» [9].

Двигателем этого процесса, сопровождавшегося перераспределением и уничтожением общественного богатства, был формирующийся правящий класс страны. Он изначально формировался как зависимый от транснациональной буржуазии и стран центра мировой капиталистической системы. Первые крупные состояния создавались путем подключения к спотовым рынкам, куда в виде металлолома

уходило оборудование заводов и фабрик. Такой процесс выталкивал Украину с полупериферийного положения, которое она могла занять в начале 1990-х годов, на периферию. Разрушение целых отраслей промышленности происходило не только из-за жадности внутренних агентов перемен, но и под давлением различных буржуазных групп стран центра.

В результате этого в Украине сложился периферийный капитализм, коррелятом которого в политической сфере является внешнее управление страной. Индикатором скатывания страны на периферию мировой капиталистической системы может служить торговый баланс страны. За годы независимости в Украине сложилось отрицательное сальдо внешней торговли со всеми странами центра. Со странами полупериферии положение неоднозначное, но с негативной динамикой. Относительно благополучно торговый баланс складывается со странами периферии [10].

Внутри страны главным политико-экономическим процессом стала взаимная конвертация власти и собственности. Государство из-за этого превратилось в бизнес-средство правящего класса. Невозможно создать крупное состояние, не опираясь на ресурс политической власти, но и для участия в политическом процессе необходимы бизнес-ресурсы. Наиболее надежным бизнесом в стране стала работа с бюджетными программами. Довольно давно я предложил называть эту модель общественного строя «мульковым капитализмом» [11]. Определение «мульковый» образовано от арабского термина «мульк» в интерпретации средневекового мыслителя Ибн-Хальдуна (1332–1406) – «власть-собственность» [12].

Продемонстрирую объяснительные возможности концепции «мулькового капитализма». В Украине выборы президента или депутатов Верховной Рады весь период независимости характеризовались огромной конфликтностью, ставя страну на грань раскола. Это связано не просто с региональной гетерогенностью страны, «цивилизационным выбором» и пр., а с борьбой промышленно-финансовых групп за доступ к центральному оператору распределения и перераспределения общественного богатства, каковым являются институты центральной власти. Второй пример – это проблема коррупции, которая пронизала всю общественную ткань. Она не может быть сведена к системе взяток, с которыми можно бороться правовыми механизмами. В мульковом капитализме коррупция имеет

институциональный характер и связана с административной рентой, которая перераспределяется по вертикали государственной власти.

Таким образом, все попытки объяснения процессов в Украине, а также попытки реформирования нашей страны должны исходить из характеристики её общественного строя как периферийного мультимедийного капитализма.

Література:

1. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. / Пер. с англ. П. М. Кудюкина. СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001. 416 с.
2. Валлерстайн И. Мир-система Модерна. Том 1. Капиталистическое сельское хозяйство и истоки европейского мира-экономики в XVI веке. / Пер. с англ. Н. Проценко и А. Черняева. М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. 552 с.
3. Polska jako peryferie / redakcja naukowa Tomasz Zarycki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2016. 356 s.
4. Рікардз Д. Валютні війни. Витоки наступної світової кризи. / Пер. з англ.. Дм. Тавровецький. К.: Наш формат, 2018. 328 с.
5. Пікетті Т. Капітал у XXI столітті. / Пер. з англ.. Наталії Палій. К.: Наш формат, 2016. 696 с.
6. Бауман З., Донскіс Л. Плинне зло. Життя без альтернатив. / Пер. з англ.. Олександра Буценка. К.: Дух і літера, 2016. 216 с.
7. Вейнрайт Т. Наркономіка. Як працює економіка картелів. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 304 с.
8. Хмелько В. Е. Макросоциальные изменения на Украине: годы независимости // Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2001. №5 (55). С. 33 – 38.
9. Шульга Н. А. Дрейф на обочину. Двадцать лет общественных изменений в Украине. К.: ООО Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. 448 с.
10. Кононов І. Ф. Україна: шлях на периферію світової капіталістичної системи (соціологічний аналіз). // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Соціологічні науки / ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 23 (258), 2012. – С. 5 –30.
11. Кононов І. Ф. Адаптаційні та адаптуючі стратегії поведінки міських жителів Луганщини за умов суспіль. кризи. (За результатами вивчення масової свідомості // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1999. № 2. С. 70 – 88.
12. Игнатенко А. А. Ибн-Хальдун. М.: Мысль, 1980. 160 с. (Мыслители прошлого).

Лефтеров В.А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

(Украина, г. Одесса),

заведующий кафедрой социологии и психологии,

доктор психологических наук, профессор

ЭКСТРЕМАЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ В УКРАИНЕ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Миграция, переселение людей сопровождает человечество практически всю его историю. В этой связи истинным является высказывание, что все люди мигранты или потомки мигрантов, начиная с Адама и Евы – «Адам и Ева первая эмиграция из рая» [1]. И сегодня феномен вынужденного переселения, который получил четко выраженные социальные, этнические и политические детерминанты, проявляется во всем мире особенно остро и масштабно.

Седьмой год в Украине на слуху понятие «беженцы», «переселенцы» – категория людей из Донбасса, которая уже законодательно определена как «внутренне перемещенные лица» (ВПЛ). Между тем, проблемы вынужденных переселенцев с востока Украины остаются одними из наиболее сложных и болезненных как с социально-экономической, так и с психологической точки зрения.

Вынужденная миграция входит в число экстремальных жизненных ситуаций, когда перед личностью ставится проблема совладания со сверхсложными жизненными обстоятельствами, равносильными проблеме выживания. Переселение по причине социальных потрясений, политических и военных угроз является особенно кризисными и тяжелым, так как почти всегда происходит внезапно, быстро и небезопасно. Такая экстремальная миграция связана с кардинальным изменением привычного образа жизни людей, с частичной или полной утратой имущества, ценностей, работы и источников существования, элементарных бытовых благ, в особенности жилья, одежды, нормального питания, медицинского обслуживания и т.п. В отдельных случаях у переселенцев гибнут или получают увечья близкие люди, друзья. Поэтому, ситуация вынужденной миграции требует от индивида усилий, которые находятся на границе его адаптивных возможностей или даже превосходят имеющиеся у него психологические резервы.

Согласно Единой информационной базы данных о внутренне перемещенных лицах, по состоянию на февраль 2020 года в Украине зарегистрировано 1 млн 440167 переселенцев из временно оккупированных территорий Донецкой и Луганской областей и АР Крым [2]. Однако эта цифра не совсем точная, потому что есть переселенцы, которые вообще не регистрировались в социальных службах или на каком-то этапе не продлили эту регистрацию. А есть те, которые уехали и продолжают уезжать в другие страны. Так, например, еще три с половиной года назад – в июне 2016 года было зарегистрировано – 1 млн 785000 переселенцев, то есть более чем на 300000 человек было больше [3].

Почти каждая третья семья внутренне перемещенных лиц (а это соответственно около 400 тыс. семей) уже дважды и более меняла место жительства. Такое повторное переселение имеет особенно болезненный, психотравмирующий характер. Также отмечается, что ситуация с трудоустройством и доходами временно перемещенных лиц не улучшается. По данным представительства Международной организации по миграции в Украине, почти 60% переселенцев – безработные. Трудности с трудоустройством возникают у них из-за низких зарплат, дефицита вакансий, наличия статуса ВПЛ или возраста [3].

И если в течении определенного времени переселенцам на новом месте все же удастся хоть как-то материально обустроить свою жизнь, то разрыв устоявшихся годами и десятилетиями социальных и родственных связей полноценно компенсировать оказывается почти невозможно, по крайней мере в ближайшей перспективе. Часто переселенцы, как невольная маргинальная группа, выделяются даже по внешним признакам, по поведению и общению (язык, обостренные чувства, настороженность-осторожность, нахождение в постоянном поиске, культура-менталитет и даже одежда).

Основные психологические проблемы вынужденных переселенцев связаны с кризисом идентичности, снижением толерантности, самооценки и уверенности в себе, искаженным восприятием окружающих людей. Исследования адаптации переселенцев показывают, что им свойственны разнообразные эмоционально-поведенческие реакции от равнодушия, потери интереса к жизни, заторможенности, которая может переходить в апатию и депрессию, до раздражительности, агрессивности, расстройств сна, фобических реакций [4].

По данным проведенного нами эмпирического исследования психологических особенностей ценностно-смысловой и эмоциональной сферы личности переселенцев Донбасса в Одесском регионе установлено, что, несмотря на время, прошедшее с момента экстремального переселения, более 60% исследуемых переселенцев продолжают характеризоваться повышенным уровнем тревожности, эмоциональной неустойчивостью или сниженным фоном настроения. Высоким остается количество исследуемых (22%), имеющих клинически выраженную тревогу/депрессию, при которой проявляется отрицательно окрашенное переживание внутреннего беспокойства и озабоченности, неудовлетворенности, напряженности, восприятие широкого круга ситуаций как угрожающих своей самооценке и жизнедеятельности.

В группе переселенцев выявлены более низкие показатели, чем в контрольной группе по шкалам «общий показатель осмысленности жизни», «процесс жизни» и «цели в жизни», что свидетельствует о восприятии переселенцами процесса своей жизни, как неинтересного, эмоционально бедного, опустошенного и безысходного. Большинство переселенцев испытывают неудовлетворенность качеством своей жизни и живут сегодняшним или вчерашним днем, придавая более значимый смысл воспоминаниям о прошлом. Кроме того, часто негативным психологическим фактором является периодически поступающая противоречивая информация с территорий, неподконтрольных Украине, а также отсутствие реальных подвижек в разрешении конфликта на Донбассе.

Интересными, на наш взгляд, представляются данные социологического исследования «Индекс комфортности переселенца». Так, на вопрос «предлагали вам помощь местные жители» положительно ответили 78,4% переселенцев в Донецкой, 72,8% в Луганской, 72% в Харьковской, 71,2% во Львовской и 67,2% в Николаевской областях. Наименьшие показатели имеют Днепропетровская область около 35% и г. Киев – 32% [5].

Нужно сказать, что среди переселенцев бывают и такие, которые говорят, что «нам все должны, мы жертвы», – на самом деле таких немного. Это люди, которых действительно та ситуация, в которой они оказались, просто морально сломала, и такая позиция – как проявление защитной реакции на безысходность, отчаянный крик души. Но есть и такие переселенцы, которые и раньше, в мирное время живя в Донецке, Луганске паразитировали, не занимались никаким обще-

ственно полезным делом, то есть люмпены, которых сегодня хватает в любом городе и области Украины. И по этим людям судить о всех жителях Донбасса нельзя.

В то же время большинству граждан Украины неизвестно с какими социально-бытовыми и моральными трудностями продолжают сталкиваться переселенцы. В их числе изнурительные и унижительные процедуры прохождения регистрации и перерегистрации в социальных службах, сложности при аренде квартир и трудоустройстве, морально и материально изматывающие поездки на родину, к родственникам, пересечение линии соприкосновения (КПП) и многие другие.

Говоря о миграции в Украине, необходимо отметить и существующую сегодня латентную или косвенную экстремальность в масштабной трудовой миграции украинцев из страны. Характерно то, что уезжают из Украины люди не только в поисках более достойной жизни, но и крайне вынужденно, в результате полного обнищания, бедности, безысходности, отсутствия элементарных условий для выживания.

Таким образом, одной из наиболее сложных и болезненных проблем современной Украины, как с социально-экономической, политической, культурологической, так и с психологической точки зрения является проблема экстремальной миграции и реинтеграции вынужденных переселенцев. По результатам проведенного эмпирического исследования особенностей у внутренне перемещенных лиц выявлены проявления нестабильных психических состояний, снижение самооценки, повышенный уровень агрессивности, тревожности, депрессии, ригидности, низкая адаптированность, трансформация ценностно-смысловой сферы.

В связи с изложенным, сегодня назрела необходимость принятия комплексной государственной программы поддержки переселенцев, включающей систему мероприятий по социально-психологической адаптации и реабилитации, оказании им психологической помощи в преодолении кризисных жизненных ситуаций.

Литература:

1. Туровский м.с. Зуд мудрости»: афоризмы и рисунки / М/ Туровский. – Изд. 2-е, доп. – К. ; Нью-Йорк : Цикута, 2010. – 272 с.
2. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oblikovano-1-440-167-vnutrishno-peremishchenih-osib>

3. В Минсоцполитики назвали официальное число переселенцев из Донбасса и Крыма [Электронный ресурс]. URL: https://lb.ua/society/2018/08/27/406081_minsotspolitiki_nazvali.html

4. Блинова О.Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів / О.Є. Блинова // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Том ІХ: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Випуск 9. – К.: Талком, 2016. – С.58-66.

5. Результаты социологического исследования условий жизни вынужденно перемещенных лиц в г. Запорожье [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://aidcenter.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/Социсследование1.pdf>

Литвинов О.М.

*Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(Україна, м.Сєвєродонецьк),
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
кандидат філософських наук, доктор юридичних наук, доцент*

УКРАЇНА: СВІТОГЛЯДНІ ПРОБЛЕМИ ДОМОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ПОСТМОДЕРНОГО СВІТУ (СПРОБА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО СИНТЕЗУ З КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ПОЗИЦІЙ В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ)

1. Модерне суспільство та, відповідно, держава (переважно національна, де нація еволюціонувала від етнічної до політичної) не відбулася на просторі колишнього тоталітарного СРСР з відомих культурно-історичних причин (якщо можна використати поняття культури до руйнівних саме з точки зору культури процесів на зазначених теренах). Над-нерациональні політичні структури та інститути, що залишилися в спадок новим («пострадянським») державам, не можуть реформуватися насамперед з причин антропологічних та культурологічних, які, синтезуючи, гранично коротко можна означити поняттям «радянська людина». Цей «новий тип людини», яку було створено через абсолютизацію східно-деспотичних способів взаємодії влади

і населення (насамперед репресії та над-експлуатація), спирався на сприйняття світу (світогляд) людини, яка не мала досвіду свободи і постійно відтворювала форми життя традиційного суспільства. Понування вельми примітивного культурного архетипу кочовництва і навіть збиральництва, що визначав (і значною мірою визначає) форми і способи буття, включаючи й соціальну організацію, регуляцію тощо, і що переважно і визначається як «культура», може пояснити те, що сприймається як постійне відставання від провідних країн світу практично у всіх сферах життя. Проблему можна описати в антропо-культурологічному аспекті як те, що людина, яку було обмежено в доступі до знань, насамперед гуманітарних, продовжує свою діяльність, спираючись переважно на уявлення, що їх було сформовано над-ідеологізованою системою освіти, де перед вели суб'єкти апологетичні щодо державного устрою, що існував. Останній схарактеризовувався (як і всі соціалістичні режими тоталітарного типу) репресивним ставленням до ідеї прав людини (тобто до автономної людини) і патерналістичним ставленням до лояльної поведінки своїх громадян. Звідси витікало нехтування політичними правами і задоволення мінімальних потреб як оформлення соціальних прав лояльного (з причин страху, потім звички) населення. Поняття правового, як і переважна кількість понять суспільного значення, наповнилося змістами, що не відповідало ані етимологічному (культурно-історичному) змісту, ані змісту класичному (новочасному, тобто модерному). Подальший розвиток осмислення правової реальності відбувався під шаленим тиском цієї світоглядної спадщини, що є загальним для всіх сфер суспільного буття переважної кількості пост-радянських країн.

Дещо іншим виявився шлях країн колишнього «соціалістичного табору», тобто пост-соціалістичних країн, оскільки в значно менший термін їхнього існування в такій якості у них не було остаточно знищено персоналістичну складову соціальності та був набагато менш значним вплив ієрархічності сприйняття світу, що є визначальним для представників культур, які належать до східного ареалу культур (у сучасній вітчизняній інтерпретації як продовження ідей «євразійства»). На додаток до цього, певні рештки політичного залишалися в них і за часів тоталітарних (наприклад, неодноособовість «виборів» у Польщі тощо).

2. Окремо слід означити релігійний по суті характер світогляду громадян тоталітарних держав, де місце звичайної над-істоти (Бога) було (значною мірою залишається і сьогодні) зайняте міфологією в

світській оболонці, що спиралася на такі ж утопічні уявлення про фінальність історії в образній формі «светлого будущего». Іншою характеристикою такого світогляду був інший бік головної ідеї, яка також повністю збігається з характеристиками релігії – це жертвовність. Таким чином усе спиралося на ірраціональні структури свідомості, відсутність раціонального критичного мислення також стає однією з визначальних характеристик «нового типу людини» – «совецької людини», на створення («формування») якого поставлено всі потуги держави, насамперед пропаганда і освіта. Останнє є вже дещо банальним висновком, але він виводить запропоновані міркування вже в суто соціально-філософську площину. Світоглядним втіленням такої відсутності раціонально-критичного (тобто адекватного) погляду на світ є, відповідно, постійна неадекватність його інтерпретації, оскільки традиційною залишається позиція свідомого перекручення (диктат ідеології) усього, що може вивести людину з підкореного стану.

3. Зазначене перекручення змісту понять і, відповідно, спотворення смислів спиралося на загальну практику їхньої редукції, тобто спрощеного (примітивізованого, вульгаризованого) тлумачення, що спиралося на рівень буденної свідомості людини з обмеженим владом світоглядом. Крім апеляції до низьких почуттів (створення образу «ворога»), надзвичайно потужно використовувалися також історичні наративи, що не відповідали дійсності тощо. Так десятки і сотні мільйонів людей, які не мали досвіду свободи, організовувалися навколо редукованої до рівня обивателя ідеї соціальної справедливості як позбавлення ворогів (гасло «боротьби» як дієва частина жертвовності), яка і визначалася як «соціалістична» («націонал-соціалістична» у боротьбі расовій, «інтернаціонал-соціалістична» у боротьбі класовій, різні азійські та африканські варіанти, що часто чудернацьки поєднували ці види боротьби). Онтологічно такі режими спиралися на форми суспільної організації, що означаються як традиційні суспільства з відповідними формами взаємодії влади і решти населення: патерналізм, ієрархічність, деперсоналізація тощо. Таким же чином розумілася й політика, тобто як спосіб досягнення мети саме обмеженим колом представників влади, і, відповідно, держава. Інструментом такої політики залишається й апеляція до природних релігійних почуттів людини, що виражається перш за все в створенні образу того, хто (мов би) наділений можливістю вирішувати всі проблеми суспільства (вождизм). Найявністю різного рівня таких поведирів, які спираються перш за все на силу (сьогодні це насамперед державні сили та

спецслужби), є результатом того, що схарактеризувало домодерні організації суспільства. Іншого розуміння її фактично не існувало (і не існує в багатьох країнах і сьогодні). Так спотворення розуміння загального (у цьому випадку аж архаїчного) має збіг із тим, що сьогодні (а це «сьогодні» триває вже декілька десятиліть) звичайно і майже звично називається пост-модернізмом.

4. Модерне суспільство, що склалося насамперед як оформлення (соціальне, юридичне, політичне) філософської ідеї невідчужуваних природних прав людини (найбільше досягнення Нового часу або «доби Модерну», що надає підстави називати його «другим осьовим часом»), і вся соціально-політична історія цього періоду є процесом поширення цієї ідеї, яка довела свою перевагу і як підмуок соціальної організації, включаючи державу. Визволення креативної енергії якомога більшої кількості людей, як результат указаної переваги, демонструють надзвичайні успіхи в усіх сферах життя людей – від економічної та технічної до наукової та соціально-гуманітарної. Насамперед це є втіленням раціональних способів осмислення буття і місця людини в ній, що призводить до відповідних процесів і в політиці, це гуманізація її та значною мірою повернення до її ж витоків як вирішення загалом загальних проблем задля блага загалу. Сформувалися державно-правові структури, що означаються як правова та соціально-правова держава, де раціональна складова (що спирається на рівні права і свободу кожного) у всіх сферах соціального життя є такою, що переважає. Найбільш відоме визначення суспільства, що спроміглося досягнути таких очевидних досягнень у раціоналізації життя, це «відкрите суспільство». Зазначений процес протягом століть зустрічав величезний спротив суспільств традиційних, включаючи й вкрай репресивні його організаційні форми – тоталітарні держави. Цей процес зіткнення різних організаційно-регулятивних форм суспільства на світоглядному рівні отримує втілення у відповідних політико-правових діях та гаслах, де можна побачити не тільки різні політичні сили як відображення інтересів різних верств населення, а й наміри «людей минулого», тобто людей, у свідомості яких переважають образи та категорії домодерного стану людства (включаючи й тоталітарний), залишити їх в житті людей ХХІ століття. Причини таких намірів для нас також можна гранично коротко пояснити змістом та конотаціями поняття «радянська людина» («советській человек»).

5. Неймовірні темпи розвитку сучасного людства є в загально-соціальному сенсі значною мірою перевагою вільного мислення

свобідної людини відкритого суспільства, що забезпечує перемогу над «людьми минулого». Втім кількість останніх і їхні ж можливості доступу до цих досягнень сучасного світу (а розширення цих можливостей є одним з головних завдань діяльності «людей минулого», що мають переважно або виключно кримінальний характер) створюють постійні загрози аж до ступеня існування самої людини як роду. Філософськи осягнута, раціонально-світоглядно сприйнята та політико-юридично подолана конфліктна природа людини у відкритих суспільствах («Загальна декларація прав людини», ін., більш сучасні приклади) у зіткненнях з релігійним тлумаченням, ірраціонально-світоглядним відторгненням як нехтуванням правами людини та міжнародним правом демонструє це в різний вигляд: від простих засобів скоєння терористичних актів до складних (включаючи й культурну, політичну інші складові) гібридних форм.

Таким чином, можна констатувати зазначений спротив визволення кожної людини від фактично рабської залежності від людини іншої (традиційне суспільство, патерналістична держава) на рівнях від індивідуально-групового до державного. Складність сучасного світу, яка все частіше відбивається у філософському терміно-понятті «постмодернізм», полягає у відновленні (і прагненні) простих способів співіснування (аж до традиційно-архаїчних або уявно-міфологічних, як то у «радянської людини») з використанням надсучасніших інструментально-технологічних засобів, що відбивається і в такому ж «гібридному» змішуванні засобів політичних з культурними та антропологічними. Іншим значним компонентом впливу «людей минулого» є їхня наявність у будь-якому суспільстві, питання в різних частинах світу постає лише в ступеню їхнього впливу, що також стає питанням напрямку соціокультурного та політико-правового розвитку. Питання, що залишається відкритим, а одним з його аспектів залишається обов'язковість антропологічного чинника (природи людини) та чинника культурологічного (розуміння та тлумачення природи людини, зокрема через прийняття/неприйняття – реального, не «пусто» декларованого – ідеї природних прав людини), а це в цілому і є тим, що звичайно називають свідомістю людини, у цьому випадку частиною загального світогляду.

Україна на сьогодні є одним з тих різних місць зіткнення «людей минулого» і «людей, що прагнуть свободи», де воно (це зіткнення) набуло найгостріших виглядів знищення людей один одного. Як би не пояснювали війни, але якщо вважати, що людина то є *homo sapiens*,

тоді слід визнати сам факт війни поверненням до тваринного стану, оскільки «людина розумна» знайшла і культурологічний (гра), і раціональний (дискурс) способи вирішення конфліктних ситуацій. Тоді, якщо антропологією є лише описування життя одного з видів ссавців, представники якого мають можливість підкорювати все навколо себе за допомогою не лише сили жорсткої (фізичної), а й більш вишукано (влада), то «люди минулого» зі своєю «культурою» суцільної брехні та тяжіння до перетворення життя на жахи мають всі шанси перетворити і культурологію на також (і на) більш вишукані способи знищення одне одного (можливо до останнього). Але якщо антропологію вважати щось людське, що є суто людським (що відрізняє людину від інших істот, тобто розумним, раціональним), то тоді соціальна, політична, правова тощо філософія (філософії) мають попрацювати над досить серйозним корегуванням категоріального апарату цих сфер знання, іншими словами, виведення за межі культури ще й багатьох сучасних, здавалося б звичних понять, виглядає нагальною проблемою. У цій роботі має поєднатися подолання розумом стереотипів буденної свідомості як втілення принизливих культурних архетипів. Тоді поняття культури також набуває суто людського (як раціонального) змісту.

Піляєв І.С.

*Інститут економіки та прогнозування НАН України
(Україна, м.Київ),
провідний науковий співробітник,
доктор політичних наук, доцент*

СТРАТЕГІЧНІ КОНФЛІКТИ НАВКОЛО УКРАЇНИ ТА ТАЙВАНЮ: ГЕОПОЛІТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ ТА ЦІННІСНІ ПАРАЛЕЛІ

Незважаючи на зусилля міжнародної спільноти, збройний конфлікт на сході України вже тривалий час перебуває в стадії «повільного кипіння», створюючи перманентну загрозу вибуху й підриваючи безпеку не лише у Східній Європі, а й на всьому Євразійському мега-континенті.

Однією з ключових причин недостатнього прогресу у вирішенні зазначеної безпекової кризи є те, що вона відбувається на теренах пострадянської Євразії, тоді як посередниками в її врегулюванні виступають лише європейські та євроатлантичні актори. У науковій літературі досі не вивчалися можливості відповідного залучення посередників зі Східної Азії, хоча криза безпосередньо впливає на їх безпеку, геополітичні та геоекономічні інтереси.

У глобальному та континентальному контексті, збройний конфлікт на Донбасі може розглядатися також як «війна за довіреністю» між найбільшими ядерними державами та основними геополітичними акторами в Євразії, що має багато спільного зі стратегічним конфліктом навколо Тайваню. Наразі «Тайвань більше схожий на решту України (на час втрати контролю Києва за Кримом і ОРДЛО – І.П.), що небезпечно і несприятливо розташована в зоні гострого суперництва між великими державами і просто намагається вижити» [1]. Як відзначає провідний тайваньський політолог Ю-Шань Ву, поряд з «основною лінією геополітичного розлому, спричиненого китайсько-американським суперництвом, що знаходиться в Східній Азії, <...> ще один великий стратегічний конфлікт у сучасному світі – між Заходом і Росією щодо України» [2, с. 197].

Отже, застосовуючи компаративний міждисциплінарний підхід із використанням сучасного інструментарію цивілізаційної та політико-трансформаційної теорій, ми спробуємо визначити паралелі між стратегічними конфліктами навколо України та Тайваню з метою кращого усвідомлення їх природи та, відповідно, вироблення рекомендацій щодо вдосконалення шляхів та механізмів врегулювання конфлікту на сході України.

Порівняльний аналіз стратегічних конфліктів навколо України та Тайваню дозволяє провести дуже цікаві геополітичні, історичні та ціннісні паралелі.

1. По-перше, зазначені стратегічні конфлікти є, на відміну від інших збройних конфліктів на пострадянському просторі, передусім ціннісно-ідеологічними за природою й **асиметричними** за потенціалом конфліктуючих сторін⁶: ресурсний потенціал і, відповідно, вій-

---

⁶ На відміну від конфлікту на Корейському півострові, де сили, території та ресурси сторін є співмірними.

ськові можливості України та Тайваню значно менші, ніж відповідно Росії та материкового Китаю⁷.

2. У контексті дихотомії історичного розвитку територій колишньої Давньої (Київської) Русі після її поділу між Ордою та Європою, Литовська Русь, а потім Русь-Україна гетьманської традиції виступали геополітичною і ціннісною альтернативою євразійській Русі-Росії як свого роду *Іншому*. Зі свого боку, в ціннісному контексті китайсько-конфуціанської цивілізації (обминаючи тут аспект політико-дипломатичний) Тайвань (самоназва *Китайська Республіка*) з 1949 р., тобто з часу перемоги комуністів у Громадянській війні та проголошення КНР, постає свого роду аксіологічно «іншим Китаєм».

3. Під час громадянської війни 1918-1922 рр. та національно-визвольних змагань на території колишньої Російської імперії основним театром і базою антибільшовицького опору була територія сучасної України, тоді як до кінця громадянської війни 1945-1949 рр. в Китаї оплотом опору антикомуністичних сил виявився саме Тайвань. Характерно, що в 1918 р. під час піврічного існування протибільшовицької Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським, а також у серпні-листопаді 1920 р. під час військового союзу верховного правителя антибільшовицької Росії генерала П. Врангеля та верховного отаману армії Української Народної Республіки С. Петлюри територія сучасної України була втіленням альтернативного шляху цивілізаційного розвитку для всіх історичних земель Київської Русі [3].

На відміну від катастрофи УНР і білого Криму наприкінці 1920 р., Тайвань з 1949 р., за підтримки союзних до режиму Чан-Кайші США, вистояв проти комуністичної диктатури в ході та після громадянської війни в Китаї.

4. Ще одна паралель полягає у специфіці процесів націєтворення, коли формування національної ідентичності відбувається через акцентування й загострення етнокультурних, етномовних та етнорелігійних відмінностей щодо «Іншого» [4] насамперед під впливом ідеологічних, ціннісних та геополітичних, а не природних, географічних, кліматичних, економічних, культурних, історичних та інших об'єктивних факторів. Ідентичність населення України та Тайваня суперечлива, «різноманітна та плинна» [5, с. 20]. Зокрема, мінлива ди-

---

⁷ Хоча за кількістю населення різниця між Україною і Росією приблизно в 3,5 рази, а між Тайваном та материковим Китаєм – приблизно в 60 разів.

наміка самоідентифікації населення Тайваню характеризується такими фактами: «за останні три десятиліття відсоток населення Тайваню, що ідентифікує себе як китайці, значно скоротився, тоді як тайванська самоідентифікація істотно зросла. У 1992 р. 46,4% опитаних Центром виборчих досліджень Національного університету Чженчжі (м. Тайбей) повідомили, що вони ідентифікують себе як «і тайваньці, і китайці», 25,5% визначили себе як китайці; а 17,6% – як тайваньці. У грудні 2017 р. подвійна самоідентифікація впала до 37,3%, а китайська самоідентифікація – до 3,8% [6]. Натомість, тайванська самоідентифікація зросла до 55,3% респондентів» [6], що передбачає болісний та ризикований розкол в геополітичних орієнтаціях та симпатіях місцевих політиків та суспільства.

Приклади Тайваню та України свідчать про те, що спільність (очевидна близькість) мови та релігії не є визначальною для геополітичних уподобань та політико-ціннісної орієнтації населення [7, с. 377], тоді як походження та характер політичного режиму можуть мати вирішальне значення.

Водночас існують важливі відмінності між Україною і Тайванем, як епіцентрами (поряд із Корейським півостровом) стратегічних конфліктів на Євразійському мегаконтиненті. Адже Україна, досі не є юридично (через двосторонній або багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір та/чи ратифікований закон) або інституційно (через участь у міждержавному / міждержавному військовому союзі) союзником США [8] (як, зрештою, і жодної іншої держави), тоді як Тайвань має такий статус відповідно до «Закону про відносини з Тайванем», прийнятого Конгресом США 10 квітня 1979 р., котрий встановлює зобов'язання Вашингтону щодо надання оборонних засобів та послуг, в т.ч. у разі зовнішніх загроз безпеці соціальної та/або економічної системи Тайваню [9].

Отже, у контексті зусиль щодо збройного конфлікту на сході України слід звернути особливу увагу на перспективи активізації діалогу в існуючих переговорних форматах Азія – Європа, ОБСЄ – Азія, Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва.

Оскільки для конфуціанства будь-які відносини вимагають «гармонійного миру» через пошук «серединного шляху» розумного компромісу, саме конфуціанський підхід до вирішення конфліктів, що спирається на величезний історичний досвід, може сприяти врегулю-

ванню стратегічної кризи навколо України та розробці нової політичної етики в Європі.

Зважаючи на вищезазначене, інститути, що відображають конфуціанські цінності, можуть бути запрошені до міжнародного посередництва щодо врегулювання конфлікту на сході України. Відповідною платформою може стати Трестороння комісія – авторитетний форум для стратегічного діалогу та розробки рекомендацій щодо глобальних та континентальних проблем, – до роботи якої, поряд із неурядовими представниками Європи та Північної Америки, залучаються поважні експерти (*wise persons*) зі Східної Азії, зокрема з Китаю, Японії та Республіки Корея.

Література:

1. Huang, A. Chieh-cheng. (April 22, 2014). *Taiwan Is No Crimea, But ...* Seattle; Washington, D.C.: The National Bureau of Asian Research. URL: <https://www.nbr.org/publication/taiwan-is-no-crimea-but/>

2. Wu, Yu-Shan (2017). Pivot, Hedger, or Partner Strategies of Lesser Powers Caught between Hegemons. In: Dittmer, L. (ed.), *Taiwan and China*. California University of California Press. Pp. 197-220.

3. Piliaiev, I. (2015). Evolution of the Anti-Bolshevik Russia's Nationalities Policy in 1917-1920. *Bulletin of Mariupol State University. Series: History. Political Studies. Collection of Research Papers*. Issue 13-14. Pp. 266-279.

4. Lee, Sh. (December 25, 2018). Taiwanese democracy powers on. *East Asia Forum*. URL: <http://www.eastasiaforum.org>

5. Yekelchyk, S. (2015). *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press, xix, 186 pp.

6. Mazza, M. (2018). Is a Storm Brewing in the Taiwan Strait? Tensions Are Rising Between Beijing and Taipei. *Foreign Affairs*. July 27, 2018. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2018-07-27/storm-brewing-taiwan-strait>

7. Гумилёв Л. Н. (2004). *От Руси к России*. Москва: АСТ, 576 с.

8. Medcalf, R. (April 22, 2014). Crimea. A Silver Lining for the United States' Asian Allies? URL: <https://www.nbr.org/publication/crimea-a-silver-lining-for-the-united-states-asian-allies/>

9. Taiwan Relations Act (Public Law 96-8, 96TH Congress). Adopted on January 1, 1979. *American Institute in Taiwan*. URL: <https://www.ait.org.tw/our-relationship/policy-history/key-u-s-foreign-policy-documents-region/taiwan-relations-act>

Рашидов С.Ф.

*Измаильский государственный гуманитарный университет
(Украина, г. Измаил),*

*профессор кафедры общей педагогики, дошкольного,
начального и специального образования,*

кандидат философских наук, доктор педагогических наук, профессор

ИСЛАМСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В СОВРЕМЕННЫХ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ КООРДИНАТАХ

Наверное, Гегель поторопился, когда в лекциях по философии истории в XIX веке утверждал: «...ислам уже давно сошел со всемирно-исторической арены и вновь возвратился к восточному покою и неподвижности» [1, с. 377]. Ислам, притягивающий и пугающий – повсюду. Мы каждый день слышим из СМИ нечто о религиозном, политическом, воинствующем или социальном аспекте мусульманской религии.

Очевидные в исламе доктринальные, конфессиональные, геополитические, экономические, этнические противоречия порождают массу конфликтов и создают угрозы не только исламской цивилизации, но и внешнему миру.

Бесспорным является факт отсутствия внутрицивилизационной солидарности в исламском мире. Приведем некоторые аргументы в пользу данного тезиса: вооруженные конфликты в мусульманских странах; отсутствие единой позиции мусульманских стран и правительств по тем или иным, затрагивающим интересы ислама проблемам; конфликты, порождаемые несовпадением этнической и исламской идентичностей; существование множества конфессий и течений в исламе с конфликтующими религиозно-теоретическими конструкциями; наличие в мусульманских странах огромного количества вооруженных экстремистских групп; отсутствие объединяющего государства-лидера в мусульманском мире; конфликты, в основе которых лежат геополитические интересы; политические режимы почти всех стран с доминированием мусульманского населения можно определить как авторитарные, нестабильные и конфликтогенные.

Причины этих конфликтов и противоречий зачастую заложены в истоках самой мусульманской религии. Во-первых, пророк Мухаммед

ясно не сказал, кто после него должен наследовать власть. И не было ему ниспослано откровения на сей счет. Мусульманские династии воевали друг с другом не из-за способа спасения, а за власть. Это стало причиной разделения мусульман на два главных течения – суннитов и шиитов. Каждая конфессия приводит свои доказательства (в виде хадисов) и считает, что истина, соответственно и власть, должны принадлежать исключительно им. Один только пример: для суннитов и их духовных лидеров алавиты (религиозное течение в шиизме) вообще не являются мусульманами. Для них это секта. Хотя известно, что Иран поддерживает Башара Асада именно потому, что последний является представителем алавитов. Понятия «суннитофобия» и «шиитофобия» в данном контексте представляются вполне уместными.

Во-вторых, неопределенный, зачастую противоречивый характер текста Корана (его переводов, толкований), хадисов и фетв. Содержание хадисов и вырванные из контекста Корана выражения часто становятся идеологической основой экстремистских группировок.

Конфликтотенный потенциал исламской идентичности заключается также в наличии нескольких уровней конфликтного социально-психологического самосознания у мусульман: одновременной идентификации себя как представителя собственного этноса (хотя известен тезис – в исламе нет национальности); политического сообщества (как сторонника или противника правящего режима); институциональных образований (выразителя интересов общественных организаций, муфтиятов); представителя определенной конфессии (сунниты-шииты и т.д.) и члена надэтнической общности – мусульманина с иной социальной (к примеру, светской, секулярной) и религиозной идентичностью (прежде всего с представителями авраамических религий). И доктринально, и идеологически, и, как следствие, поведенчески данные исламские идентичности порождают идеологию противопоставления и противостояния «Мы-Они». Негативная идентичность конструируется прежде всего образом врага. Тем самым создается атмосфера недоверия, фобий и в каждом случае иная идентичность воспринимается как конкурирующая с собственной. Противоречивая мозаика исламских идентичностей как политических и этнорелигиозных ценностных систем является одной из фундаментальных составляющих конфликтотенной природы исламской идентичности.

Ислам очень сложно втянуть в интеллектуальный диалог: сама исламская религиозно-общественная мысль особенно не утруждает себя внутренней критикой и установлением толерантного дис-

курса. На пути межконфессионального диалога внутри ислама стоят непреодолимые барьеры из религиозных догм. Мусульманские богословы на дух не переносят свободные дискуссии и критику (известно выражение: сколько имамов – столько и исламов). И как результат – пространство для толерантного отношения к иной точке зрения сужается или полностью нивелируется, а конфликтогенный потенциал исламской идентичности возрастает. «Попытки же мусульманских духовных лидеров представить ислам исключительно как «религию мира» (наиболее расхожее выражение в разного рода межконфессиональных диалогах) воспринимаются со скепсисом. Во-первых, имамы и муфтии редко бывают достаточно красноречивы, чтобы убедить людей в своей правоте. Во-вторых, по мере подавления свободы суждений звучащие из телевизора слова перестают вызывать доверие точно так же, как в недавние времена не воспринималась советская пропаганда. В-третьих, деяния исламских радикалов опровергают в глазах людей тезис о миролюбии ислама» [2].

Проблемы, связанные с противоречиями между конфессиональными идентичностями характерны не только для всего мусульманского мира, они также характерны и для Украины. В Украине сегодня функционируют сотни исламских организаций и несколько духовных центров – муфтиятов.

Опыт Украины показывает: развитие ислама в сторону увеличения институционализированных сообществ (как в организационном так и в идеологическом плане) неизбежно порождает конфликты, обусловленные идентификационными различиями. Вместе с тем вновь появляющиеся религиозные идентичности и их стремление актуализировать свою индивидуальную или групповую исламскую идентичности могут подвергать толерантность государства испытаниям: они настаивают, чтобы государство следовало демократическим принципам веротерпимости, толерантности и политики мультикультурализма. И вот тогда возникает множество вопросов и проблем, которые ставят государство в тупик.

Характер отношений украинского государства и исламской идентичности в перспективе будет определяться тем, насколько притязания религиозных идентичностей на сохранение своей самобытности будут совместимы с демократическими ценностями светского государства, глубиной и особенностями интеграции исламской идентичности в украинское общество, а также тем, в какой мере исламские организации в Украине станут (или не станут) проводниками инте-

ресов другого государства или иностранных псевдорелигиозных институций.

Национализация исламских идентичностей в контексте соблюдения прав человека, а именно свободы вероисповедания, нивелирует конфликты путем создания диалогического пространства и способствует установлению в обществе толерантных межконфессиональных и внутриконфессиональных отношений. Практика европейских стран является тому подтверждением: конфликтogenicность европейской (или западной) исламской идентичности практически сведена на нет по сравнению с конфликтogenicностью исламской идентичности в мусульманских странах.

В связи с этим насущной задачей как государственных, так и религиозных институций в Украине должно стать дополнение исламской идентичности политикой формирования общегражданской, надконфессиональной идентичности.

Литература:

1. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории. – СПб., «Наука», 1993. – 479 с.

2. Малащенко А. Каким нам видится ислам // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://globalaffairs.ru/number/n_7419 .

Шаповал В.Н.

*Харьковский национальный университет внутренних дел
(Украина, г.Харьков),
профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин,
доктор философских наук,*

УКРАИНА ПЕРЕД ГЛОБАЛЬНЫМИ ВЫЗОВАМИ ВРЕМЕНИ: ВОЗМОЖЕН ЛИ ПРОРЫВ?

Существует достаточно аргументированная точка зрения, согласно которой история цивилизованного человечества представляет собой историю взаимосвязанных и взаимозависимых локальных цивилизаций [см.: 2; 5; 8].

Каждая из локальных цивилизаций переживала периоды подъема и спада, сталкивалась с различными кризисами, преодоление которых происходило с той или иной степенью приобретений и потерь [см.: 1; 5; 6].

Некоторые цивилизации, зародившись в глубокой древности, продолжают существовать до настоящего времени, в то время как другие не смогли дать адекватные ответы на вызовы времени и прекратили свое существование.

Адекватные ответы на многочисленные вызовы, перед которыми оказываются те или иные цивилизации, предполагают наличие у них запаса прочности, различного рода ресурсов, которые позволяют с минимальными потерями пройти периоды испытаний и найти энергию для дальнейшего развития [см.: 9].

Цивилизации, потерпевшие поражение перед вызовами времени, очевидно, оказывались в ситуации отсутствия ресурсов для поддержания своего существования, что и предопределило их трагическую судьбу.

В качестве упомянутых ресурсов можно выделить следующее:

- а) материальные и энергетические ресурсы;
  - плодородные земли;
  - богатые морские прибрежные зоны;
  - леса;
  - нефть, газ, уголь;
  - руды различных металлов;
  - минеральное сырье всех видов;
- б) людские ресурсы, т.е., многочисленное и физически здоровое население;
- в) информационные ресурсы в виде накопленных знаний и средств их пополнения и ретрансляции;
- г) организационные ресурсы в виде наработанных практик организации и воспроизводства жизнедеятельности больших масс людей;
- д) дух единства нации – комплекс религиозных, нравственных и философских идей, позволяющих сохранять нации свою идентичность и развиваться по восходящей; возможно, данный ресурс можно назвать несколько эфемерным, однако в случае острых кризисных ситуаций он приобретает чрезвычайно важное значение.

Наличие указанных выше и иных ресурсов является необходимым условием успешного существования цивилизации на протяжении длительного времени, в то время как отсутствие некоторых или большинства из них приводит цивилизацию к упадку и гибели.

Отдельные страны, в силу объективных обстоятельств и/или благодаря собственным усилиям, на протяжении многих лет находят способы разрешения противоречий, с которыми они сталкиваются, показывают примеры успешной деятельности в экономической, социально-политической и культурной сферах (США, Китай, Германия, Япония, Южная Корея, Сингапур и некоторые другие).

При этом каждая из стран находит *специфические ресурсы*, которые использует для решения возникающих перед нею проблем. В одних случаях, это – новые источники энергии, в других, – развитие международной торговли, в третьих, – упор на интеллектуальное развитие и укрепление духа нации, через стимулирование системы образования, свободу слова, открытость информационным потокам всего мира.

Необыкновенный успех современного Китая, который в последние двадцать лет вышел в лидеры мирового развития, является одним из ярких примеров адекватного ответа на глобальные вызовы времени [см.: 3]. Указанный успех обеспечен диалектическим подходом к использованию имеющихся ресурсов, включая материальную, энергетическую и интеллектуальную составляющую. Решающее значение имеет то, что верность культурным традициям сочетается здесь с активным формированием высокообразованных интеллектуалов, стоящих на самых современных позициях науки и технологий.

Положение Украины в разрезе рассматриваемой темы выглядит следующим образом. Уничтожение Киевской Руси и отсутствие независимости и государственности на землях Украины между XIII и XX веками, тяжелое положение народа, который веками находился в рабской зависимости от других стран, представляет собой, по сути дела, фиаско перед вызовами времени. Причины этого могут быть самые разные, но, не в последнюю очередь, они связаны с отсутствием некоторых исключительно важных ресурсов.

По части плодородия почв и минеральных ресурсов Украина является одной из богатейших стран в Европе, а возможно и в мире. Это – ее национальное богатство, но и ее беда, поскольку богатые земли были постоянным искушением для многочисленных завоевателей, предпринимавших нескончаемые попытки покорить живущие

здесь народы, чтобы безраздельно пользоваться имеющимися здесь богатствами. В то же время, живущие на этих землях народы не всегда имели возможность противостоять захватчикам, защищать и сохранять свои природные богатства.

Население на украинских землях было достаточно многочисленным, но образованных людей было не так много. Тем более, далеко не всегда самые образованные люди находились у власти. Соединение власти и интеллекта было скорее исключением, чем правилом. Кроме того, слабым звеном всегда было организационное, государственное-правовое обеспечение жизнедеятельности социума.

Как нам представляется, основные причины неудач украинского этноса в части обретения собственной идентичности, обретения свободы и создания независимого государства следует искать в недостатке, главным образом, интеллектуальных и организационных ресурсов.

С падением Киевской Руси была нарушена культурная традиция, важной частью которой является формирование основ государственно-правовой деятельности. Метания от одной крайности в другую, заимствования чужих форм жизни нельзя назвать продуктивным ответом на вызовы времени. Экономические и социально-политические практики, используемые отдельными странами, не всегда удачно приживаются на чужой почве.

В современном геополитическом пространстве Украина, несмотря на три десятилетия независимости, в значительной степени, продолжает играть по правилам, которые не она сама себе определяет, но которые ей навязывают другие [см.: 7]. Последнее наглядно говорит о том, что по-прежнему отсутствуют адекватные ответы на важнейшие вызовы времени.

Между тем, мир не стоит на месте, он стремительно движется вперед, становясь всё более сложным, непредсказуемым и противоречивым. Количество встающих перед человечеством глобальных проблем нарастает. Если не двигаться в ногу со временем, если темпы отстающих будут ниже темпов тех, кто возглавляет движение, то разрыв между лидерами и аутсайдерами будет только увеличиваться.

Кроме слабости интеллектуального и организационного фактора, отсутствует такой важный ресурс, как «духовное единство украинского народа», которого не было в прошлом, и нет до сих пор, несмотря на многочисленные политические кампании, направленные на то, чтобы актуализировать эту проблему.

Ошибка состоит в том, что единство многие понимают как единообразие. Но в современном сложном, многомерном мире возможно только плюралистическое единство – единство многообразия. Последнее касается как экономической, так и социально-политической и культурной сфер.

Свободным по определению можно назвать того, кто сам себе задает законы собственного существования, с учетом, разумеется, имеющегося всеера возможностей. «Самостоянье человека – залог величия его», – писал А.С. Пушкин [см.: 4]. Эти слова можно отнести не только к отдельному индивиду, но и к целому народу.

Успех деятельности одного человека обеспечивает его уникальный *талант*. Успех деятельности больших масс людей, государств и международных коалиций обеспечивает *правильная организация* совместной деятельности. Нарботанные на протяжении всемирной истории общечеловеческие практики, предоставляют широкий выбор для того, чтобы наиболее эффективные средства для решения возникающих проблем, привязав их к конкретике реальной жизни.

Современная эпоха, наряду с серьезными испытаниями, которым она подвергает страны и народы, дает колоссальные возможности для того, чтобы открыть новое направление развития, сделать рывок вперед, создать передовое цивилизованное общество, уверенно смотрящее в будущее. Для этого необходимо, чтобы высокоразвитый интеллект нации сочетался с правильной организацией труда, свободой, ответственностью и солидарностью между людьми.

Тот, кто вкладывает средства, прежде всего, в интеллектуальное развитие собственного народа, правильно распоряжается материальными, энергетическими и информационными ресурсами, совершенствует организационные формы государственной и общественной жизни, – тот работает на будущее и, в конечном итоге, окажется в выигрыше.

Литература:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Дэниел Белл. – Москва: Академия, 1999. – 944 с.
2. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Н.Я.Данилевский. – М.: КНИГА, 1991. – 576 с.
3. Кидж Д. Китай, который потряс мир / Джеймс Кидж; пер. с англ. И.В. Кузнецов. – М.: АСТ, 2008. – 351 с.

4. Пушкин А. С. Полн. собр. соч.: В 10 т. / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкинский Дом); 4-е изд. – Л.: Наука. – 1977-1979.
5. Тойнби А. Постигание истории / Арнольд Тойнби. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
6. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер. – М.: АСТ, 2010. — 784 с.
7. Украина: национальный транзит. Сборник Института стратегических исследований «Новая Украина». – Киев-2017. – 89 с.
8. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Пер. с нем. К.А. Свастьяна. – Т. 1. Гештальт и действительность. – М.: Мысль, 1993. – 663 с.
9. Эткинд А. М. Природа зла. Сырье и государство / А.М. Эткинд. – М.: Новое литературное обозрение, 2019. – 504 с.

СВІТОГЛЯДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ КОМУНІКАЦІЙ. ЖИВЕ СПІЛКУВАННЯ ТА ДОВІРА – БАЗОВІ ЖИТТЄВІ ПОТРЕБИ ЛЮДИНИ

Матюшина І.І.

*Національний університет «Одеська юридична академія»
(Україна, м.Одеса),
доцент кафедри філософії,
кандидат філософських наук*

ВИКЛИКИ ОНЛАЙН ОСВІТИ: НЕСПОДІВАНІСТЬ ЧИ ЗАКОНОМІРНІСТЬ?

Пандемія COVID-19, пов'язані з пандемією карантинні заходи поставили перед світом нові виклики: економічні, політичні, світоглядні. Багато сфер життя зазнали суттєвих змін у всьому світі, в тому числі й система освіти. Україна, її система освіти не залишилась поза межами загальносвітових викликів. Різкий перехід всіх освітніх закладів (і заходів) в онлайн-режим визвав бурхливу, насамперед емоційну, реакцію з боку всіх агентів освіти – адміністрації, викладачів та учнів. Чи дійсно цей перехід різко переорієнтував освітні тенденції? Чи цей перехід просто пришвидшив процеси, які відбувались в системі освіти? Які проблеми та які тенденції висвітлила ця ситуація? Зробимо аналіз на рівні системи вищої освіти.

Ми вже наголошували на тому, що в останні роки в Україні відбувається криза легітимізації освіти та легітимації знання, але ця криза є продовженням тенденції, яку ще окреслював Ж.-Ф. Ліотар у роботі «Стан постмодерну». Щоб пояснити, в чому саме полягає криза, нам потрібно представити процес легітимації освіти та знання як систему, користуючись системним підходом А.І. Уймова. Отже, субстратом системи легітимізації знання та освіти є вся сукупність інформації, що виробляється людством, життєві запити, практичні потреби.

Структурою системи є механізми легітимізації знання та освіти, тобто процедури, завдяки яким інформація, що набувається, визнається знанням; завдяки яким усвідомлено виробляється саме знання; процедури, які визнають особу такою, яка виробляє та передає знання тощо. До цього рівня відносяться принципи та методи наукового пізнання, процедури присудження кваліфікацій різного рівня (магістр, кандидат наук тощо), вимоги до навчальних програм, уявлення про раціональність, яка є основою західноєвропейського типу мислення та багато інших процедур. Це – реляційна структура.

Концептом системи є норми та цінності, які визначають місце, значимість знання в соціальній системі в цілому, тобто ті якості (у загальному вигляді), які повинні мати знання.

В основі концепту легітимації сучасної освіти лежать: її практичність, яку ще називають ефективністю; можливість застосувати знання не в одній, а в багатьох сферах; доступність економічна та соціальна; та з попереднім розвитком освітніх онлайн-пропозицій, цінністю, яка впливає на визнання легітимності освіти став час, який ми витрачаємо на освіту. Необхідно, на наш погляд, додати високий легітимний фах тих, хто реалізує освіту (викладачі, навчальні заклади). Які корективи в цю систему цінностей вніс вимушений різкий перехід в систему тотального онлайн-спілкування?

По-перше, додатковим параметром доступності стала технологічна доступність: відсутність якісного інтернет-зв'язку, відсутність технічних приладів (персональних комп'ютерів, ноутбуків, смартфонів) достатнього рівня обладнання майже знищують можливість онлайн-освіти.

По-друге, відчутною стала проблема часу. Якщо час, заощадження часу – цінність, яка вивела онлайн-курси на «передову» освітнього процесу, то виявилось, що викладачам потрібно витратити набагато більше свого часу на викладання онлайн, тобто цінність «викладацького» часу зменшилась, а з цим зменшилась, на наш погляд, цінність фахового рівня викладача.

По-третє, висвітлилась тенденція індивідуалізації освіти. Ззовні здається, що з поширенням онлайн-курсів та їх економічною доступністю освіта набуває масового характеру. Але і статистика проходження онлайн-курсів, і досвід практичної роботи в онлайн-режимі під час карантину показує, що ключовою цінністю стає сила волі здобувача

освіти, яка реалізується через його самоконтроль, самоорганізованість. І саме викладач в режимі онлайн спілкується з особистостями, індивідуальностями. Онлайн-режим не дозволяє створити такого психологічно-емоційного фону в аудиторії, як режим офлайн, тому викладач впливає на раціонально-індивідуалістичну складову кожного окремого студента, а не створює емоційно-психологічний фон. Крім того, на наш погляд, майже нівелюється принцип, за яким викладач вищої школи має мотивувати студента. Онлайн-освіта – це зустріч особистостей: викладача і студента, і якості обох цих особистостей впливають на успішність результату освіти.

Всі ці додаткові елементи, цінності, які висвітлюються в процесі вимушеного переходу освіти в онлайн-режим, не є несподіваними, вони є продовженням тенденцій останніх десятиліть.

Переходимо до питання кризи легітимності освіти та знання: ми бачаємо кризу в системі освіти України в тому, що існує неузгодженість рівнів системи, а також наявні протилежні вектори змін системи легітимації знання та легітимації освіти. Наприклад, Міністерство освіти та науки пропонує новий (для нашої системи) концепт освіти, який реалізується за допомогою старих структур та не звертаючи увагу на субстрат (потреби практичні, наприклад) і формування нових концептів. З іншого боку субстрат (життєві потреби в певних спеціалістах, навичках, інформації, знанні) лише частково проходить механізм легітимації, а значить старі структури легітимації вже не можуть впоратися з новими викликами субстрату і сам субстрат «вимагає» утворення нового концепту, та інших механізмів.

З переходом в режим онлайн-освіти явно висвітлюється ще одна проблема. Цю проблему в тому числі висвітлював Уільям Г. Боуен в роботі «Вища освіта в цифрову епоху» (монографія вийшла у 2013 році). Він зазначав, що проблемою багатьох американських вишів є необхідність дотримуватися нормативних вимог, що знижує ефективність роботи вишів [1, с.39] . Ми би переформулювали цю проблему таким чином: є протиріччя між концептом ефективності та структурою, яка забезпечує легітимність освіти, освітнього закладу. Застарілі бюрократичні заходи у вигляді звітів, таблиць ефективності роботи, які багато в чому повторюють один одне, забирають час викладача (велику кількість часу) та збільшують адміністративний апарат. Ця

проблема з переходом в режим онлайн-викладання в деяких навчальних закладах стала вельми актуальною.

Отже, виклики, які стоять перед сучасною системою освіти у світі й в Україні, є наслідком розвитку сучасного світу. Вимушений перехід у режим онлайн-освіти не змінив вектор її розвитку, але пришвидшив зміни та більш яскраво продемонстрував протиріччя.

Література:

1. Боуэн У.Г. Высшее образование в цифровую эпоху. М. : Издательский дом высшей школы экономики, 2018. – 224 с.

Прокопець В.В.

*Національний університет «Одеська юридична академія» (Україна,
м.Одеса),
аспірант кафедри філософії*

КОМБІНАТОРНИЙ МЕТОД В СТРУКТУРНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Метою даного дослідження стане розгляд важливості комбінаторного методу в побудовах структурної лінгвістики. Зокрема, буде здійснений аналіз «функціональної комунікативної моделі Якобсона» і співвідношень між елементами, функціями мови всередині комунікативної моделі. Також коротко буде експлікована теорія «мовних ігор» Людвіга Вітгенштейна.

Структурна лінгвістика – мовознавча дисципліна, предметом якої є мова, що вивчається з точки зору своєї формальної будови і організації її в цілому, а також з точки зору формальної будови утворення її компонентів як в плані вираження, так і в плані змісту. Формальна будова будь-якого компонента мови і мови в цілому називається його структурою. Одними з найбільш видатних представників структурної лінгвістики були: Фердинанд де Сосюр, Роман Якобсон, Миколай Трубецькой (Празька школа), Леонард Блумфілд (Американський структуралізм).

З позиції структурної лінгвістики мова являє собою структуровану єдність. З точки зору Сосюра, мова – це «соціальний продукт, сукупність необхідних умовностей, прийнятих колективом, щоб забезпечити реалізацію, функціонування здатності до мовленнєвої діяльності. Мова є суспільне встановлення, яке багато в чому відрізняється від інших суспільних установ: політичних, юридичних та ін. Щоб зрозуміти її специфічну природу, треба залучити ряд нових фактів». [4, с. 23]. Так у Блумфілда структура мови складається з різних рівнів: фонема складають морфеми, морфеми – слова, слова – фрази. На кожному рівні паралельно структуруються форма і зміст, функція кожного елемента проявляється на наступному рівні. Завдання лінгвістики – вивчення граматичних структур. Допускалася можливість різних моделей, і були запропоновані критерії вибору оптимальної – найчастіше критерії найбільшої простоти, повноти і логічної несуперечності. [3].

Мова це складний, багатофункціональний, багаторівневий, динамічний комбінаторний світ, де валентні співвідношення мовних одиниць утворюють структурно вибудований інструмент. Не слід забувати, що всі сучасні світоглядні проблеми еманують або з мови, або з синтаксису. Нерозуміння синтагматичних відносин мовних одиниць і їх комбінаторного потенціалу веде до комунікативних проблем і семантичних парадоксів, які пронизують весь науковий і філософський лексикон. Дуже часто ми зустрічаємо людей, які не можуть прийти до розуміння через проблеми дефініцій, визначень. Неможливість консенсусу в наукових дисциплінах може привести до глухого кута і надмірної диференціації в самих наукових дисциплінах. У науковому дискурсі ми можемо побачити, як, наприклад, біолог не розуміє фізика, тому що вони використовують різний інтелектуальний інструментарій, фізика та біологія наповнені різними соціолектами. За допомогою комбінаторного методу структурні лінгвісти і філософи мови намагалися відшукати якийсь «алфавіт» універсальї, зшити все воедино. Роман Якобсон прийшов до «бінарних опозицій» і через лінгвістичний аналіз «поетичної функції» винайшов одну з найдосконаліших моделей комунікації, Людвіг Вітгенштейн – до «мовних ігор».

Потенційна здатність мовних одиниць поєднуватися одна з одною реалізується в певних лінгвістичних умовах, або контексті, тобто семантично закінченому відрізьку тексту, або висловлюванні, яке дозволяє визначити значення даного слова або поєднання слів. Ранній

Вітгенштейн не надавав особливої уваги «контекстам». В «Логіко-філософському трактаті» мова відображає світ, тому що логічна структура мови ідентична онтологічній структурі світу. Світ складається з фактів, а не з об'єктів, як вважається в більшості філософських систем. Світ представляє весь набір існуючих фактів. Вся мова – це повний опис всього, що є в світі, тобто всіх фактів. Мова допускає також опис можливих фактів. Так представлена мова повністю підпорядковується законам логіки і піддається формалізації. Всі пропозиції, що порушують закони логіки або не належать до спостережуваних фактів, вважаються Вітгенштейном безглуздими. «Трактат» – це прекрасна комбінаторна робота, де прості речення є однією з головних елементів системи. [1, с. 10-11].

Всі ці роздуми і неправильна інтерпретація «Трактату» логічними позитивістами згодом приведуть до написання «Філософських досліджень», де буде дана теорія «мовних ігор» – комплексу ідей, в якому мова розуміється вже як рухома система контекстів. На нашу думку, Вітгенштейн за допомогою комбінаторного методу глибоко досліджував можливості дистрибуції – це безліч всіх оточень (контекстів), в яких зустрічається певний елемент, тобто безліч всіх (різних) можливих позицій елемента щодо позицій інших елементів. Ми акцентували увагу на мовній теорії Вітгенштейна, бо вона частково схожа з моделлю Якобсона. У Вітгенштейна немає ніякого сенсу слова поза самого слова, він говорить: «Сенс слова – це його використання». [2].

Як бачимо, мова ситуативна, динамічна, Вітгенштейн не говорить, що мова зайнята виключно комунікацією. Це означає, що функція мови – це одна з тисяч можливих функцій. А основної функції просто немає, і будь-яка функція – одна з тисяч можливих. Тут-то він і схожий з Якобсоном, хоча Якобсон виділяє шість мовних функцій. Одна з них референтна – та, що означає. Тобто, коли ми говоримо, наприклад: «йде дощ», – ця фраза означає логічну форму, що там йде дощ, істинне. Однак, якщо ти сів на зупинці і почав говорити з бабусею про погоду, і ти підтримуєш цю бесіду, то там немає ніякої означальної функції, твої слова нічого не означають, тому що мета інша, мова виконує функцію перевірки (мова як багатофункціональний інструмент) «каналу», тому що ти говориш про погоду з бабусею виключно, щоб перевірити власний голос, чи не хрипить він у тебе, бо ти ні з ким ще не говорив з ранку. Це в принципі рівнозначно тому, щоб постукати пальцем по мікрофону, щоб перевірити чи працює мікрофон чи ні, це теж функція мови і вона нічого не означає.

Отже, у Якобсона шість функцій мови, а з точки зору Вітгенштейна, як ми побачили, їх безліч. Мову слід вивчати у всій різноманітності її функції. [5, с.197].

Для Вітгенштейна, наприклад, у команди будівельників, які кидають дошки, своя функція, у них будівельна функція мови, функція мови в даному випадку – мова спеціально «заточена» під те, щоб передавати один одному будь-які деталі, інструменти, це ще називається формою життя мови. «Слово позначати вживається найбільш прямим чином, очевидно, тоді, коли на предметі, який позначається, проставляється знак. Уяви собі, що на інструментах, застосовуваних А в будівництві, проставлені певні знаки. Коли А показує помічнику один з таких знаків, той приносить йому інструмент, позначений цим знаком». [2]. Тут ми можемо споглядати комбінаторні моменти, адже форма життя мови залежить від контексту, безліч контекстів зумовлюють можливе поєднання і стан елементів (мовних одиниць), тобто безліч конструкцій в мовному світі.

У Якобсона в статті «Лінгвістика і поетика» за допомогою комбінаторного методу вибудовується цілісна картина комунікативної моделі. Компоненти (елементи) комунікаційної моделі ідеально співвідносяться з функціями мови. І навіть більше того, ланцюг самих елементів стає нерозривним, бо одне обумовлює інше, одне не може існувати без другого. Адресант без адресата, контекст без повідомлення. Таким чином народжуються поєднання елемента і функції, кожному компоненту відповідає певна функція, адресанту – емотивна, адресату – конативна, повідомленню – поетична, контакту – фатична, коду – метамовна, контексту – референтативна. Ці комбінації немов шикуються в ідеальний звукоряд, ця модель одна з головних прикрас структурної лінгвістики. Кожному з цих шести факторів відповідає особлива функція мови. Однак навряд чи можна знайти мовленнєві повідомлення, що виконують тільки одну з цих функцій. Відмінності між повідомленнями полягають не в монопольному вияві будь-якої однієї функції, а в їх різній ієрархії. Словесна структура повідомлення залежить перш за все від переважаючої функції. Проте, хоча установка на референт, орієнтація на контекст – коротше, так звана референтативна (денотативна, або когнітивна) функція є центральним завданням багатьох повідомлень, лінгвіст-дослідник повинен враховувати і побічні прояви інших функцій. [5, с. 198].

Таким чином, ми приходимо до висновку, що комбінаторний метод грає важливу роль в побудовах структурної лінгвістики. Особливо

важливі лінійні відносини мовних одиниць і їх комбінаторний потенціал, їх сполучуваність, яка проявляється на рівні мови і являє собою реалізацію валентності. Комбінаторний метод активно використовується в складанні словосполучень, підпорядкованих певним комунікативним завданням при даних умовах їх реалізації. Комбінаторика, як і синтагматика, є важливим ядром структурної лінгвістики. У Вітгенштейна комбінаторні моменти помітні в «мовних іграх». Якобсон вибудував свою комунікативну теорію, використовуючи комбінаторний метод для побудови сполучень функцій мови з елементами комунікативної моделі, та сполучень самих компонентів.

Література:

1. Вітгенштейн Л. Логико-філософський трактат / Людвіг Вітгенштейн; [пер. с нем. Л. Добросельського]. — Москва: Издательство АСТ, 2018.
2. Вітгенштейн Л. Філософские исследования/Людвіг Вітгенштейн; [пер. с нем. Л. Добросельського]. — Москва : Издательство АСТ, 2018. — 352 с. — (Філософія – Neoclassic).
3. Мурат В. П. Дескриптивная лингвистика // Лингвистический энциклопедический словарь, М., 1990).
4. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999.
5. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против». М., 1975.

Сумарокова Л.Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

(Украина, г. Одесса),

доцент кафедры философии,

кандидат философских наук, доцент

ЛОГИКА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ: ОЦЕНКА ПО ФИЛОСОФСКОМУ «ГАМБУРГСКОМУ СЧЕТУ»

До сих пор казавшиися беспорними истини: «логіка – часть философии», «логіка – фундаментальная дисциплина в образовании», – сегодня проблематизированы и стали предметом оживленных

дискуссий. Уже сам по себе этот факт является вызовом и теории логики, и теории образования, на который они не смогут ответить без обращения к философии. Именно философия, наряду со всеми своими остальными функциями, обладает ценнейшей способностью предоставить метаязык для конфликтной коммуникации и стать при этом посредником, медиумом. В зависимости от того, какая позиция занята в этом споре, различаются ответы на вопрос: нужна ли такая дисциплина как логика в современном общем школьном и вузовском образовании, и если да, то какую именно логику следует преподавать.

С нашей точки зрения, существует, по крайней мере, четыре вида логики.

Первый вид давно известен в философии, но почти не рассматривался в академических дискурсах логики XX века. Это *практическая логика*, которая спонтанно, стихийно формируется в повседневной жизни человека, в его многообразных практиках общения, взаимодействия с ближайшим миром, с ближайшими людьми с момента его рождения. Практическая логика *формализует* мышление человека с помощью фиксации и повторения движений, образцов, правил, запретов и предпочтений, неосознанно генерируемых, принимаемых и используемых в многочисленных мыслительных практиках (быт, труд, познание, спорт, искусство, путешествия, общение с природой и другими людьми). Практическая логика – это неписанная и необсуждаемая *самоорганизующаяся система регулятивов мышления*, которая соответствует физиологическим, психологическим особенностям социального человека, и которая по форме и содержанию зависит от особенностей тех сфер жизни, в которые она имплицитно вплетена. Практическую логику называют иногда «естественной логикой», «логикой повседневного мышления», «логикой здравого смысла» и т.п. Она закрепляется и «показывается» в естественных языках, в поведении человека, в разнообразных сопутствующих знаках и символических формах.

Второй вид логики возникает в результате рефлексии над первым видом логики; это *теоретическая логика* – наука, которая целенаправленно выделяет, анализирует, обобщает, систематизирует те формы мысли и те структуры мышления, которые наиболее существенны, значимы и устойчивы среди стихийно употребляемых форм практической логики и которые обязательно участвуют в выражении и обо-

сновании знаний в научном познании. Теоретическая логика всегда использует особые языки: это либо специально созданные («искусственные») формализованные языки, либо целенаправленно выделенная часть естественного языка, которая употребляется по некоторым однозначно понимаемым и специально принятым правилам, либо какая-то комбинация из естественных и искусственных языков.

Наряду с теоретической логикой выделяют также *третий*, производный от нее вид – *прикладную логику*, которая изучает способы сознательного применения результатов теоретической логики в разных сферах практической деятельности. Многие авторы именно прикладную логику называют практической, что не согласуется с принятой нами классификацией. Практическая логика в нашем понимании «вырастает» из многочисленных жизненных практик, а прикладная логика «спускается» от теоретических систем к некоторым видам мыслительных практик.

В чистом виде, отдельно друг от друга, ни практическая, ни теоретическая, ни прикладная логика в сознании человека XXI века существовать уже не могут: в спонтанно формирующуюся практическую логику включаются отдельные понятия и схемы теоретической логики – через образование, через приобщение к наукам в той мере, в какой современные науки уже логически организованы, используя достижения теоретической логики. В свою очередь, современная (и любая) теоретическая логика не может обойтись без опоры на «естественную» логику, закрепленную в естественном языке, без постоянной подпитки за счет ее форм и конструкций. Вот почему приходится говорить о *четвертом* виде логики, который можно условно назвать *интегративной логикой*. Каждый современный человек, получивший образование, в действительности пользуется именно интегративной логикой, являющейся *результатом синтеза практической, теоретической и прикладной логик*, осуществляемого в мыслительной деятельности в разных сферах жизни.

Какая из перечисленных логик включена или может быть включена в общеобразовательный процесс? В настоящее время в системе образования, как правило, используется преимущественно *прикладная логика*: изучаются избранные элементы теоретической логики, а затем предлагается комплекс задач, где эти знания надо научиться применять. Учащиеся знакомятся с формами знания и формами мыс-

лительных действий, приобретают навыки применения этих форм, вырабатывают соответствующие компетенции, запрос на которые существует в обществе и которые предполагаются тем уровнем рациональности, который господствует в данной культуре.

Такой вариант включения логики в образование сам по себе теоретически оправдан и практически полезен, а потому имеет право на существование. Но это не дает ему права быть единственным и наиболее эффективным ни с точки зрения перспектив образования, ни с точки зрения перспектив логики как науки.

Одну из главных претензий к современному образованию можно, вероятно, сформулировать как его чрезмерное внимание к технологиям образования, нацеленным на узко понятый прагматизм. Дело доходит до того, что образование приравнивают к «сфере оказания образовательных услуг». Одна из главных претензий, предъявляемых к современной логической теории, состоит в том, что она слишком отдалена от «живого» человеческого мышления и выглядит скорее как «логика для машин», чем как логика мышления реального человека. Дедуктивные формализованные модели рассуждений охватывают довольно узкую область мышления, а потому в большинстве случаев человеку приходится опираться на свою естественную логику, на здравый смысл или творчески «изобретать» мыслительные ходы для новых сложных ситуаций, относительно которых теория ничего не говорит. Вот почему современная логика перестает быть интересной как предмет общего, и в особенности гуманитарного образования; она с большим трудом осознается и как часть философии – для многих она давно и окончательно «отпочковалась» от философии, став самостоятельной сугубо технологической наукой.

Современная философия обозначает целый ряд возможностей, направлений для качественного преобразования логики, для большего ее вклада в решение актуальных для общества и личности проблем. Суть таких преобразований может быть отражена формулой: «недостаточно мыслить правильно, надо мыслить хорошо».

Обратим внимание на два варианта возможных изменений логики в обозначенном направлении. Первый из них связан с изменением отношения к той сфере жизни человека, которое подпадает под концепты «повседневность», «повседневное». Вслед за Э. Гуссерлем современная философия иначе, чем классическая, истолковывает и смысл,

и роль этих концептов [1]. Повседневное мышление соотнесено нами с понятием «практическая логика».

Любые формулы теоретической логики в своей совокупности и в конечном счете отображают важную, выверенную *часть* «живого опыта», а практическая логика аккумулирует в себе все богатство повседневного опыта, в том числе и ошибочного, с помощью подвижных понятий, образов, чувств, эмоций, интуиций. Без чувственно-эмоциональной, интуитивной поддержки (или сопротивления) не может успешно работать ни один теоретик.

Выдвинем предположение, что и в теоретических исследованиях, и в преподавании логики может быть продуктивной установка на постоянный, сознательно организованный диалог практической и теоретической логик, критикующих, проверяющих и поддерживающих друг друга. Начальным пунктом этого диалога должно выступать обращение к практической логике. Кстати, большой материал накоплен в современных когнитивных науках. В процессе изучения логики студент сначала строит свои рассуждения, дает пояснения терминам, выдвигает гипотезы, приводит доводы в пользу или против какой-то точки зрения. Потом ему интересно посмотреть на свой результат со стороны. Это могут быть оценки однокурсников, это может быть и оценка с точки зрения логики, озвученная преподавателем. С этого начинается диалог студента с теоретической логикой, который, в случае правильной организации учебного процесса, сделает изучение логики интересным, а также может содействовать накоплению вопросов к логике-теоретику.

Другое направление развития логики связано с необходимостью дальнейшего философского и логического осмысления категорий-концептов «цель» и «ценность». А. Гжегорчик при построении классификации ценностей постоянно опирается на смыслы, закрепленные в естественных языках, в повседневном опыте людей [2]. При этом, считает автор, важно отличать общечеловеческие смыслы ценностных категорий от «стадных» смыслов, построенных на дискриминации Чужого [2, с. 149].

Следует не только изучать, но и беречь практическую (естественную) логику, защищая от многочисленных попыток урезать, деформировать, разрушить ее путем ограничения многообразия общения человека с миром. О наличии таких попыток свидетельствуют такие

«эпидемии» как «цифровой аутизм», «цифровая диктатура», а также религиозный фанатизм или торжество тупого потребительства, власти денег во всех сферах жизни. Ценности надо не только понимать, но и структурировать так, чтобы это служило успеху ко-эволюции человека с другим человеком, человека с природой.

Литература:

1. Феноменология повседневности. Колл. моногр. под ред. И.М. Наливайко и М.Б. Тина. – Вильнюс: Логвіна, 2015. – 380 с.
2. Анджей Гжегорчик. Спроба змістового опису світу цінностей та її етичні наслідки. // Філософія освіти: наук. журн. 2017 – №2 (21). С. 115-152.

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОСВІДОМОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Капустіна Н. Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»

(Україна, м.Одеса),

доцент кафедри філософії,

кандидат юридичних наук, доцент,

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ТЛУМАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВИПАДОК

Зародилося уявлення про випадок вже в давнину при найперших спробах усвідомлення людиною свого буття. Ці уявлення стали необхідними при поясненні поведінки людини, її долі. У повсякденній свідомості людини розуміння випадку спирається на філософське бачення даної категорії як об'єктивного явища, де випадкове протистоїть необхідності. Необхідність і випадковість виступають в філософії парою співвідносних категорій які конкретизують уявлення про способи взаємозалежності явищ, а також висловлюють типи зв'язків цих явищ і ступінь їх обумовленості. Під випадковістю розуміють те, що виникає внаслідок неповторного збігу обставин, унікальної комбінації багатьох невідомих(чи недоступних контролю або фіксації) чинників, як перетин причинно-наслідкових ланцюгів, вияв варіативності, неоднозначності дійсності. Традиційне визначення випадковості дане Гегелем: випадковість як дещо таке, що «може бути і може також не бути...», може бути таким, а також і іншим...», вказує на тісний зв'язок категорій випадковості, можливості і дійсності, протиставляючи випадковості необхідність [7]. У основі випадковості лежать уявлення про незалежність, що веде до непередбачуваності відповідних явищ і процесів. Випадкове явище або процес можуть бути не тільки таким, але і бути іншими, виникати лише в певному місці і в певний час, а при інших обставинах і в інший час воно перестане бути таким. Випад-

ковість в силу її природних властивостей містити в собі багатство можливостей вона визначається як відсутність закономірності, вона існує об'єктивно незалежно від суб'єктивного ставлення до неї. Випадок не обумовлений людським сприйняттям, його буттєві властивості не залежать від того, має особа якась уявлення про нього чи ні.

Відмінність правових понять від понять в інших галузях знання полягає у тому, що чимало правових категорій, які вироблені юридичною наукою, закріплюються в нормах права, і перетворюються в категорії права. У цій якості вони вже виступають не просто як атрибути абстрактного мислення, але і як загальнообов'язкові державні встановлення, як засіб регулювання суспільних відносин. Дуже часто в законах однією з перших статей виступає стаття «Основні поняття, що використовуються в цьому Законі», така стаття зустрічається навіть в окремих кодексах. Правові наукові поняття нерозривно пов'язані з правом як нормативною системою, тому правові наукові поняття або утілюються в правові поняття системи права, або намагаються там утілитися. Поняття «випадок» не виняток, воно всебічно досліджується у різних галузях правової науки та міститься у відповідному галузевому законодавстві. Юридична наука в такий спосіб визначає дане явище, випадок (казус) – це подія, яка настає не в силу спрямованої на неї волі особи і тому не може бути передбачена за даних умов; випадкова дія, яка (на відміну від умислу і необережності) має зовнішні ознаки правопорушення, але позбавлена елементу провини [1]. Словник цивільного права дає наступне визначення випадку, випадок (казус)– обставина яку ніхто заздалегідь не може передбачити [2]. Правове поняття «випадок» було відомо ще римському праву. Так у Дигестах Юстиніана, випадок розглядається як діяння яке нікому не може бути поставлено в провину, нещасний випадок за який ніхто не відповідає. «Випадок» є технічний вираз для загибелі або пошкодження речі, що відбулися без вини боржника. Якщо, наприклад, спадкоємець зобов'язаний видати річ третій особі відповідно до розпорядження заповідача а річ була втрачена, то в римському праві розрізняли: річ загинула з вини спадкоємця; річ загинула без його провини. У другому випадку ми маємо справу з «casus» [3]. У римському праві, якщо мова йде наприклад про загибель тварин, юрист зупиняється на тих випадках які відбуваються без провини. За загальним правилом в римському праві – за випадок ніхто не відповідає. Розкриваючи зміст поняття випадок, в сучасній юридичній літературі маються на увазі такі обставини (або події, або наслідки),

які дозволяють говорити про невинність боржника, якщо невиконання обумовлено цими обставинами. Випадок – це юридичний факт, за умови існування якого особа може бути звільнена від відповідальності, оскільки відсутня її вина. Випадкове, – вважав О.С. Іоффе, – це те, що виходить за межі винного» [4, с. 90]. Вину (у формі умислу або необережності) особи слід відрізняти від поняття непереборної сили. Римські юристи розрізняли простий випадок від *casus maior – vis maior*, тобто від непереборної сили, яку вони визначали, як випадок невідворотний, якому неможливо протистояти [2]. У вигляді прикладів непереборної сили вони наводять: землетрус, обвал землі, корабельна аварія, напад розбійників, піратів і ворога. Сьогодні в законодавстві до обставин непереборної сили відносять поняття «форс-мажор», так відповідно до ч. 2 ст. 141 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо [5]. Р. Саватьє писав: «відомо, що при обґрунтуванні відповідальності принципом провини непереборна сила розглядається як такий збіг зовнішніх обставин, який виключає провину» [6, с.117]. В цьому правовий випадок, як такий, об’єктивний, інша справа, що в питаннях відповідальності право цікавлять не випадкові дії і їх результат самі по собі, а стан психіки особи в момент виникнення випадковостей, який, на противагу вині, характеризується

відсутністю зневаги або байдужості до інтересів суспільства або окремих осіб. Змістом провини є психічне відображення (або можливість відображення) в свідомості особи об'єктивних ознак ситуації, вчиненого діяння і «випереджаюче відображення» суспільно небезпечних наслідків. Вина характеризує суб'єктивну сторону правопорушення, тоді як випадок є об'єктивною категорією, об'єктивність випадку полягає в його невідворотності та розуміється як явище яке існує незалежно від людської свідомості, від її психічної оцінки того, що відбувається або того, що повинно і може відбутися.

Підсумовуючи, можна зазначити, що випадок сам по собі об'єктивний, а специфіка його різних видів, в тому числі і правового випадку повинна визначатися виходячи з об'єктивних критеріїв. Характерною особливістю як філософської випадковості, так і правового казусу є відсутність можливості передбачення. Іншою обставиною, що вказує на спільність філософської випадковості і казусу, є той факт, що явище, будучи з філософської точки зору випадковим, як правило, є казусом, і, навпаки, цивільно-правовий випадок постає і як філософська випадковість. Але категорія «випадок» у праві виходить і за рамки філософської категорії і включає такі елементи, як «відсутність умислу, наміру, вини», які характерні лише для правового випадку. Виходячи з вищевикладеного, правовий випадок (казус) слід вважати видовим різновидом філософської випадковості.

Література:

1. Большой юридический словарь. Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. М.: ИНФРА-М, 1998. 790 с.
2. Грін О.О. Словник цивільного права 2-ге вид., перероб. і допов. Ужгород: ПП Данило С.І., 2009. 436 с.
3. Дигесты Юстиниана: в 8 т. отв.ред. Л.Л. Кофанов . М.: Статут, 2002. Т. I. 584с.
4. Иоффе О.С. О некоторых теоретических вопросах науки гражданского права. Вестник ЛГУ. 1948. №3. С. 90–94.
5. Про торгово-промислові палати в Україні: Закону України від 17.03.2020. № 530-IX. Відомості Верховної Ради України 1998. № 13, ст.52. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06. 2020).
6. Саватьев Р. Теория обязательств: Юридический и экономический очерк. М.: Издательство «Прогресс», 1972. 440 с.
7. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

Соколовський О.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

(Україна, м.Одеса),

аспірант кафедри філософії

ЗНАЧЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЛЯ ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРОЦЕСІВ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНИХ ЮРИДИЧНИХ ПОСТУЛАТІВ

Не зважаючи на досить варіативне функціональне наповнення феномена правової свідомості, слід визнати, що найважливішим її соціальним призначенням є вплив на процедуру творення та «обрамлення» правової системи загалом та подальше впровадження, «активацію» сформованих, юридично закріплених, санкціонованих позитивних нормативів (тобто системи законодавства) в процесі регулювання суспільних (юридично значущих) відносин. В цьому контексті, стан свідомості як професійних юристів, законодавців, правознавців, так і рядових членів суспільства, які є учасниками таких взаємовідносин, має безумовне значення. Причому, навіть дуже розвинена свідомість на професійному та науковому рівнях, з основоположною теоретичною базою та усталеним ідеологічним обґрунтуванням, буде безсилою у випадку розповсюдження деформацій та «хвороб» порівняно масивнішої буденної правової свідомості, властивої основній частині суспільства.

Саме в цьому проявляється основна проблема — як не лише створити прогресивну, доцільну та ефективну систему позитивних норм, а й забезпечити виконання, дотримання та реалізацію задекларованих нею положень. Якщо з першою описаною задачею впоратися дещо простіше, зокрема шляхом запозичення різноманітних положень та норм з інших правових систем, їх адаптації до реалій життя чітко визначеного суспільства (наприклад, українського), то для виконання наступного завдання необхідно подолати низку перепон. Вони виражаються у широкому колі деформацій свідомості, а також супутніх з ними процесів. Найгірше, що такі деструктивні явища мають, так би мовити, тристоронній вплив: можливою є низька змістовна якість самих норм, також їх неправильна (чи то навмисно, чи випадково) інтерпретація, хибне тлумачення та ухилення від дотримання вже заде-

кларованих положень. Одним із підтверджень вищеописаних явищ є дуже низьке відсоткове співвідношення прийнятих судових рішень та постанов із їх реальним виконанням, втіленням таким чином в життя. Виникає дисонанс між ефективною, якісною системою законодавства та недоцільними процесами реалізації нормативів, застосування задекларованих правил поведінки.

Для систематичного вивчення та всебічного розгляду поточного питання, нагальної проблеми, доцільно використовувати діалектичний метод, розглядаючи якісні та кількісні зміни вищеперелічених явищ, єдність та боротьбу протилежностей як фактори планомірного поступального розвитку. Становлення правосвідомості як визначального елемента творення громадянського суспільства та правової прогресивної держави в її системній, нерозривній приналежності до визначеного цивілізаційного поля, слід характеризувати з позицій цивілізаційного підходу, розкриваючи особливості культурного, правового, економічного розвитку країни на фоні глобальніших просторових утворень в процесі формування нового типу раціональності. В межах діалектичного використовується системно-функціональний метод, що допомагає зіставити елементні складові досліджуваного феномена з їх соціальним призначенням.

Взаємопов'язаність права та форми свідомості, що його відображає, давно отримала загальнонаукове визнання. Проте, такий взаємозв'язок розуміють по-різному, часто навіть підмінюючи правосвідомість, надаючи їй статусу безпосереднього регулятора відносин, джерела права. Правова свідомість має беззаперечний вплив на правотворчість, коригує або, в гіршому випадку, навпаки, спотворює її. Але чи можна визначати таку спеціалізовану форму свідомості джерелом права? Ось це вже питання, стосовно якого науковці й досі дискутують. На нашу думку, правосвідомість можна розглядати опосередкованим джерелом права, чинником, фактором правотворчості, який хоч прямо і не виражає та офіційно не закріплює чіткі правила поведінки, проте має вагомий вплив на формування всієї системи джерел права, виражаючись у базових ідеях, теоріях, концепціях, переконаннях, що мають безумовний, стійкий, незгладимий ефект у процесі правотворчості.

М. В. Цвік стверджує: «З одного боку, правосвідомість у своєму розвитку залежить від права, як могутнього засобу інтелектуального і морального впливу, що сприяє розвитку тих чи інших правових уяв-

лень. Її становлення та розвиток потребують знання правової системи. З іншого боку, правосвідомість, як могутнє «силове» поле, відчутно впливає на право» [1, с. 244]. І справді, життя ставить людей перед необхідністю вирішення нагальних проблем. Гарантією цивілізованого розв'язання контрверсійних ситуацій є прогресивна правова система та, що не менш важливо, її ефективне функціонування. Автор продовжує: «Усі потреби суспільства, інтереси різних груп населення, держави потребують правової регламентації. Перш ніж набути нормативного закріплення, вони стають предметом правосвідомості передусім суб'єктів правотворчих повноважень, які мають можливість формулювати, приймати, систематизувати різні нормативно-правові акти» [1, с. 244].

Відношення до процесів правотворчості має обмежене коло осіб, забезпечити відповідний рівень, розвиненість правосвідомості яких не є нездійсненим завданням. Воно реалізується шляхом встановлення чітких критеріїв відбору суб'єктів такого виду соціальної діяльності. Беруться до уваги як морально-етичні переконання особистості, так і спеціалізована юридична кваліфікованість, здатність до розв'язання проблемних ситуацій у правовій сфері. А от у відносинах, що регулюються правом, учасниками є переважна більшість членів суспільства. Суб'єкти можуть бути одноосібними, об'єднаними у групи різної величини та спеціалізованого спрямування. Та в будь-якому випадку, реалізація приписів правових норм, а отже і керівних його принципів, ускладнюється надмірною суб'єктивізацією процесу. Часто значне місце займає згубне прагнення до задоволення власних інтересів неправомірним, можливо, навіть злочинним шляхом. Якщо реалізація прав обов'язково обумовлена лише правомірною поведінкою, то правозастосування передбачає втручання владного суб'єкта (органів державної влади, правоохоронних органів, суду) для стабілізації процесів втілення нормативних приписів у життя.

Кожен суб'єкт має власні неповторні погляди та переконання, які часто заважають протіканню юридичних процесів, функціонуванню правового життя суспільства загалом. Це дійсно проблема, вирішення якої пов'язане з впровадженням діяльності, спрямованої на підвищення освіченості населення, оздоровлення та розвиток правосвідомості кожного громадянина. Стосовно цієї ситуації влучні думки має Н. М. Крестовська, пропонуючи хоч й очевидний, проте ідеальний спосіб розв'язання питання: «Реалізація права як процес може бути

охарактеризована з об'єктивної та суб'єктивної сторони. З об'єктивної сторони вона є здійсненням дій, передбачених нормами права. Суб'єктивна сторона реалізації права характеризує ставлення суб'єкта до правових вимог, його установки та волю у момент здійснення юридичних дій. Суб'єкт може бути зацікавленим у реалізації права через усвідомлення громадського обов'язку, через власну вигоду або побоювання несприятливих наслідків. Та головне в цьому процесі — точне слідування правовим приписам» [2, с. 284].

Втілення в життя елементарного, на перший погляд, положення останнього цитованого речення насправді є надзвичайно складним. Необхідними є не тільки наявність знань про право, а й прагнення до їх застосування з метою підтримання загальносоціальних цінностей. Такі намагання повинні проявлятися та передаватися з покоління в покоління. Протягом правореалізації особливо важливою є моральна спрямованість суб'єкта, його етична свідомість, здатність до усвідомлення своїх вчинків, розуміння їх у розрізі моральних категорій добра, зла, справедливості. Крім того, показовим є факт ефективнішого виконання правових приписів у країнах з розвинутою економічною системою, стабільною релігійною ситуацією, спрямованістю держави та громадян на дотримання принципів екологічної безпеки. Моральна, економічна, релігійна, наукова, екологічна свідомості є обов'язковими супутниками правової свідомості в системі регулювання соціальних відносин.

Отже, держава, проявляючись у діяльності уповноважених органів, у своєму ідеальному стані, має прагнути до статусу гаранта забезпечення, формування та розвитку ефективної системи законодавства та правової системи суспільства загалом. Громадяни ж, орієнтуючись на ідеологічно обґрунтовану державну юридичну доктрину та офіційно регульовану процесуальну активність в межах кожного правового інституту, мають свідомо обирати лише законні шляхи задоволення власних потреб та досягнення інтересів. Найцікавіше, що для встановлення цієї «ідилії» соціально-правового життя недостатніми будуть намагання лише населення або держави окремо. Нігілістичні погляди, неадекватне розуміння права матимуть такі ж негативні наслідки, як і офіційне забезпечення та декларування державою протигуманних, антисоціальних, регресивних, недорозвинутих юридичних загальнообов'язкових нормативів. На жаль, в реаліях сучасної української юридичної дійсності, яскраво проявляються всі вищепе-

релічені негативні аспекти розвитку суспільства та держави. Важливо не зациклюватися на недоліках, цим самим лише акумулюючи згубні наслідки, а повсякчасно модифікувати, оптимізувати, розвивати, насичувати свідомість прогресивними поглядами, що стане поштовхом до трансформації правового життя. І навпаки — встановлення чіткого, юридично грамотного напрямку розвитку суспільства та держави матиме наслідком підвищення рівня правосвідомості громадян у їхньому русі до побудови правової держави — рівноправного учасника міждержавних відносин.

Література:

1. Загальна теорія держави і права. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина, В. Д. Ткаченка, Л. Л. Богачової. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
2. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.

Зміст

Привітання учасників Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українське суспільство в пошуках відповідей на виклики сучасності: світоглядний рівень осмислення». 3

МЕТАФІЗИКА АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ. ОСОБИСТІТЬ В СИТУАЦІЇ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

<i>Гарькавець С.О.</i> КРИЗА СОЦІАЛЬНОЇ НОРМАТИВНОСТІ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ	5
<i>Мартинюк Е.І., Никитченко О.Е.</i> СМІХОВА КУЛЬТУРА ЗА ЧАСІВ ПАНДЕМІЇ «COVID-19»	9
<i>Мельников А.С.</i> НЕГАТИВНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ДОСВІД: ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА	13
<i>Палий О.Н.</i> ЦЕЛОСТНАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК ОСНОВА ГАРМОНИИ ЧЕЛОВЕКА С МИРОМ	18
<i>Сабадуха В.О.</i> МЕТАФІЗИЧНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ АНТРОПОЛОГО-ГЛОБАЛЬНОЇ КАТАСТРОФИ ...	21
<i>Смазнова І.С.</i> ФЕНОМЕН НАСИЛЬСТВА У РЕЛІГІЙНІЙ ТРАДИЦІЇ.....	27
<i>Соловьев О.В.</i> СВОБОДА ВЫБОРА В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕРАБОТКИ ИНФОРМАЦИИ В НЕЙРОННЫХ СЕТЯХ МОЗГА ПОСРЕДСТВОМ ПСИХИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ	31

ІСТИНА ЛЮДСЬКОГО ТА ХИБНІСТЬ ПОСТЛЮДСЬКОГО – ІСТИНА ПОСТЛЮДСЬКОГО ТА ХИБНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО

<i>Поклад В.І.</i> ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ПАНДЕМІЯ.....	37
---	----

<i>Саранов С.В.</i> ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ПОТЕНЦІЙНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ГІПЕРРЕАЛЬНОСТІ В ТЕКСТІ «ПОЛІТИЧНОГО ЗАПОВІТУ» КАРДИНАЛА РІШЕЛЬС.....	41
<i>Сосєдко Г.С.</i> УЯВА В ІСТОРИЧНОМУ ПІЗНАННІ: НОВАТОРСЬКИЙ ПІДХІД Х. УАЙТА.....	46
<i>Токар Л.В.</i> СУДДЯ VS ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ	50
<i>Шамша И.В.</i> КРАСОТА (МИРА) КАК ИСКОМОЕ В ФИЛОСОФСКОМ ПОИСКЕ	54

УКРАЇНА В ЛЕЩАТАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

<i>Боринштейн Е.Р.</i> МОРАЛЬНЫЙ НИГИЛИЗМ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ВВЕРХ ПО ЛЕСТНИЦЕ, ВЕДУЩЕЙ ВНИЗ	59
<i>Гомілко О.С.</i> УРОКИ БРЕКЗИТУ: ЦИФРОВА ЛОГІКА «НЕГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ»	63
<i>Ерёмєнко А.М.</i> ДОНБАССКИЙ КОНФЛИКТ: ФОРМАЦИОННЫЙ, ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ	68
<i>Кононов И.Ф.</i> ХАРАКТЕР ОБЩЕСТВЕННОГО СТРОЯ В УКРАИНЕ	73
<i>Лефтеров В.А.</i> ЭКСТРЕМАЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ В УКРАИНЕ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....	77
<i>Литвинов О.М.</i> УКРАЇНА: СВИТОГЛЯДНІ ПРОБЛЕМИ ДОМОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ПОСТМОДЕРНОГО СВІТУ (СПРОБА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО СИНТЕЗУ З КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ПОЗИЦІЙ В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ).....	81

<i>Піляєв І.С.</i>	
СТРАТЕГІЧНІ КОНФЛІКТИ НАВКОЛО УКРАЇНИ ТА ТАЙВАНЮ: ГЕОПОЛІТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ ТА ЦІННІСНІ ПАРАЛЕЛІ	86
<i>Рашидов С.Ф.</i>	
ИСЛАМСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В СОВРЕМЕННЫХ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ КООРДИНАТАХ.....	91
<i>Шаповал В.Н.</i>	
УКРАИНА ПЕРЕД ГЛОБАЛЬНЫМИ ВЫЗОВАМИ ВРЕМЕНИ: ВОЗМОЖЕН ЛИ ПРОРЫВ?	94

**СВІТОГЛЯДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ КОМУНІКАЦІЙ.
ЖИВЕ СПІЛКУВАННЯ ТА ДОВІРА – БАЗОВІ
ЖИТТЄВІ ПОТРЕБИ ЛЮДИНИ**

<i>Матюшина І.І.</i>	
ВИКЛИКИ ОНЛАЙН ОСВІТИ: НЕСПОДІВАНІСТЬ ЧИ ЗАКОНОМІРНІСТЬ?	100
<i>Проконець В.В.</i>	
КОМБІНАТОРНИЙ МЕТОД В СТРУКТУРНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	103
<i>Сумарокова Л.Н.</i>	
ЛОГИКА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ: ОЦЕНКА ПО ФИЛОСОФСКОМУ «ГАМБУРГСКОМУ СЧЕТУ»	107

**АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОСВІДОМОСТІ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

<i>Капустіна Н. Б.</i>	
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ТЛУМАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВИПАДОК	113
<i>Соколовський О.О.</i>	
ЗНАЧЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЛЯ ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРОЦЕСІВ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНИХ ЮРИДИЧНИХ ПОСТУЛАТИВ.....	117

Наукове видання

**УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
В ПОШУКАХ ВІДПОВІДЕЙ
НА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ:
СВІТОГЛЯДНИЙ РІВЕНЬ ОСМИСЛЕННЯ**

Матеріали
Всеукраїнської науково-теоретичної конференції
18–19 червня 2020 року

Підписано до друку 03.07.2020 р.
Формат 60x84/16. Ум-друк. арк. 24,36.
Наклад 100 прим. Зам. № 2007-01.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com